Д-ръ СТ. МЛАДЕНОВЪ,
ТОМА АТАНАСОВЪ и СТ. П. ВАСИЛЕВЪ

УЧЕБНИКЪ

по

СТАРОБЪЛГАРСКИ ЕЗИКЪ

ЗА ПЕТИ КЛАСЪ НА СРѢДНИТѢ УЧИЛИЩА

Съставенъ по програмата отъ 1925. г.

ТРЕТО СТЕРЕОТИПНО ИЗДАНИЕ,
одобрено отъ Министерството на народното просвѣщение

Пловдивъ — Книгоиздателство Хр. Г. Дановъ
1930.

1855

Предговоръ къмъ първото издание.

Старобългарскиятъ езикъ досега у насъ се изучаваше доста сухо, догматично, затова и резултатитѣ отъ обучението по него бѣха твърде незадоволителни. Схващайки това, Министерството на народното просвѣщение въ новата програма внася значителни промѣни въ самото изучаване на езика, като обръща внимание повече на историческото му развитие отъ най-старо време до днесъ. Въ тая програма за пръвъ пѫть се заговорва за културното значение и словното богатство на езика ни.

Ржководени отъ тия нови насоки въ програмата, съставителитѣ на тоя учебникъ се помѫчиха да обяснятъ всички по-важни особености на българскитѣ езикови форми съ огледъ на звуковитѣ промѣни, като по възможность навсѣкѫде гледаха да изтъкнатъ връзката между старобългарски и новобългарски.

Въ книгата сѫ засегнати и въпроси, които сѫ отъ естество да разширятъ познанията на ученика. Нѣкои отъ тия въпроси сѫ обяснени подъ черта или съ по-дребни букви. Тѣ сѫ отъ полза и за преподавателя, защото го насочватъ къмъ онова, на което трѣбва да спре вниманието на своитѣ ученици. Отъ похвата и подготовката на последния зависи, какъ най-добре да се използува предлаганиятъ отъ насъ учебенъ материалъ.

Юний, 1926.

Къмъ второто издание.

Предлаганото второ издание е непромѣнено. Изправени сѫ само нѣкои грѣшки, допустнати въ първото издание — при корекцията.

Априлъ, 1927.

Къмъ третото издание.

И това издание на учебника ни е непромѣнено.

Априлъ, 1930. **Съставителитѣ.**

Уводъ.

Езикъ, различни езици.

Езикътъ е сложна душевна деятелность, чрезъ която човѣкъ изказва своитѣ мисли, чувства и желания, като си служи съ думи и членораздѣлни звукове, доста различни отъ гласоветѣ на животнитѣ. Чрезъ езика именно, чрезъ способностьта си да говори, човѣкъ се отличава отъ животнитѣ.*)

Езикътъ е и единъ отъ главнитѣ отличителни белези на народитѣ; по старобългарски думата **ѧзыкъ** значи не само „езикъ“, но и „народъ“. Въ езика, въ словото най-добре се отражава народниятъ духъ, народниятъ животъ; чрезъ него се развива, проявява и изпъква сѫщо напредъкътъ, културата на народа, по него най-сетне може да се сѫди и за самата история на народа. И наистина, колкото единъ народъ е по-могѫщъ и напредналъ, колкото е по-просвѣтенъ, толкова е по-богатъ и езикътъ му откъмъ думи и изразни срѣдства за предаване на най-разнообразни мисли, най-тънки чувства и всѣкакви желания.

Всѣки народъ обикновено говори на свой роденъ езикъ, отличаващъ се отъ езика на кой-да-е другъ народъ.**) Свой роденъ езикъ има и българскиятъ народъ. Българскиятъ езикъ, езикътъ свещенъ на нашитѣ дѣди, както го нарича народниятъ поетъ Ив. Вазовъ, се говори отъ цѣлокупното българско племе, което живѣе въ границитѣ на българската държава, въ заграбенитѣ отъ съсѣдитѣ ни земи — Македония, Тракия и Добруджа, на северозападъ въ Тимошко и въ областьта на р. Българска Морава — и вредъ, дето има преселени българи (въ Бесарабия, южна Русия, Америка и др.).

---

*) Езикътъ на животнитѣ не е членораздѣленъ и не се състои отъ думи (слова), затова животнитѣ се наричатъ б е з с л о в е с н и.

**) На земята има около 3000 езика!

Всѣки българинъ трѣбва да обича своя езикъ, защото на него сѫ говорили нашитѣ дѣди, творцитѣ на нашата история, защото чрезъ него се пази за вѣчни времена народната ни поезия (пѣсни, приказки и др.), защото на него сѫ написани художественитѣ произведения на българскитѣ поети и писатели и съчиненията на българскитѣ учени, защото е езикъ на нашия народъ, и чрезъ него всички българи — образовани и прости, бедни и богати — сѫ братя помежду си. Ние трѣбва да обичаме родния си езикъ и затова, защото е звученъ; да го обичаме, защото е билъ единствена утеха на народа ни презъ време на петвѣковното робство; да го обичаме, защото е най-голѣмото ни народно богатство, което никой не може да ни отнеме.

Сегашниятъ ни езикъ е потомъкъ на старобългарския езикъ — езика на светитѣ солунски братя Кирила и Методия, на царя Симеона и свети Климента, на Ивана Асена и патриарха Евтимия. Езикътъ на тия заслужили българи не е умрѣлъ, не е вече мъртъвъ — той още сѫществува, живѣе преобразенъ въ сегашния български езикъ, въ езика на отца Паисия, Ивана Вазовъ и въ езика на всѣки българинъ; всички особености на старобългарския езикъ изобщо намираме въ съвременния български езикъ по народнитѣ говори и въ литературния езикъ.

А старобългарски езикъ е тоя, на който светитѣ солунски равноапостоли преведоха отъ гръцки Свещеното писание и нѣкои богослужебни книги за нуждитѣ на християнската църква въ славянскитѣ земи. Както е известно отъ историята, къмъ 863. година византийскиятъ императоръ Михаилъ III изпрати въ Моравия, по молбата на самия моравски князъ Ростиславъ, братята Константинъ (по-сетне нареченъ Кирилъ) и Методий да проповѣдватъ Словото Божие между моравцитѣ на славянски езикъ: моравцитѣ, приели християнството отъ латинско-нѣмското духовенство, се оплаквали, че не разбиратъ езика на богослужението (латински). И за да изпълнятъ своето мисионерско назначение добре, светитѣ братя приготвили поменатитѣ вече преводи. Бидейки родомъ отъ Солунъ, тѣ извършили своитѣ преводи на онова наречие, което говорилѝ българскитѣ славяни въ Македония около тоя градъ. И тъй, наречието, което се говорило отъ българскитѣ славяни въ Македония, по-точно въ Солунската околность, лѣга въ основата на

старобългарския писменъ езикъ, който води началото си отъ втората половина на IX вѣкъ.

Ала Кирило-Методиевиятъ старобългарски езикъ презъ течение на времето е билъ подложенъ на промѣни, засѣгащи неговитѣ звукове, думи и изречения. Това е станало главно подъ влияние на живата народна речь и то бавно и нѣкакси незабелязано. Такива промѣни сж станали още презъ X вѣкъ, още повече презъ XII—XIII вѣкъ и най-вече презъ XV — XVI, когато вече старобългарскиятъ езикъ откъмъ звукове, форми и думи съвсемъ се промѣня и добива видъ, близъкъ на сегашния новобългарски езикъ. Затова и историята на българския езикъ, която има за задача да проследи всички промѣни, станали съ езика ни отъ началото му до наши дни, различава три периода въ развитието му: старобългарски — отъ IX до XI в., срѣднобългарски — отъ XII до XV и новобългарски — отъ XVI в. насетне.

Старобългарскиятъ езикъ, оня славянски езикъ, на който най-напредъ се създаде славянска писменость, е претърпѣлъ и промѣни, станали въ други славянски земи — главно въ Русия и Сърбия. Подъ влияние на говоримия езикъ въ тия страни старобългарскиятъ писменъ езикъ е претърпѣлъ промѣна, известна въ науката подъ име „руска редакция“ и „сръбска редакция“.*) Така промѣненията старобългарски писменъ езикъ отъ влиянието на живата руска речь е известенъ съ името църковнославянски езикъ и се употрѣбява при богослужението на руси, българи и сърби. Църковнославянскиятъ езикъ, значи, на който сж написани богослужебнитѣ книги на руси, българи и сърби, е руска редакция на старобългарския.

Старобългарскиятъ езикъ е пъкъ клонъ отъ групата славянски езици, къмъ която спадатъ и езицитѣ на руси, поляци и кашуби, чехи и словаци, сърбо-хървати, словинци, лужичани (най-малочисленията славянски народъ) и езикътъ на изчезналитѣ (претопени между нѣмци) полабски славяни, които живѣли по долното течение на р. Елба, по славянски Лаба.

---

*) Имаме и паметници съ белези на „моравска редакция“, създадени, когато Кирилъ и Методий сж били въ Моравия; у хърватитѣ пъкъ има и днесъ книги на старобългарски езикъ въ „хърватска редакция“.

Езицитѣ на всички тия славянски народи се дѣлятъ обикновено на две групи: I—юго-източна, къмъ която спадатъ руски, български, сърбо-хърватски и словенски; II — северо-западна, къмъ която спадатъ полски съ кашубски, чешки и словашки и езикътъ на лужичанитѣ. Тия езици, всѣки отъ които има свои особености, нѣкога сж сжществували като отдѣлни говори на единъ езикъ, наричанъ въ науката общославянски или праславянски, говоренъ отъ единъ праславянски народъ, населявалъ равнището, граничаще на северъ съ рѣка Припетъ, дори до гр. Смоленскъ, на изтокъ съ рѣкитѣ Днепъръ и Десна, на западъ съ Висла, на юго-западъ съ Карпатитѣ.

Изчезналиятъ, но сжществуващъ днесъ у своитѣ потомци, по които може да се възстанови, праславянски езикъ е клонъ отъ голѣмото семейство на индоевропейскитѣ езици, които се говорятъ почти отъ всички народи, живѣещи въ едно пространство отъ Индия, презъ Мала-Азия и въ цѣла Европа до Ирландия и Исландия. Излиза, че всички европейски народи (безъ турци, финландци, естонци и унгарци, които спадатъ къмъ друго езиково семейство, наречено урало-алтайско; само баскитѣ въ Пиринеитѣ сж съвсемъ уединенъ малъкъ народъ) и много азиатски по езикъ сж близки, сродни.

И тъй българскиятъ езикъ, който се говори днесъ отъ около 7 милиона българи, пръснати изъ разни краища на България и вънъ отъ нея, е потомъкъ на старобългарския езикъ, който пъкъ е членъ отъ групата на славянскитѣ езици, числящи се къмъ семейството на индоевропейскитѣ езици*).

---

*) Индоевропейското езиково семейство се състои днесъ отъ десеть езикови групи: 1) индийска (отъ тая група е особено интересенъ и важенъ староиндийскиятъ, т. н. санскритски езикъ), 2) иранска (съ най-главенъ представитель персийскиятъ езикъ), 3) арменска, 4) славянска, 5) балтийска (литовски и летонски ез.), 6) германска (езикътъ на готитѣ, нѣмски, холандски, английски, норвежки, шведски, дански и т. н), 7) келтска (ирландски, шотландски, бретански — въ сев.-западна Франция, полуостровъ Бретань и др.), 8) италийска (съ главенъ представитель латинскиятъ ез. и произлѣзлитѣ отъ него романски езици: френски, италиянски, испански, португалски, румънски (влашки) и др., 9) албанска и 10) гръцка. Нашиятъ български езикъ, най-вече стариятъ, има много особености и думи общи (еднакви или подобни) съ току-речи всички споменати и неспоменати езици отъ индоевропейското семейство. Съ тия особености се занимава *сравнителното индоевропейско езикознание*, което ни запознава съ най-стария периодъ отъ развитието на индоевропейскитѣ народи, когато предцитѣ на тия народи сж говорили общия индоевропейски езикъ или индоевропейския праезикъ. Отъ тоя общъ индоевропейски праезикъ, а не отъ санскритски или отъ другъ нѣкой, сж произлѣзли всички стари индоевропейски езици, а отъ старитѣ — новитѣ, които и днесъ сжществуватъ.

Извори за историята на български езикъ.

Най-старитѣ запазени паметници на старобългарската писменость, чрезъ които се запознаваме съ старобългарския езикъ, произхождатъ отъ X вѣкъ (значи отъ 100 до 200 години следъ Кирила и Методия) и сж писани на две азбуки: глаголица и кирилица. Едната отъ тѣхъ се изоставя, и по-сетнешнитѣ паметници отъ срѣднобългарския и новобългарския периодъ, които сж и помногобройни, сж писани изключително съ кирилица. Ето нѣкои по-важни измежду тѣхъ:

I. Старобългарски.

А. Глаголически.

1. Зографско евангелие. Намѣрено въ Зографския манастиръ на Св. гора (Атонъ), отдето носи името си.

2. Клоцовъ сборникъ. Съдържа различни слова. Нарича се Клоцовъ отъ името на австрийския графъ Клоцъ, който го е притежавалъ.

3. Мариинско евангелие. Наречено е тъй по името на атонския манастиръ „Св. Мария“, дето е намѣрено.

4. Асеманово евангелие. Съдържа евангелски текстове за нѣдѣлни и празднични дни. Намѣрено е въ Иерусалимъ отъ папския библиотекарь Асемани, чието име и носи.

5. Синайски псалтиръ и

6. Синайски трѣбникъ (съдържа молитви за разни трѣби). Намира се въ манастира „Св. Екатерина“ на Синайската планина. — Първитѣ четири паметници сж запазени въ руски и европейски библиотеки. Всички сж издадени отдѣлно въ кирилски преписъ (Асеманово еванг. съ латиница) за научно използуване.

Б. Кирилски.

1. Супрасълски сборникъ. Най-обемистъ е. Съдържа различни слова и жития. Намѣренъ е въ Супрасълския манастиръ, до гр. Бѣлостокъ въ Полша.

2. Савина книга (Савино евангелие). Тоя паметникъ носи името си отъ две бележки въ него, въ които се споменува името на нѣкой си попъ Сава.

И тия паметници сж издадени за научно използуване.

II. Срѣднобългарски.

1. Добрейшово евангелие. Наречено е тъй по името на попъ Добрейшо, споменуванъ въ една бележка и представенъ въ изображение (колѣничилъ се моли). Пази се въ Софийската народна библиотека.

2. Врачанско евангелие. Пази се сжщо въ Софийската народна библиотека, донесено тамъ отъ Вратца, отдето е и названието му.

3. Иванъ Александровъ псалтиръ. Писанъ е презъ 1337. за царь Иванъ Александра. Пази се въ библиотеката на Българската академия на наукитѣ.

4. Ватикански лѣтописъ. Много интересенъ паметникъ отъ XIV вѣкъ, който се пази въ библиотеката на Ватикана (папския дворецъ въ Римъ). Изпъстренъ е съ множество цвѣтни рисунки, изобразяващи библейски и исторически лица и събития, между които има и такива изъ нашата история *).

5. Иванъ Александрово четвероевангелие. То се намира въ Лондонъ; писано е въ 1356. г. отъ Симона Мнихъ нарочно за царя Ив. Александра. И тоя паметникъ е украсенъ съ множество — повече отъ 360 — картини, изобразяващи сцени изъ евангелието: въ началнитѣ листове пъкъ сж изобразени ликоветѣ на царското семейство.

6. Хрисовулъ на царь Ив. Шишмана—грамота отъ 21. септемврий 1378. год., съ която царьтъ утвърдява сжществуващитѣ правдини на Рилския манастиръ и му дава нови. Тая интересна Ив. Шишманова грамота, снабдена съ златенъ печатъ, се пази като светиня въ Рилския манастиръ.

---

*) Тоя лѣтописъ съдържа между другото и единъ поетически разказъ за Троянската война, написанъ съ езикъ, близъкъ до новобългарски. Вж. текста му въ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“, кн. VI, и откжса въ края на учебника.

III. Новобългарски.

1. Троянски дамаскинъ. Пази се въ библиотеката на Българската академия на наукитѣ. Съдържа, както изобщо всички дамаскини*), различни слова за светци и праздници, а сѫщо тъй и жития.

2. Копривщенски дамаскинъ, писанъ отъ попъ Ламбо изъ Копривщица.

3. Свищовски дамаскинъ, притежание на Свищовското ученолюбиво дружество „Мария и Кирилъ Аврамови".

Много отъ срѣднобългарскитѣ и новобългарскитѣ паметници днесъ сѫ издадени, както и старобългарскитѣ, и сѫ станали достояние за научни използувания. Така напр., проф. Б. Цоневъ издаде Добрейшовото и Врачанското евангелия, а проф. Л. Милетичъ — Копривщенския и Свищовския дамаскини.

Най-сетне извори за историята на българския езикъ сѫ народнитѣ ни умотворения (пѣсни, приказки и пр.) и творенията на поетитѣ и писателитѣ ни.

Новобългарска и старобългарска азбука.

Както се каза малко по-преди, всички известни старобългарски паметници сѫ писани съ две азбуки: кирилица и глаголица. Първата се състои отъ букви, които днесъ сѫ поставени въ основата на българското, руското и сръбското писмо; втората, позната въ две разновидности — българска (кръгла) и хърватска (жгледа) — още въ старо време е била изоставена и днесъ почти забравена: служатъ си съ нея при богослужението само въ нѣкои далматински острови.

На следната таблица сѫ дадени всички знаци на азбукитѣ, заедно съ названието и числената имъ стойность.

---

*) Тия новобългарски паметници водятъ името си отъ солунския дяконъ, по-сетне епископъ, Дамаскинъ Студитъ, авторъ на сборникъ отъ слова и жития.

Кирилица		Числена стойность	Глаголица		Числена стойность	Название на буквитѣ	Кирилица		Числена стойность	Глаголица		Числена стойность	Название на буквитѣ
Ново-българска	Старо-българска		българска	хърватска			Ново-българска	Старо-българска		българска	хърватска		
а	а	1	ⰰ	ⰰ	1	азъ	ф	ф	500	ⰲ	ⰲ	500	фрътъ
б	б	—	ⰱ	ⰱ	2	букы	х	х	600	ⰳ	ⰳ	600	херъ
в	в	2	ⰲ	ⰲ	3	вѣдѣ	—	ѡ	800	ⰴ	ⰴ	700	отъ
г	г	3	ⰳ	ⰳ	4	глаголи	щ	щ	—	ⰵ	ⰵ	800	ща
д	д	4	ⰴ	ⰴ	5	добро	ц	ц	900	ⰶ	ⰶ	900	ци
е	є	5	ⰵ	ⰵ	6	ѥстъ	ч	ч	90	ⰷ	ⰷ	1000	чръвь
ж	ж	—	ⰶ	ⰶ	7	живѣте	ш	ш	—	ⰸ	ⰸ	—	ша
—	ѕ	6	ⰷ	ⰷ	8	ѕѣло	—	ъ	—	ⰹ	—	—	ѥръ
з	з,ꙁ	7	ⰸ	ⰸ	9	землꙗ	—	ь	—	ⰹ	ⰹ,ⰺ	—	ѥрь
и	и	8	ⰹ,ⰻ	ⰻ	10	иже	—	ы	—	ⰹⰹ	—	—	ѥры
—	і,ї	10	ⰹ	ⰹ	20	иже	еѣ	ѣ	—	ⰹ	ⰹ	—	ꙗть
й	—	—	—	—	—	й	ю	ю	—	ⰼ	ⰼ	—	юсъ
—	—	—	ⰽ	ⰽ	30	г	я	ꙗ	—	ⰽ	ⰽ	—	—
к	к	20	ⰾ	—	40	како	—	ѥ	—	—	—	—	—
л	л	30	ⰿ	ⰿ	50	людьѥ	—	ѧ	900	ⰾ	—	—	—
м	м	40	ⱀ	ⱀ	60	мыслите	ѫ	ѫ	—	ⰾⰾ	—	—	—
н	н	50	ⱁ	ⱁ	70	нашъ	—	ѩ	—	ⰾⰾ	—	—	—
о	о	70	ⱂ	ⱂ	80	онъ	—	ѭ	—	ⰾⰾ	—	—	—
п	п	80	ⱃ	ⱃ	90	покои	—	ѯ	60	—	—	—	кси
р	р	100	ⱄ	ⱄ	100	рьци	—	ѱ	700	—	—	—	пси
с	с	200	ⱅ	ⱅ	200	слово	—	ѳ	9	ⰿ	ⰿ	—	ѳита
т	т	300	ⱆ	ⱆ	300	твръдо	—	ѵ	—	ⰿ	ⰿ		ижица
у	оу,ꙋ	400	ⱇ	ⱇ	400	укъ							

Както се вижда въ таблицата, не всички букви въ азбукитѣ се посрѣщатъ напълно. Така нѣкои отъ буквитѣ въ старобългарската кирилица днесъ не се употрѣбяватъ (ѕ, ѡ ы, ѥ, ѧ и др.), и не всички кирилски букви иматъ съответни глаголически (йотовано и нейотовано є напр. въ глаголицата се предава съ една и сѫща буква э).

Не съвпада сѫщо и числената стойность на буквитѣ въ кирилицата и глаголицата, защото въ първата редътъ на буквитѣ,

следователно и числената стойность, върви по гръцката азбука, която не притежава буквитѣ б, ж, щ и др.; числената стойность на глаголическитѣ букви върви правилно по тѣхния редъ.

Забележка. Когато буквитѣ означаватъ цифрена стойность, надъ тѣхъ се поставя знакътъ ҃. При това, когато се означаватъ числата отъ 11 — 19, първо стои единицата, следъ това десетицата: а҃і = 11, д҃і — 14 и т. н., а отъ 21 нататъкъ — единицата стои следъ десетицата: к҃а = 21, л҃и = 38, о҃є = 75 и т. н. съ стотици и хиляди. Предъ буквата за хилядитѣ се поставя знакътъ ҂: ҂д = 4000, ҂гхив = 3652.

Относно въпроса за авторството, произхода и старинностьта на дветѣ старобългарски азбуки се е водило, па дори още се води препирня. Днесъ обикновено се приема, че глаголицата е дѣло на св. Кирила, а кирилицата, макаръ да е свързана съ името на Кирила, е дѣло на нѣкой отъ ученицитѣ на двамата равноапостоли, може би на Климента. Приема се сѫщо, че глаголицата произхожда отъ гръцкото бързописно писмо, а кирилицата — отъ уставното (началното) гръцко писмо. Приема се, най-сетне, възъ основа на редъ съображения, че глаголицата е по-стара и че, следователно, тя се явява първото срѣдство, използувано отъ светитѣ братя-просвѣтители при преводитѣ имъ, съ които се поставиха основитѣ на нашата писменость, на нашия напредъкъ. Явно е, значи, отъ какво грамадно значение е за българския народъ, а сѫщо и за нѣкои други славянски народи (руси, сърби), които възприеха отъ насъ писменостьта, дѣлото на светитѣ солунски братя Кирила и Методия. Затова именно ние ги славимъ и почитаме тѣхната паметь.

Произношение на звуковетѣ въ новобългарски и старобългарски.

Новобългарскиятъ езикъ има следнитѣ гласни звукове, отбелязани съ буквени знаци:

а, е, и, о, у, ѣ, ъ, ь, ѫ,

а старобългарскиятъ — тѣзи:

а, є, и(і), о, оу, ѣ, ъ, ь, ы, ѫ, ѧ.

Освенъ изброенитѣ — има и сложни (йотовани) гласни:

я	—	ю	—	—
ꙗ	ѥ	ю	ѭ	ѩ

Като се сравнятъ всички тия гласни букви, ще се види, че днешниятъ ни езикъ не притежава **ы**, което съвпадало по гласежа си съ обикновеното **и** въ новобългарски, **ѫ** и **ѧ**, които сѫ замѣнени съ други отъ сѫществуващитѣ гласни.*) Примѣри: риба (рꙑба), синъ (сꙑнъ), рѫка (рѫка), чедо (чѧдо) и пр.

Току-речи едни и сѫщи сѫ и съгласнитѣ:

б, в, г, д, ж, й, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ

б, в, г, д, ж, — ѕ, ꙁ, (з), к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ**).

Тукъ старобългарскитѣ ѕ — дз и ꙁ(з) сѫ се изравнили по гласежъ и днесъ се предаватъ съ обикновено з. Напр. **ѕвѣръ** (звѣръ), **ꙁѧть** (зеть). Старинниятъ изговоръ на ѕ обаче имаме днесъ запазенъ въ нѣкои наши говори; намѣста казватъ напр.: дзверъ, дзверка, дзвезда.

А старобългарскитѣ гласни ѡ и ѵ, както и съгласнитѣ ѯ, ѱ, ѳ, които всички сѫ гръцки букви, въ днешния писменъ езикъ не се употрѣбяватъ.

Произношението на гласнитѣ и съгласнитѣ днесъ е, съ нѣколко незначителни разлики, които ще бѫдатъ споменати, такова, каквото е било въ срѣднобългарския, а сѫщо и въ старобългарския езиковъ периодъ. Излиза, че старобългарскиятъ езикъ по начинъ на изговоръ живѣе малко измѣненъ въ новобългарскитѣ звукове.

Образуване на звуковетѣ.

Образуването или, както още се казва, учленяването на отдѣленъ звукъ става съ участие на говорнитѣ органи: 1. устна кухина и нейнитѣ части — езикъ, горни и долни зѫби, устни, твърдо и меко небце (твърдото е по-напредъ, а мекото назадъ — къмъ гърлото); 2. носова кухина и 3. гръклянъ.

За да се образува звукъ, трѣбва бѣлитѣ дробове да изпуснатъ въздушна струя, която да премине презъ гръкляна, и навлѣзе

---

*) Сега не се употрѣбява и і, но при все това нѣкои сѐ още го пишатъ. напр. Иванчо Йотата, за когото Вазовъ увлѣкателно разказва въ „Чичовци“, Пенчо Славейковъ пъкъ пише и ѩ, напр. стоѩтъ, затрептѩтъ, пръхтѩтъ.

) Въ най-старитѣ паметници **щ се пише **шт**, сир. разложено: **ношть**, **крьштєнїє** и др.

въ кухината, устна или носова. Въ зависимость отъ участието на говорнитѣ органи и мѣстото на учленението, особено въ устната кухина, става и дѣлежътъ на звуковетѣ. Гласнитѣ биватъ предноустни (предноезични) или меки **(е, и, ь, ѣ)** и задноустни (задноезични) или твърди **(а, о, у, ъ, ѫ)**, а съгласнитѣ:

гърлени или заднонебни (задноезични) — **г, к, х;**
небни — **ж, ч, ш;**
езични — **л, р;**
зѫбни — **д, т, з, с, ц;**
устни — **б, п;**
устно-зѫбни — **в, ф;**
носови — **м, н;**

Въ момента на учленението на кой-да-е звукъ съответнитѣ говорни органи заематъ особено положение: при едни устата се малко или много разтваря, при други устнитѣ се изпружватъ напредъ, при трети езикътъ се допира до зѫбитѣ, небцето и т. н. При учленението и произношението, напр., на гласната **а** устната кухина се разтваря най-много, при **у** — по-малко, а при **и** — най-малко. Въ свръзка съ голѣмината на устния разтворъ измѣнятъ положението си устнитѣ и езикътъ. Нагледно изображение на тия случаи е представено въ следната рисунка 1:

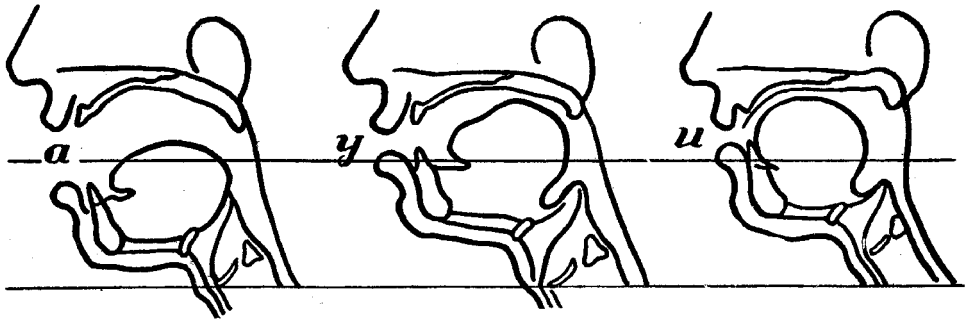

Рис. 1. Положението на говорнитѣ органи при произношение на гласнитѣ *а, у, и.*

Видно е, че при произношението на **а** езикътъ не се издига тъй високо, както при произношението на **и;** при произношението пъкъ на **у** устнитѣ се изпружватъ напредъ (въ рисунката това е по-слабо предадено — като да е за **о**), а при **а** се разтварятъ и разпъватъ.

Мѣни се положението на говорнитѣ органи и при произношението на съгласнитѣ. За да се произнесатъ гърленитѣ **г, к,** трѣбва звукътъ да се учлени, като напълно се затвори проходътъ къмъ гърлото съ задната часть на езика (гл. рис. 2), а за да се произнесатъ зжбнитѣ **д, т,** трѣбва предната часть на езика да се допре до зжбитѣ, та да се спре и после да се пропустне идещата издишна струя. (Гл. рис. 3).

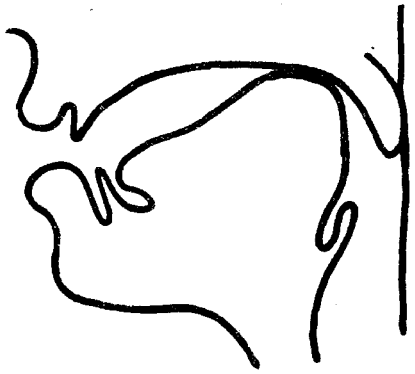

Рис. 2. Положение на устната кухина при *к, г.*

Рис. 3. Положение на устната кухина при *т, д.*

За да се произнесатъ смекченитѣ съгласни, необходимо е при учленението да вземе участие и небцето. За да получимъ напр. меки **к** и **т** (**к′** и **т′**), трѣбва езикътъ да се приближи повече къмъ самото небце и така да стане учленението. (Гл. рис. 4 и 5 и ги сравни съ рис. 2 и 3).

Рис. 4. Положение на устната кухина при меко *к (к′).*

Рис. 5. Положение на устната кухина при меко *т (т′).*

На последнитѣ две рисунки личи, колко много езикътъ е приближенъ, сравнително съ първитѣ рисунки, до небцето, следствие на което именно се получава мекотата на звука.

Особености на нѣкои звукове въ старобългарски езикъ въ сравнение съ новобългарски.

А. Гласни.

1. Ѣ — ятъ.

Звукътъ ѣ се е произнасялъ като **е,** което клони къмъ **а,** така щото при изговора му се чува нѣщо срѣдно между **е** и **а,** звукъ, който нѣкои означаватъ съ белези **ä** или **e**ª. По-късно по нѣкои старобългарски говори почва да надделява гласежътъ на **е,** и ѣ въ такъвъ случай се произнасялъ като установенъ звукъ **е.** Напримѣръ: **словѣне** се е произнасяло слове[а]не и словене, словени и славяни; така сѫщо: **хлѣбъ, цвѣтъ, обѣдъ, нѣмъ.**

Въ новобългарски сѫщиятъ звукъ има двояко произношение — като **е** и **я**: хл**я**бъ — хл**е**бецъ, цв**я**тъ — цв**е**тенъ. И тъкмо по това двояко произношение на **ѣ** днесъ българската земя се дѣли на две говорни области. Така различаваме две наречия — източно и западно. Въ източнитѣ говори **ѣ** се изговаря като **е** и **я** (последното произношение изцѣло се срѣща по говоритѣ въ юго-източна България) *), а въ западнитѣ — като **е,** сир. непрегласено, тъй както е било старото произношение (само че сега е обикновено чисто **е,** а рѣдко въ говоритѣ се срѣща старобългарско отворено **e**ª **(ä),** близко до **я**). Границата между тия две говорни области захваща на северъ отъ устието на рѣката Витъ и върви на югъ право къмъ Солунъ, като прави голѣмъ завой въ Т.-Пазарджишкия окржгъ: тукъ западното произношение на **ѣ** се вдълбава въ Ихтиманско и Чепино. По такъвъ начинъ въ Ст.-Загора, Габрово и Елена, напр., ще чуемъ да се изговаря дядо, лято, бял̀ъ и пр., а въ Вратца, Кюстендилъ, Охридъ — дедо, лето, белъ; въ

*) Източно-българската говорна область за по-голѣма точность дѣлятъ на две: северо-източна, дето **ѣ** се изговаря като **е** и **я** (по-често **е**) и юго-източна, дето за **ѣ** се чува повече **я** и по-малко **е.** Границата между тѣхъ почва отъ Т.-Пазарджикъ, върви по Родопитѣ, Марица и отъ гара Скобелево отива къмъ Бургасъ, като извива тукъ-тамъ.

Казанлъшко — бяхъ — беше, въ Харманлийско бяхъ — бяше, гряхъ, гряшенъ.

Въ литературния ни езикъ е усвоено източното произношение на **ѣ**, по-точно произношението на северо-източната говорна область, отдето сѫ мнозина отъ виднитѣ ни писатели: Раковски (Котелъ), Вас. Друмевъ (Шуменъ), П. Р. Славейковъ (Търново), Ст. Михайловски (Елена), Хр. Ботевъ (Калоферъ), Ив. Вазовъ (Сопотъ), Любенъ Каравеловъ (Копривщица) и др. По-близко, обаче, до старобългарския, до Кирило-Методиевия езикъ стоятъ южно-българскитѣ говори и особено юго-западнитѣ (македонскитѣ), а това обстоятелство е силно доказателство за националната принадлежность на населението, което си служи съ тия говори, и че старобългарското племе и македонското образуватъ нераздѣлно цѣло съ новобългарското племе, че и езикътъ, на който сѫ говорили всички тѣ, е единъ и сѫщъ.

2. **ѧ** и **ѫ** — гласни съ носовъ призвукъ.

Тия две гласни (**ѧ** — „малка носовка“ и **ѫ** — „голѣма носовка“) сѫ едни отъ най-характернитѣ и интересни звукове въ старобългарски. Тѣхното произношение е гласѣло **е**^{н}, **е**^{м} (**ѧ**) и **о**^{н}, **о**^{м} (**ѫ**)*), т. е. къмъ основната гласна се прибавялъ носовъ призвукъ. Тоя носовъ призвукъ се е добивалъ, като се пропущалъ издихътъ да излѣзе едновременно и презъ устата и презъ носа, а не е било изговаряно отдѣлно **е** или **о** и следъ него **н** или **м**. Произношението на **ѧ** и **ѫ** е подобно на френското произношение **in** и **on**. Напр. cinq — петь (ср. лат. quinque, гр. *πέντε*, инд. панча — оттукъ Пенджабъ — петорѣчие, стб. **пѧть**); pont — мостъ, лат. pons, род. пад. pontis, сродно съ стб. **пѫть**. Въ старобългарски, значи, се е изговаряло че^{н}до (**чѧдо**), ме^{н}со (**мѧсо**) и ро^{н}ка (**рѫка**), до^{м}бъ (**дѫбъ**), плето^{н} (**плетѫ**). Покрай изговора **о**^{н}, **о**^{м} е имало въ старобългарско време и изговоръ **ъ**^{н}, **ъ**^{м}. Къмъ края на стария периодъ, значи, ще да сѫ произнасяли дж^{м}бъ, з ж^{м}бъ, р ж^{н}ка, а презъ срѣднобългарския периодъ народътъ престаналъ вече да изговаря носовия

*) Произношение **е**^{м} и **о**^{м} имаме, когато носовкитѣ се намиратъ предъ устни съгласни.

призвукъ. А щомъ носовото произношение изчезнало, почнали да изговарятъ дъбъ, зъбъ, ръка, както е и днесъ.

Отъ всички славянски езици само полскиятъ е запазилъ носовкитѣ; и днесъ поляцитѣ изговарятъ мйенсо (**мѧсо**), зомбъ (**зѫбъ**). Останалитѣ славянски езици сѫ ги изгубили въ различно време, като вмѣсто тѣхъ сега стоятъ други гласни: въ български **ѫ** и **е**, а въ руски **у** и **я**. Примѣри: стб. **пѫть**, руски путь, бълг. пѫть; стб. **мѫка**, руски мука, бълг. мѫка; стб. **зѧть**, руски зять, бълг. зеть; **рѧдъ**, рядъ, редъ. Поради това сега пишемъ **ѫ** въ срѣдата на повечето думи, въ които старитѣ българи изговаряли **ѫ**; вмѣсто **ѫ** пъкъ на сѫщото мѣсто руситѣ пишатъ **у***).

Че наистина въ старобългарски езикъ е имало носово произношение, свидетелствуватъ нѣкои днешни говори. Въ Костурско, значи близо до Солунската область — родина на Кирило-Методиевия езикъ, както и въ нѣкои села между Солунъ и Сѣръ (Зарово, Сухо, Висока, Негованъ) се говори носово: пънт, рънка, гъмби, чендо, ензик, коленда, пент, пендесет (пендесет, девендесет изговарятъ на мѣста и въ България, а въ с. Брацигово, дето има преселници изъ Костурско, се чува носово произношение).

3. **ъ** и **ь** — „ерове“.

Характерни сѫ и старобългарскитѣ тъмни гласни: **ъ** — „голѣмъ еръ“, **ь** — „малъкъ еръ“. Голѣмиятъ еръ се произнасялъ като неясно **о**, а малкиятъ — като неясно **е**. Още отъ ранно време тѣ били подложени на нѣкои промѣни: замѣнятъ се единъ другъ, изчезватъ или пъкъ се изясняватъ въ други звукове.

Отначало тѣ, писани въ срѣдата или въ края на думата, сѫ се произнасяли, имали всѣки своя звукова стойность, различавали се: **богъ**, **кънига**, **дьнь**, **кость**, **въ**, **сь**; по-после краесловното имъ произношение постепенно било занемарявано, отслабвало, та най-напоконъ звуковетѣ престававали да се чуватъ, както и днесъ не

---

*) Въ български езикъ има думи, въ които, вмѣсто носовкитѣ **ѫ** и **ѧ**, се явяватъ като наследници не **ѫ** и **е**, а **у** и **я**, както е въ руски ез. Напр., лукавъ (**лѫкавъ**), князъ (**кънязь**). Това е станало подъ влияние на руски езикъ.

се изговарятъ, а само се пишатъ*); често пжти дори и не били писани, или пъкъ вмѣсто тѣхъ поставяли знака ´: **богъ´**, **человѣкъ´**, **рабъ´**, **любовь´**. Отначало тѣ били добре разграничавани откъмъ звукова стойность, затова и въ най-старитѣ паметници, напр. въ Зографското евангелие, сж употрѣбени сравнително по-правилно, по-късно обаче, около началото на XI вѣкъ, тѣ били смѣсвани; писателитѣ започнали да ги пишатъ единъ вмѣсто другъ (като давали предимство на **ъ**), защото не правили голѣма разлика въ произношението на **ь** и **ъ**. По паметницитѣ се срѣща написано **кръстъ** вмѣсто правилното **крьстъ**, **стъкло** вм. **стькло**, **тъма** вм. **тьма**, или вмѣсто правилното **зълѣ—зьлѣ**. Днесъ гласежътъ на ероветѣ въ срѣдата на думитѣ се е изравнилъ, като е надделѣлъ звукътъ **ъ**, та пишемъ стъкло, кръстъ, тъма.

Ероветѣ не били произнасяни и когато се намирали въ срѣдата на думитѣ, именно въ отворенитѣ срички**): **зълоба** става **злоба** (сричката **зъ** е отворена), **вѣньци**, **старьци**, **дьни**, мн. число отъ **вѣньць**, **старьць**, **дьнь**, става **вѣнци**, **старци**, **дни**, защото сричкитѣ **нь**, **рь**, **дь** сж отворени. Сжщитѣ думи звучатъ така и въ днешния ни езикъ.

Изясняването пъкъ на ероветѣ въ срѣдисловието става въ затворенитѣ срички, които се образуватъ следъ изчезването на **ъ** и **ь** въ отворени срички: вмѣсто **ъ** въ нѣкои старобългарски паметници отъ Македония намираме **о**, а вмѣсто **ь** въ паметницитѣ отъ Македония и северо-източна България намираме **є**, сир. единъ тъменъ звукъ се замѣня съ по-ясенъ: **отєць** вм. **отьць**, **дєнь** вм. **дьнь**, **пѣсокъ**, **сонъ**. Последното явление (изясняването на **ъ** въ **о**) въ новобългарски не е достигнало до пълното си развитие. Ние днесъ пишемъ и изговаряме пѣсъкъ, сънь, дъждъ, но въ нѣкои отъ западнитѣ ни говори се изговаря сонъ, пѣсокъ, дождъ, значи прокарано е правилно старобългарското явление за изясняването на голѣмия еръ.

---

*) Безъ ударение и въ края на думитѣ изчезватъ различни звукове (и гласни и съгласни) въ разни езици. На мѣстото на изчезналитѣ звукове обаче се пишатъ още дълго време съответнитѣ букви; напр. фр. temps (изговорено тан), лат. tempus (изгов. темпус)—време; фр. loup (изгов. лу), лат. lupus (изгов. лупус) — вълкъ. При последния примѣръ лу има 2 звука, а лупус — 5 звука.

) Отворена се нарича сричката, когато свършва на гласна: **вода, **село**; щомъ свършва на съгласна—тя е затворена: **вѣнєц**, **дєн**.

4. Ъı — „ери“.

Произношението на този звукъ е сѫщо така тъмно, срѣдно между **и** и **ъ.** Гласежътъ му постепенно се изравнявалъ съ гласежа на чистото **и,** поради което последното измѣстило станалото ненуждно **ы**, и ние днесъ пишемъ димъ вм. старото **дъıмъ**, хижа вм. **хъıжа**, билъ вм. **бъıлъ.** Изчезналиятъ въ новобългарски езикъ звукъ **ы** хубаво се пази въ руски езикъ. Руситѣ пишатъ и изговарятъ съ „твърдо“, по-назадъ въ устата образувано (учленявано) **и,** т. е. **ы**: рыба, сынъ, ты. Въ нѣкои наши говори между Солунъ и Сѣръ и сега се изговаря тъменъ звукъ вмѣсто **и** тамъ, дето въ старобългарски имаме **ы.** Прим.: Татку и сънъ са каратъ — Татко и синъ се каратъ; пътамъ — питамъ и пр.

Б. Съгласни.

1. Шт

Звукътъ **щ** (**шт**) първоначално билъ произнасянъ **ш′ т′** (′ е знакъ за мекость), после мекостьта бавно почнала да изчезва, докато **щ** почнало да се изговаря като **шт.** Това звуково съединение се явява не само отъ по-старо **ст** и **ск** предъ нѣкои меки гласни (срв. прощавамъ, но простя; блещи, но блѣскавъ; вощеница, но вос(ъ)къ и под.), но между друго и отъ нѣкогашното **т** предъ неслогообразователно **и** (j).*)

Въ такъвъ случай отъ **т**+j се получило отначало произношение **т′ш**, по-после **ш′тш′** (—**шꙋ́** означавано съ белега **щ**, който и днесъ въ руски езикъ се изговаря **шꙋ**); отъ **шт′ш′** се получило **шт′** (отъ двете **ш** въ съчетанието второто по-слабо изпъква, та се занемарява и изчезва поради силата на първото; инакъ звукъ **ш** не изчезва), и после, безъ мекость — **шт**, както се срѣща написано по старитѣ ни паметници. Напр. **свѣшта** (**шт**—**щ** е отъ **т**+j), **хощѫ** (вм. **хотjѫ**).

Произношението **шꙋ** за **щ** и днесъ сѫществува по говоритѣ ни. Намѣста, напр., се изговаря срешча, гушчеръ, зашчо и т. н. Въ други наши говори (срѣдномакедонскитѣ) пъкъ **щ** се изговаря като меко **к**—**к′**: к′ерка (щерка), сек′амъ се (сѣщамъ се), а въ нѣкои северозападни говори имаме и най-старинно **ꙋ** (—**тш′**) вм. **шт**: черка (щерка), не че (не ще) и др.

*) Вмѣсто j днесъ пишемъ й.

2. ѫд

И **ѫд** първоначално се произнасяло, както **щ**, меко—**ж́д́**, а сетне изгубило мекостьта си.

Старобългарското **ѫд** се получава отъ д+j и то произнасяно **д́ж**, по-после **ж́дж**—**ж́д** и като изчезне мекотата—**жд**. Примѣри: **межда** (отъ **медjа**), лат. media; родъ, но рождество, рождение и т. н.

Както **шт**, така и **ждж** е старинно произношение и се срѣща по нашитѣ югозападни говори. Въ Самоковско напр. казватъ саждж и (саждж), изваждж амъ и пр., сѫщо и въ македонскитѣ говори се срѣща подобно произношение. Въ тия говори **жд** се произнася намѣста ѓ, напр. меѓя (межда), а въ крайнитѣ северозападни говори има **дж** меджу (между), преджа (прежда) и пр.

Старобългарскитѣ съчетания **шт** и **жд**, които сѫ се явили отъ праславянскитѣ т+j и д+j, сѫ извънредно характерни за старобългарския езикъ. Тѣхното старинно произношение, както се посочи, го има въ македонскитѣ говори. Освенъ това, отъ всички славянски езици само българскиятъ днесъ ги е запазилъ; въ останалитѣ езици се явяватъ други съгласни като тѣхни застѫпници; въ руски напр. вмѣсто **щ** се явява **ч** (свѣча), а вмѣсто **жд**—**ж** (межа). Съчетанията **шт** и **жд** сѫ едно отъ необоримитѣ доказателства за българщината на Кирило-Методиевия езикъ. Този езикъ въ старитѣ паметници се нарича **ѩзыкъ словѣньскъ** (славянски езикъ), а не **ѩзыкъ блъгарьскъ**, както е нареченъ въ паметници отъ по-късна епоха, за да се не смѣсва съ българския езикъ, който се е говорилъ отъ Аспаруховитѣ българи, турко-татарско племе, чийто езикъ спада къмъ урало-алтайската група езици. Днесъ езикътъ, на който светитѣ братя преведоха свещеното писание и други богослужебни книги и просвѣтиха славянскитѣ народи, отъ ученитѣ се именува нееднакво: френскитѣ учени го наричатъ обикновено старославянски (vieux slave), рускитѣ—древне-церковно-славянски, нѣмскитѣ—старобългарски (altbulgarisch), и всички разбиратъ подъ тия различни имена сѐ езика на българскитѣ славяни въ Македония, и то въ Солунската область, отдето произхождатъ Кирилъ и Методий. Но при все това най-правилно е сѫщиятъ езикъ да се нарича старобългарски.

Четива за упражнение.

1.

Ісоусъ рсус: чьловѣкъ ѥтеръ съхождаашє отъ Ісроусалима въ Ѥрихонъ и въ разбоиникы въпадє ижє съвлькъшє и и ꙗзвы възложьшє отидошѧ и оставл҃ьшє и ѥлѣ живъ сѫщь. По приключаю жє иѥрси ѥтеръ съхождаашє пѫтьмь тѣмь и видѣвъ и мимоидє; такождє жє и левѵитъ бывъ на томь мѣстѣ пришьдъ и видѣвъ и мимоидє. Самарꙗнинъ жє грѧды придє къ нѥмоу и видѣвъ и милосръдова и пристѫпл҃ь обѧза ꙗзвы ѥго възливаꙗ масло и вино въсаждь жє и на свои скотъ, привєдє жє и въ гостинницѫ и прилежа ѥмь. И на оутриѥ шьдъ и възьмъ дъва пѣнѧза, дастъ гостиньникоу и рсус ѥмоу: прилєжи ѥмь и ѥжє ащє приижднвєши, азъ ѥгда възвращѫ сѧ, въздамь ти.

(Еванг. Лук. гл. X, ст. 30—35).

1.

Бъдитє оубо, ꙗко нє вѣстє дьни ни часа, въ н҃ьжє сынъ чьло вѣчьскыи придєтъ. Ꙗкожє бо чьловѣкъ отъходѧ, призъва своꙗ рабы и прѣдастъ имъ имѣниѥ своѥ; и овомоу дастъ пѧть талантъ, овомоу жє дъва, овомоу ѥдинъ, кождо противѫ силѣ своѥи. И отидє абьѥ. Шьдъ жє приѥмы пѧть талантъ, дѣла о нихъ и приобрѣтє дроугѫѭ пѧть талантъ; такождє ижє дъва, приобрѣтє и другаꙗ дъва, и приѥмы ѥдинъ, шьдъ раскопа зємл҃ѭ и съкры сьрєбро господина своѥго. По мънозѣхъ жє врѣмєньхъ придє господь рабъ тѣхъ и сътѧза сѧ съ н҃ими словєси. И пристѫпл҃ь, примы пѧть талантъ, принєсє дроугѫѭ пѧть талантъ, глаголѧ: господи, пѧть талантъ ми ѥси прѣдалъ, сє дроугѫѭ пѧть талантъ, приобрѣтохъ ими. Рсус ѥмоу господь ѥго: добрыи рабє, благыи и вѣрьнє, о малѣ бѣ вѣрьнъ, надъ мъногы тѧ поставлѭ; вънидн въ радость господа своѥго. Пристѫпл҃ь жє примы дъва таланта рсус: господи, дъва таланта ми ѥси прѣдалъ, сє дроугаꙗ дъва таланта приобрѣтохъ има. Рєус ѥму господь ѥго: добрыи рабє, благыи и вѣрьнє, о малѣ бѣ вѣрьнъ, надъ мъногы тѧ поставлѭ; вънидн въ радость господа своѥго. Пристѫпл҃ь жє примы ѥдинъ талантъ, рсус: господи, вѣдѣхъ тѧ, ꙗко жєстокъ ѥси чьловѣкъ, жьн҃ѧ идєжє нѣси сѣꙗлъ и събираꙗ ѭдоу жє нє растоучивъ. И оубоꙗвъ сѧ, шьдъ

съкрыхъ талантъ твои въ земл҃и; се имаши твоѥ. Отъвѣщавъ же господь ѥго, рече ѥмоу: зълыи рабе, лѣныи, вѣдѣаше, ꙗко жьнѫ идеже не сѣꙗхъ, и събираѭ ѭдоу же не растоучихъ; подобааше ти оубо въдати сьребро моѥ тръжьникомъ, и пришьдъ азъ възѧлъ оубо бимь своѥ съ лихвоѭ. Тъгда рече рабомъ своимъ: възьмѣте оубо отъ н҃ѥго талантъ и дадите имѫщоумоу десѧть; имѫщоумоу бо вьсьде дано бѫдетъ и избѫдетъ, а отъ неимѫщааго и ѥже аще мьнитъ сѧ имы, възѧто бѫдетъ отъ н҃ѥго. И исключимаѥго раба въвръзѣте въ тьмѫ кромѣшьнѭ; тоу бѫдетъ плачь и скрьжетъ зѫбомъ.

(Еванг. Мат., гл. XXV, ст. 14—30).

ПЪРВИ ДѢЛЪ.

Думи.

Както въ новобългарски, тъй и въ старобългарски езикъ всѣка дума има съставни части. Между тѣхъ най-важна е *коренътъ* — ядката на думата, носитель на нейното основно значение. Освенъ корена въ току-речи всички думи намираме и особени образователни срички, които опредѣлятъ по-отблизо значението на думата; кога стоятъ следъ корена, наричатъ се *наставки (суфикси)*, а кога стоятъ предъ корена, — *представки (префикси)*. Коренътъ и наставката образуватъ основата на думата. Къмъ основата пъкъ се прибавятъ други образователни частички, които опредѣлятъ по-подробно съдържанието на думата; тѣ въ различни случаи се мѣнятъ и се наричатъ *мѣнитби (окончания)*. Така щото, въ думитѣ различаваме тия съставни части: коренъ, наставка, представка и мѣнитба. Ала има и думи, въ които ясно различаваме два корена; тѣхъ наричаме *сложни думи:* **Богородица, листопадъ,** нехранимайко, риболовство и др.

Въ много думи една и сѫща гласна може да бѫде наставка и мѣнитба, напр.: **жен-а, ок-о**. Думи, образувани отъ сѫщия коренъ (съ или безъ измѣнение на коренната гласна), се броятъ за *сродни*. Въ сроднитѣ думи отъ корена **жен** и **лов**: **жен-ьск-ъı, жен-итьб-а**, много-жен-ств-о, жен-ствен-о, жен-ственост-ь, **лов-ьч-ь**, лов-ец-ъ, лов-е-не, лов-итб-а и др. — разрѣденитѣ срички сѫ наставки, които се срѣщатъ и въ думи отъ много други корени, ср. сел-ск-и, приятел-ск-и, върш-итб-а, бер-итб-а, брат-ств-о, чув-ств-о чув-ствен-о, чув-ственост-и и мн. др. Въ думитѣ **дѣл-о-мь** (**съгрѣшилъ юсн дѣломь** — съгрѣшилъ си съ дѣло), **жен-а-хъ** (**благословена ты въ женахъ** — благословена си ти измежду женитѣ), **хвал-и-мъ** крайнитѣ срички **мь, -хъ, -мъ** сѫ мѣнитби; при сѫществителнитѣ тѣ се наричатъ *падежни окончания*, а при глаголитѣ — *глаголни, лични окончания*. Останалата часть отъ думитѣ пъкъ — **дѣл-о, жен-а,**

хвал-н е основата — именна при имената и глаголна при глаголитѣ. Основата на една дума, значи, намираме, като махнемъ окончанията ѝ, падежни или лични.

Всички старобългарски и новобългарски думи, които иматъ мѣнитби, сѫ *измѣняеми части на речьта*. Къмъ тѣхъ спадатъ *имената* (сѫществителни, прилагателни, числителни, мѣстоимена), които се скланятъ, и *глаголитѣ* (къмъ тѣхъ сѫ и причастията), които се спрѣгатъ. Тѣзи пъкъ думи, които нѣматъ мѣнитба, сѫ *неизмѣняеми части на речьта*. Къмъ тѣхъ спадатъ наречията, предлозитѣ, съюзитѣ и междуметията.

ПЪРВА ГЛАВА.

Глаголи.

По отношение на глагола нашиятъ сегашенъ езикъ (новобългарскиятъ) стои все още твърде близо до старобългарския: промѣнитѣ, които забелязваме между глаголнитѣ форми въ старобългарски и новобългарски, сѫ много по-малко отъ промѣнитѣ и разликитѣ въ именнитѣ форми и особено въ склонението на имената. Днешниятъ ни езикъ е сѫщо тъй богатъ откъмъ разнообразни форми за глаголни времена, начини (наклонения), залози и пр., както и езикътъ ни презъ Кирило-Методиево време.

Глаголни времена и наклонения.

При глаголитѣ различаваме три главни времена: сегашно, минало и бѫдеще и тѣхнитѣ разновидности — минало свършено, несвършено, бѫдеще опредѣлено, неопредѣлено и пр.; различаваме сѫщо три наклонения: изявително (сегашно, минало и бѫдеще време), повелително и условно. Само въ старобългарски езикъ има още две наклонения: неопредѣлително (инфинитивъ) и достигателно (супинъ).

Неопредѣлително наклонение.

(Инфинитивъ).

Упражнение 1.

1. **Сда можетъ слѣпыць слѣпыца водити?** — 2. **Не можете богоу работати и мамонѣ.** — 3. **Власть имамь отъпоущати грѣхы.** — 4. **Сынъ чловѣчьскы не имать кѣдѣ главы подъклонити.** — 5.

Градѫ нскоѹситъ нхъ. — 6. **Не нмѫтъ чесо ѣсти.** — 7. **Нѣсмь достоинъ нарещи сѧ сынъ твои.** — 8. **Даждь мн пити воды.** — 9. **Поклѣ принести главѫ іего.** — 10. **Онъ же начатъ проповѣдати мъного.**

Єда — дали, нима, ако. — **Мамона** — дяволъ; богатство. — **Отъпоѹщати**, сег. вр. **отъпоѹщаѭ, -щаєши** — отпущамъ, прощавамъ (срв. новобълг. отпускъ). — **Грасти**, сег. вр. **градѫ, -деши** — вървя, ида. — **Чесо** (отъ мѣстоимето **чьто**) — що, какво. — **Нѣсмь** (отъ **не** + **єсмь**) — не съмъ.

Въ старобългарски всички глаголи иматъ инфинитивна форма (неопредѣлително наклонение), която е свършвала на **-ти**; въ тая форма (а това се отнася и за много други езици — френски, нѣмски, руски и т. н.) намираме глаголитѣ въ различнитѣ речници. Напр. **дават** (**дати**), фр. donner, нѣмски geben, руски давать (дать) — давамъ; **коуповат**, фр. acheter, нѣмски kaufen, руски купить — купувамъ; **хвалити** и пр. Като се махне отъ една инфинитивна форма мѣнитбата **-ти**, остава на лице *инфинитивната основа* (**дава-, коупова-, хвали-**). Значи инфинитивътъ на всѣки старобългарски глаголъ се образува, като прибавимъ къмъ инфинитивната му основа мѣнитбата **-ти**. Инфинитивната основа най-добре личи въ 2 и 3 лице ед. число на мин. свършено време; напр., старобълг. сег. вр. **мажетъ**, новобълг. маже, мин. св. маза, а инф. **маза-ти**.

При различнитѣ глаголи инфинитивната основа има различни наставки (**-а, -и, -ова** и др.), а при нѣкои глаголи инфинитивната основа е сѫщевременно коренъ и свършва въ повечето случаи на съгласна. Тъкмо споредъ инфинитивната основа и нейното разнообразие старобългарскитѣ глаголи се дѣлятъ на шесть разреда.

1. Къмъ първи разредъ спадатъ глаголитѣ, чиято инфинитивна основа е еднаква съ корена, т. е. къмъ корена не е прибавена нѣкаква приставка. Тая основа-коренъ свършва най-често на съгласни — устни, зѫбни, гърлени и пр., които въ съседство съ окончанието **-ти** претърпяватъ известни промѣни, наложени отъ тъй наречнитѣ звукови закони, а сѫщо и за удобство при произношението. Напр. **плєс-ти** вмѣсто **плєт-ти**. (Отъ две **т** въ старо-

български се получава **ст**), **жи-тн** вмѣсто **жик-тн** — жи**в**ѣя (**в** е изпаднала предъ **т**); **рєцѭ, рєш-тн** вмѣсто **рєк-тн** — казвамъ; **моцѭ, мош-тн** вмѣсто **мог-тн** — мога, новобългарски м о щ ь, м о щ е н ъ — отъ коренъ м о г.

2. Отъ втори разредъ сѫ тѣзи глаголи, инфинитивната основа на които свършва съ приставка **-нѫ**. Напр. **съхнѫти** (**съхнѫ-тн**) — съхна, **двигнѫти** (**двиг-нѫ-тн**) — движа, дигна.

3. Отъ трети разредъ сѫ глаголитѣ, чиято инфинитивна основа свършва съ приставка **-ѣ**: **трѣпѣти** (**трѣп-ѣ-тн**) — търпя, **видѣти** (**вид-ѣ-тн**) — виждамъ.

4. Отъ четвърти разредъ сѫ глаголитѣ, чиято инфинитивна основа свършва съ приставка **-н**: **хвалити** (**хвал-н-тн**) — хваля, **грѣш-н-тн** и **съгрѣшити** (**съ-грѣш-н-тн**) — грѣша, съгрѣшавамъ.

5. Отъ пети разредъ сѫ пъкъ тѣзи глаголи, чиято инфинитивна основа свършва съ приставка **-а** (**ѧ**): **глаголати** (**глаго-л-а-тн**) — казвамъ, **дѣлати** (**дѣл-а-тн**) — работя, правя, **дѣѧти** (**дѣ-ѧ-тн**) — върша, правя, **даѧти** (**да-ѧ-тн**) — давамъ.

6. Къмъ шести разредъ се числятъ глаголитѣ, инфинитивната основа на които свършва съ приставка **-ова** (**єва**): **бесѣдовати** (**бесѣд-ова-тн**) — разговарямъ, беседвамъ, **цѣловати** (**цѣл-ова-тн**) — цѣлувамъ, поздравлявамъ, **врачєвати** (**врач-єва-тн**) — цѣря, лѣкувамъ.

Въ днешния ни езикъ старобългарската форма на инфинитива не сѫществува. Още въ старобългарския периодъ тя почва да се замѣства съ съюза **да** и опредѣленъ глаголъ. Така че, вмѣсто стария инфинитивъ напр. **отрѣшити** (да развържа), се срѣща по паметницитѣ **да отрѣшѫ**, сир. неопредѣлената форма се разлага — да + опредѣленъ глаголъ. И тъй, постепенно навикътъ за подобно разложение става сѐ по-голѣмъ, докато най-после явлението стане всеобщо. Ние казваме д а п и я, д а п и е ш ъ и т р., вмѣсто общата стара неопредѣлена форма **пити**. Обаче и старата инфинитивна форма намираме днесъ запазена въ живитѣ наши говори и въ книжовния езикъ*). Изрази като Да̀-ще Г о с п о д ь (Да̀-ще Господь берекетъ), д о̀-ще в р е м е (у Вазова: „До̀-ще време Марко пакъ да скочи“), в и д ѣ-щ е м ъ (Видѣ-щемъ кой е кривъ) и пр. съдържатъ въ себе си инфинитивни форми. Само

*) Тая форма се е скѫсила, като изчезнало окончанието **-ти**.

въ нѣкои западнобългарски пѣсни рѣдко се срѣща и инфинитивъ въ старото си окончание **-ти**: Я чемъ васъ даръ дарити (изъ Дупнишко). Въ източнитѣ говори се срѣщатъ инфинитивни форми съ съкратено окончание **т** — старобълг. **тъ** въ супинъ (достигателно наклонение). — Вж. забележката! Прим. Не ги е видѣтъ и под. И тъй, старобългарскиятъ инфинитивъ не е изчезналъ, а живѣе въ малко измѣнена форма, особено въ неопредѣленото бѫдеще.

Забележка. Близъкъ по значение съ старобългарския инфинитивъ е и изчезналиятъ сѫщо тъй днесъ *супинъ* (достигателно наклонение). Той се отличава отъ инфинитива, че свършва на **тъ**, а не на **ти**, и че стои следъ глаголи, които показватъ движение. Напр., по паметницитѣ се срѣща: **приде пролитъ кръве своѥѩ** (Дойде да пролѣе своята кръвь) или **идѫ ловитъ рыбъ** (Ще ида да ловя риба).

Сегашно време.

Упражнение 2.

1. **Азъ молѭ ѥѧ Богоу.** — 2. **Не могѫ разоумѣти, чьто глаголѥте.** — 3. **Ꙁаповѣдь новѫ даѭ вамъ, да любите дроугъ дроуга.** — 4. **Отъпоуети намъ длъгы нашѧ, ꙗко и мы отъпоущаѥмъ длъжьникомъ нашимъ.** — 5. **Оучителю, хощевѣ да ѥгоже проѥивѣ сътвориши нама.** — 6. **Къто можетъ отъпоущати грѣхы тъкъмо ѥдинъ Богъ?** — 7. **Гоѥподи, вьеꙗ отъ тебе чаѭтъ да даеи имъ пищѫ въ благо врѣмѧ.** — 8. **Чьто хощете пакы елышати: ѥда и вы хощете оученици ѥго быти?**

Глаголати, -лѭ, -лѥши — говоря, казвамъ. — **Хотѣти** (**хътѣти**), **-щѫ, -щеши** — искамъ. — **Къто** — кой. — **Тъкъмо** — само, тъкмо освенъ. — **Чаꙗти, чаѭ, чаѥши** — чакамъ. — **Пища** — храна. —, **Пакы** — пакъ, изново.

Освенъ инфинитивната форма, отъ която се образуватъ формитѣ за минало свършено време (аористъ), глаголитѣ въ стария и новия български езикъ иматъ и сегашна основа, отъ която се образуватъ формитѣ на сегашно и минало несвършено време. Споредъ сегашната си основа глаголитѣ се дѣлятъ на спрежения, които въ старобългарски сѫ петь, а въ новобългарски — три, както следва:

Въ старобългарски:

I спрежение — сегашната основа свършва на **є-**: **бодє-, плєтє-, нєсє-.**

II спрежение — сегашната основа свършва на **-нє-**: **двигнє-, дъхнє-, минє-.**

III спрежение — сегашната основа свършва на **-ю-**: **сѣю-, знаю-, бию-, мажє-, пишє.***)

IV спрежение — сегашната основа свършва на **-н-**: **молн-, хвалн-, слъшн-.**

V спрежение — сегашната основа свършва на съгласна, която не се смѣта за отдѣлна наставка, а принадлежи къмъ корена. Въ такъвъ случай глаголното окончание се прибавя къмъ корена, който изпълнява роля на сегашна основа. Къмъ това спрежение се отнасятъ глаголитѣ **вѣмь** (зная), **ѣмь, дамь, ѥсмь, имамь**, чиито основи сж: **вѣд-, ѣд-, дад-, ѥс-, има-**. Окончанието за 1 л. ед. ч. на тия глаголи е било **-мь**: отъ основа **има-** 1 л. ед. ч. правилно гласи **има-мь**, ала при основитѣ на д вмѣсто **дад-мь, ѣд-мь, вѣд-мь** имаме **да-мь, ѣ-мь, вѣ-мь**, сир. д се изпуща, но че коренътъ наистина е свършвалъ на д се вижда отъ 3 л. мн. ч.: **дад-атъ, ѣд-атъ, вѣд-атъ.**

Въ новобългарски:

I спрежение — сег. основа свършва на -е: б о д е-, п л е т е-, ч е т е-.

II спрежение — сег. основа свършва на -и: м о л и-, х в а л и-, л о в и-.

III спрежение — сег. основа свършва на -а-(-я-): в и к а-, б е с е д в а-, в а л я-.

Излиза, че първитѣ три старобългарски спрежения сж се прехвърлили къмъ първо въ новобългарски езикъ, четвъртото —

---

*) Подъ влияние на мекото небно j зжбнитѣ **з, с** стават меки, небни **ж, ш**. Отъ коренъ **маз-** въ инф. **маза-ти**, новобълг. м а з а-х ъ, сег. основа **мазје-** (**мазіе**) — маже: отъ коренъ **пис-** въ инфин. **писа-ти**, новобългарски писа-хъ, сегашната основа **писје** (**писіе**) — пише, срав. п р о с б а, но п р о ш е н и е вм. п р о с ј е н и е.

къмъ второ, а глаголитѣ отъ пето спрежение, къмъ които бихме причислили и спомагателния глаголъ **ѥсмь** (инф. **быти**), не сѫ останали само къмъ едно спрежение; **ꙗмь** напр. е отишло къмъ I, **имамь** къмъ III. Изобщо въ новобългарски има много повече глаголи съ окончание **-мъ.**—Къмъ третото новобългарско спрежение спадатъ всички старобългарски глаголи отъ трето спрежение, които въ 1 л. ед. ч. иматъ гласна **а, ꙗ, оу** предъ основното **-ѥ: събираѥ-те, оумираѥ-те, похвалꙗѥ-те, коупоуѥ-те.** Вмѣсто **-аѥ** се явява още въ старобългарски **-аа-** (съ т. н. уподобяване, за което ще се говори по-нататъкъ) и отъ него въ новобългарски **-а: оумираѥте, — оумираате** — умирате; вмѣсто **-ꙗѥ** въ новобългарски се явява **-я (ява):** похваляте, похвалявате. Глаголи като **коупоуѥте** гласятъ въ новобългарски купувате. Въ -ува- имаме старобългарското **-ова-** на инфинитивната основа (**коупова-ти**), измѣнено подъ влияние на формата за сегашно време. Отъ **коупоуѥте** и **коуповати** се образува купувате; въ нѣкои говори обаче формата се срѣща и въ старобългарския си видъ споредъ инфинитива: куповамъ, куповате.

Ето личнитѣ окончания за сегашно време:

Единствено число

	новобългарски			старобългарски		
	I спр.	II спр.	III спр.	I, II, III спр.	IV спр.	V спр.
1.	-а	-я	-мъ	**-ѫ (ѭ)**	**-ѭ**	**-мь**
2.	-шъ	-шъ	-шъ	**-ши**	**-ши**	**-си**
3.	—	—	—	**-тъ**	**-тъ**	**-тъ**

Множествено число

1.	-мъ	-мъ	-ме	**-мъ**	**-мъ**	**-мъ**
2.	-те	-те	-те	**-те**	**-те**	**-те**
3.	-атъ	-ятъ	-атъ (ятъ)	**-ѫтъ (ѭтъ)**	**-ѧтъ**	**-ѧтъ (-ѫтъ)**

Двойствено число

1.	—	—	—	**-вѣ**	**-вѣ**	**-вѣ**
2.	—	—	—	**-та**	**-та**	**-та**
3.	—	—	—	**-те**	**-те**	**-те**

Старобългарското двойствено число, употрѣбявано както при спрежението, тъй и при склонението, не сѫществува въ новобългарски езикъ. То се е употрѣбявало, когато се говори за два предмета. Днесъ, когато се говори за два и повече предмета, се употрѣбява само множествено число. Примѣръ: **Вы бо ѥста Солоунꙗнина, да Солоунꙗне вьси словѣньскы бесѣдоуѭтъ** — Вие двамата сте солунчани, а всички солунчани говорятъ славянски.

Да вземемъ за образецъ по единъ глаголъ отъ всѣко спрежение за старо и новобългарски.

Единствено число

I спр.	II спр.	III спр.	IV спр.	V спр.
плстѫ	**двигнѫ**	**сѣѭ**	**молѭ**	**имамь**
плета	(да) дигна	сѣя	моля	имамъ
плстеши	**двигнеши**	**сѣѥши**	**молиши**	**имаши**
плетешъ	„ дигнешъ	сѣешъ	молишъ	имашъ
плстетъ	**двигнетъ**	**сѣѥтъ**	**молитъ**	**иматъ**
плете	„ дигне	сѣе	моли	има

Множествено число

плстемъ	**двигнемъ**	**сѣѥмъ**	**молимъ**	**имамъ**
плетемъ	(да) дигнемъ	сѣемъ	молимъ	имаме
плстете	**двигнете**	**сѣѥте**	**молите**	**имате**
плетете	„ дигнете	сѣете	молите	имате
плстѫтъ	**двигнѫтъ**	**сѣѭтъ**	**молѧтъ**	**имѫтъ**
плетатъ	„ дигнатъ	сѣятъ	молятъ	иматъ

Двойствено число

плстевѣ	**двигневѣ**	**сѣѥвѣ**	**моливѣ**	**имавѣ**
плстета	**двигнета**	**сѣѥта**	**молита**	**имата**
плстете	**двигнете**	**сѣѥте**	**молите**	**имате**

По сѫщия начинъ могатъ да се спрегнатъ и други глаголи, като **текѫ** (инфин. **тещи** — тека), **могѫ** (инфин. **мощи** — мога) отъ I спрежение; **дамь** (инфин. **дати** — давамъ), **ꙗмь** (инфин. **ꙗсти** — ямъ) отъ V спреж.; викамъ, валямъ, купувамъ — отъ III спреж. въ новобългарски.

Единствено число

тєкѫ	**могѫ**	**дамь**	**ѧмь**
тека	мога	дамъ	ямъ
тєчєши	**можеши**	**даси**	**ѧси**
течешъ	можешъ	дадешъ	ядешъ
тєчєтъ	**можетъ**	**дастъ**	**ѧстъ**
тече	може	даде	яде

Множествено число

тєчємъ	**можемъ**	**дамъ**	**ѧмъ**
течемъ	можемъ	дадемъ	ядемъ
тєчєтє	**можетє**	**дастє**	**ѧстє**
течете	можете	дадете	ядете
тєкѫтъ	**могѫтъ**	**дадатъ**	**ѧдатъ**
текатъ	могатъ	дадатъ	ядатъ

Двойствено число

тєчєкѣ	**можекѣ**	**дакѣ**	**ѧвѣ**
тєчєта	**можета**	**даста**	**ѧста**
тєчєтє	**можетє**	**дастє**	**ѧстє**

При спрежение на тия глаголи въ нѣкои лица стават известни промѣни (2, 3 лице ед. ч. и др.): едни (**тєкѫ** и **могѫ**) промѣнятъ съгласнитѣ **г**, **к**, другитѣ (**дамь**, **ѧмь**) — изпущатъ коренната съгласна **д**.

Влияние на мекитѣ (небнитѣ) гласни върху гърленитѣ. Въ посоченитѣ преди малко случаи гърленитѣ съгласни **г** и **к** стоятъ предъ меката гласна **є**, подъ чието влияние се промѣнятъ въ **ж** и **ч**; на сѫщото основание и останалата гърлена съгласна **х** ще се промѣни въ **ш**: **крѣхѫ** — **крѣшеши**. Това явление съ гърленитѣ съгласни, което е общо и за старобългарски и за новобългарски, става не само когато тѣ сѫ предъ меко **є**, но и при останалитѣ меки гласни **и**, **ь**, **ѣ***). Примѣри: **тєкѫ** — **тєчєши** —

*) Тѣзи **и** и **ѣ** сѫ т. н. $и_1$ отъ нѣкогашното дълго **и** (ī) и $ѣ_1$ отъ нѣкогашното дълго **е** (ē); срв. старобълг. **сѣмѧ**, новобълг. с ѣ м е, сега с е м е, лат. sēmen, нѣмски Samen.

теКа — теЧешъ; **могѫ** — **можеши** — моГа — моЖешъ; **страхъ** — **страшьнъ** = страХъ — страШенъ; **грѣхъ** — **съгрѣшихъ** — грѣХъ = съгрѣШихъ.

Въ други случаи пъкъ, които сѫ по-рѣдки, гърленитѣ съгласни **г, к, х** подъ влияние на мекитѣ **н** и **ѣ***) се промѣнятъ въ **ѕ, ц, с**: **рѫка** — **рѫцѣ** — рѫКа — рѫЦе (двойств. число); **чьловѣкъ** — **чьловѣци** — човѣКъ — човѣЦи; мноГо — мноЗина; чеХъ — чеСи (говоримъ и пишемъ „чехи“, но редовната форма е „чеси“, както отъ влахъ — власи).

Подобно влияние на мека гласна върху гърлена има и въ други езици — славянски и неславянски. Въ френски езикъ напр. **g** (г) предъ **e** се чете ж и когато ще трѣбва да се изговори въ една дума **ж** отъ **g** (г) предъ **o** пише се следъ **g** едно **e**: гръцки γεογραφία — география, земеописание, на френски гласи géographie (жеографи); Γεώργιος (Георги) — Georges (Жоржъ).

Изпущане на съгласни. Въ **дамь** и **пмь** основата е **дад-пд-**, което се вижда отъ трето лице множествено число: **дадатъ**, **пдатъ**; обаче като се прибавятъ къмъ нея **-мь**, **-сн** и т. н., които започватъ съ съгласна, последната и коренната съгласна **д** се уподобяватъ**) — ставатъ и дветѣ звучни (ясни) или беззвучни (тъмни), следъ което **д**, уподобено, се изпуща: **дамь** и **пмь** вмѣсто **дамимь** и **пммь** отъ **дадмь** и **пдмь**; **дасн** и **псн** — вмѣсто **дасси** и **псси** отъ **дадсн** и **пдсн**. При други случаи се изпущатъ и други съгласни: устнитѣ **п, в, б** предъ **т** (напр. **жнтн** вмѣсто **жнвтн**, 1 л. ед. ч. е **жнвж**) и др.

Както се вижда отъ таблицата на спрегнатитѣ въ сегашно време глаголи — старобългарската и подъ нея новобългарската

---

*) Тѣзи пъкъ **и** и **ѣ** сѫ $\mathbf{и}_2$ $\mathbf{ѣ}_2$ отъ нѣкогашенъ дифтонгъ (двугласна) oi; ei; срв. **пѣ-снь**, **пѣ-хъ**, но **поѭ**, западнобългарски се срѣща: п о е м, п ѣ я, п ѣ с н о п о й к а.

**) За уподобяването се говори на стр. 38.

форма — старобългарскиятъ живѣе въ днешния български езикъ. Защото едни старобългарски окончания сѫ запазени изцѣло, други — съ малки промѣни. Така -ѫ въ 1 л. ед. ч. се изговаря като **ъ** и **а** (старобълг. ѫ въ новобългарски дава ѫ), сѫщо и въ 3 л. мн. ч. вмѣсто **-ѫтъ** сега се явява -ътъ и -атъ, а по подобие на тия форми, които иматъ глаголитѣ отъ I, II и отчасти III спрежение, и глаголитѣ отъ III, IV и V спрежение иматъ -іътъ (като че ли окончанието е било **-ѭтъ**). Формитѣ на глаголитѣ въ 1 л. ед. и 3 л. мн. ч. сег. време се пишатъ съ **ѫ, іѫ, ѫтъ, іѫтъ** (вм. **а, я, атъ, ятъ**) въ народнитѣ умотворения и у нѣкои наши писатели (особено Пенчо Славейковъ, Ст. Михайловски и др.). Напр. у Вазова: „Че и ний сме дали нѣщо на свѣтътъ | И на вси славяни книги да четѫтъ“ (стихотв. „Паисий“).

Второ лице е малко промѣнено: изчезнало е **н**, и формата е запазена въ съкратенъ видъ: видишъ, пишешъ, купувашъ.

Окончанието **-тъ** въ трето лице е изцѣло изчезнало. Днесъ обаче то се пази въ нѣкои македонски говори, срѣща се и въ народни пѣсни изъ македонски краища. Напр.: Шетба шета**тъ** Марко Кралевики; книга пиши**тъ** цара Султанъ Селимъ, | али пиши**тъ** куму ке іѫ прати**тъ**? Яна иде**тъ** отъ банята | Измиена, изкѫпана. — И поетътъ Р. Жинзифовъ (родомъ отъ Велесъ и умрѣлъ въ 1877 год.) пише стиховетѣ си на македонско наречие и употрѣбява сѫщото окончание:

Защо, другари, совесть го бие**тъ**,
Безсоница душа му кърши**тъ**,
Все мисли**тъ**, все души**тъ**, не спие**тъ**,
А день и нощь работа върши**тъ**.

Минало несвършено време.

(Имперфектъ).

Упражнение 3.

1. **Азъ же на милость твоѭ надѣахъ сѧ.** — 2. **Доухъ божии ношааше сѧ връхоу воды.** — 3. **Покланѩахѫ сѧ ѥмоу.** 4. **Ісоусъ Христосъ бѣсы прогонѩаше.** — 5. **Вьсь народъ идѣаше къ Ісоусоу.** — 6. **Ісоусъ глаголааше вьсѣмъ: аще къто хощетъ по мьнѣ ити**

да отъвръжетъ сѧ себе и да възьметъ крьстъ свои и ходитъ по мьнѣ. — 7. Вьсь народъ искааше прикасати сѧ къ Ісоусоу, ꙗко сила изъ нѥго исхождааше и исцѣлꙗаше вьсꙗ. — 8. Прѣжде оубо словѣне не имѣахѫ кънигъ, нъ чрьтами и рѣзами чьтѣахѫ и гатаахѫ. — 9. Чьловѣкъ ѥдинъ молꙗаше и вънити въ домъ свои.

Же — но, пъкъ. Срѣща се начесто съединено съ мѣстоимена. — **Аще** — ако. — **Вьсь** — цѣлъ, всѣки, всички. — **Ити, идѫ, идеши** — вървя, ида. — **Възѧти, възьмѫ, -ьмеши** — взема, подигамъ. — **Искати, ищѫ (искјѫ), ищеши** — търся, искамъ. — **Прикасатисѧ, -аѭсѧ, -аѥши сѧ** — допирамъ се, докосвамъ се. — **Оубо** — и тъй, прочее, но. **Прѣжде** — преди. — **Вънити, вънидѫ, вънидеши** — влизамъ. — **И** — винителенъ пад. отъ мѣстоимето **иже** (който) — го.

Формитѣ за минало несвършено време се образуватъ отъ отдѣлна основа, която свършва съ **-ѣ** или **-а**. Тая основа при глаголитѣ отъ I, II и IV разредъ се образува отъ 1 л. ед. ч. на сегашно време, като окончанието **-ѫ** се замѣни съ **ѣ**, (**а**, **ꙗ**), а при глаголитѣ отъ останалитѣ разреди (III, V и VI) сѫщата основа е равна на инфинитивната. Къмъ основата за минало несвършено време се прибавятъ следнитѣ окончания:

Единствено число

Новобългарски	Старобългарски
1. -хъ	**-(а)хъ**
2. -ше	**-(а)ше**
3. -ше	**-(а)ше**

Множествено число

1. -хме	**-(а)хомъ**
2. -хте	**-(а)шете**
3. -ха	**-(а)хѫ**

Двойствено число

1. —	**-(а)ховѣ**
2. —	**-(а)шета**
3. —	**-(а)шете**

Напр. сег. вр. 1 л. ед. ч. **бодѫ**, мин. несв. **бодѣ(а)хъ**; **двигнѫ**, мин. несв. **двигнѣ(а)хъ**; **писа-ти**, мин. несв. **пиша-(а)хъ**; **оумѣ-ти**, мин. несв. **оумѣ(а)хъ**.

Отъ старобългарскитѣ окончания **-хъ, -шс** и пр. сѫ по-стегнати и тѣхъ именно сме запазили ние до день днешенъ.

За образецъ даваме следнитѣ глаголи отъ всѣко спрежение, като следъ старобългарската форма се поставя новобългарската:

Единствено число

I спр.	II спр.	III спр.	IV спр.	V спр.
пастѣ(а)хъ	**двигнѣ(а)хъ**	**сѣа(а)хъ**	**моля(а)хъ**	**ядѣ(а)хъ**
плетѣхъ	дигнѣхъ	сѣехъ	молѣхъ	ядѣхъ
пастѣ(а)ше	**двигнѣ(а)шс**	**сѣа(а)ше**	**моля(а)ше**	**ядѣ(а)шс**
плетѣше	дигнѣше	сѣеше	молѣше	ядѣше
пастѣ(а)шс	**двигнѣ(а)ше**	**сѣа(а)шс**	**моля(а)шс**	**ядѣ(а)ше**
плетѣше	дигнѣше	сѣеше	молѣше	ядѣше

Множествено число

пастѣ(а)хомъ	**двигнѣ(а)хомъ**	**сѣа(а)хомъ**	**моля(а)хомъ**	**ядѣ(а)хомъ**
плетѣхме	дигнѣхме	сѣехме	молѣхме	ядѣхме
пастѣ(а)шстс	**двигнѣ(а)шстс**	**сѣа(а)шсте**	**моля(а)шстс**	**ядѣ(а)шстс**
плетѣхте	дигнѣхте	сѣехте	молѣхте	ядѣхте
пастѣ(а)хѫ	**двигнѣ(а)хѫ**	**сѣа(а)хѫ**	**моля(а)хѫ**	**ядѣ(а)хѫ**
плетѣха	дигнѣха	сѣеха	молѣха	ядѣха

Двойствено число

пастѣ(а)ховѣ	**двигнѣ(а)ховѣ**	**сѣа(а)ховѣ**	**моля(а)ховѣ**	**ядѣ(а)ховѣ**
пастѣ(а)шста	**двигнѣ(а)шста**	**сѣа(а)шста**	**моля(а)шета**	**ядѣ(а)шста**
пастѣ(а)шстс	**двигнѣ(а)шстс**	**сѣа(а)шстс**	**моля(а)шсте**	**ядѣ(а)шсте**

Глаголитѣ тека и мога, спрегнати въ минало несвършено, иматъ такива форми:

Единствено число

Новобълг.	Старобълг.	Новобълг.	Старобълг.
течехъ	**теча(а)хъ**	можехъ	**можа(а)хъ**
течеше	**теча(а)ше**	можеше	**можа(а)ше**
течеше	**теча(а)ше**	можеше	**можа(а)ше**

Множествено число

течехме	**теча(а)хомъ**	можехме	**можа(а)хомъ**
течехте	**теча(а)шете**	можехте	**можа(а)шете**
течеха	**теча(а)хѫ**	можеха	**можа(а)хѫ**

Двойствено число

—	**теча(а)ховѣ**	—	**можа(а)ховѣ**
—	**теча(а)шета**	—	**можа(а)шета**
—	**теча(а)шете**	—	**можа(а)шете**

Формитѣ **течаахъ — течааше, можаахъ — можааше** и пр. сѫ получени следствие промѣнитѣ на гърленитѣ **г** и **к** (а сѫщото става и съ **х**) предъ **ѣ** отъ окончанието на минало несвършено време въ небни **ж, ч, ш**. А следъ като е повлияло за тая промѣна, самото **ѣ** се превърнало въ **а**, сир. **кѣ—кјa—ч́ а—ча**; напр. сег. вр. **тек-ѫ**, мин. несвършено вм. **тек-ѣахъ—теч-ѣахъ—теч-аахъ**; сег. вр. **мог-ѫ**, мин. несвършено вм. **мог-ѣахъ—мож-ѣахъ—мож-аахъ**.

Уподобяване на гласнитѣ. Когато две еднакви гласни се случатъ една до друга, както въ току-що посоченията случай **-ѣахъ — аахъ** — тѣ си влияятъ една на друга и ставатъ еднакви или подобни по гласежъ, уподобяватъ се. Уподобяватъ се **регресивно,** когато втората гласна влияе на първата (напр. **новъıи** отъ **новъ + и**), което е по-рѣдко отъ другия видъ уподобяване — **прогресивно,** — когато първата гласна влияе на втората и я изравнява по гласежъ съ себе си: срѣщатъ се въ сег. вр. форми **оумираашн — оумираатъ** вмѣсто **оумираешн — оумираетъ**.

Стѣгане на гласнитѣ. Двойнитѣ звукове, били тѣ съгласни (напр. вм. **плет-ти**, инфинит. гласи **плее-ти**), или гласни, въ бъл-

гарски езикъ, както и въ други езици, не сѫ били много обикнати, та затова е настанало **стѣгане на гласнитѣ:** когато две еднакви по изговоръ гласни се случатъ една до друга, тѣ се стѣгатъ въ една: **тєчаахъ — тєчахъ,** новобълг. т е ч е х ъ; **плєтѣахъ — плєтѣхъ** — п л е т ѣ х ъ.

Ала тия две явления съ гласнитѣ — уподобяване и стѣгане — изпъкватъ още по-ясно при склонението на имената. Тамъ прилагателнитѣ форми **добраѥго, доброуѥмоу** се уподобяватъ въ **добрааго, доброуоумоу,** сетне се стѣгатъ и се получаватъ **добраго, доброумоу.**

Явно е, че и въ тая глаголна форма новобългарскиятъ езикъ не стои далечъ отъ старобългарския. Малки различия има само въ 1 и 2 лице множествено число, дето вмѣсто старобълг. **-хомъ** и **-шєтє** въ новобълг. се явява **-хме** и **-хте.** Въ нѣкои западни български говори обаче и днесъ вмѣсто п л е т ѣ х т е, с е д ѣ х т е и др. казватъ: п л е т е ш е т е, с е д е ш е т е.

Минало свършено време.

(Аористъ).

Упражнение 4.

1. **Азъ оумыхъ ваши нозѣ.** — 2. **Рєчє господь притъчѫ.** — 3. **Ісоусъ рєчє: нє придъ бо призъватъ правьдьникы нъ грѣшьникы къ покаѩниѥ.** — 4. **Архиѥреи и слоугы възъпиша, глаголѭщє: распьни, распьни ѥго.** — 5. **Ісоусъ Христосъ водѫ на вино прѣтвори.** — 6. **Изидє Пилатъ вънъ и глагола къ народоу: сє извождѫ и вамъ да разоумѣѥтє, ꙗко въ нѥмь вины нє обрѣтаѭ.** — 7. **Ісоусъ видѣ чьловѣкъ, слѣпъ отъ родьства.** — 8. **Помилоуи ны, господи, помилоуи ны, ꙗко по мъного исплънихомъ сѧ оуничьжениꙗ.** — 9. **Слышастє оба оучєника и по Ісоусѣ идостє.**

Призъвати, -зъвѫ, -зъвєши — повиквамъ, викамъ. — **Възъпити, -пиѭ, -пиѥши** — викамъ, извиквамъ, издавамъ гласъ. — **Прѣтворити, -рѭ, -риши** — преправямъ, преобръщамъ. — **Обрѣтати, -таѭ, -таѥши,** многократенъ глаголъ отъ **обрѣсти** — намирамъ. — **Оуничьжениѥ** — унищожение, презрение.

Формата за минало свършено време се образува, като се прибавятъ къмъ инфинитивната основа на глагола тия окончания:

Единствено число

	Новобългарски	Старобългарски
1.	-хъ	-хъ (-съ)
2.	—	— —
3.	—	— —

Множествено число

1.	-хме	-хомъ (-сомъ)
2.	-хте	-сте (-сте)
3.	-ха	-ша (-сѧ)

Двойствено число

1.	—	-ховѣ (-совѣ)
2.	—	-ста (-ста)
3.	—	-сте (сте)

Не всички старобългарски глаголи образуватъ минало свършената си форма съ окончанието -хъ или само съ окончанието -съ, -сомъ и пр., и не винаги окончанията на формата за минало свършено време се прибавятъ направо къмъ глаголната основа (инфинитивната). Тъй окончанието -хъ, -хомъ и пр., произлѣзло съгласно съ известни звукови закони отъ -съ, -сомъ и пр., приематъ всички глаголи, чиято инфинитивна основа свършва на гласна: вндѣ-хъ, носи-хъ, събира-хъ, мы-хъ и пр.; сѫщото окончание приематъ, само че не направо, а посрѣдствомъ гласната о, която се прибавя къмъ корена, и глаголи отъ I разредъ, чиято инфинитивна основа (а тя е сѫщевременно и коренъ на глагола въ случая) свършва на гърленитѣ г, к, х, устнитѣ б, в, п, зѫбнитѣ д, т, з, с: бод-о-хъ, тек-о-хъ; приематъ го и глаголи отъ II разредъ, които иматъ съгласни предъ приставката -нѫ: двиг-нѫ, аор. — двиг-о-хъ.

Ето образци за минало свършено време отъ всички спрежения:

Единствено число

I спр.	II спр.	III спр.	IV спр.	V спр.
плѣтохъ	**дѣнгохъ** *)	**сѣхъ**	**молнхъ**	**дахъ** *)
плетохъ	дигнахъ	сѣхъ	молихъ	дадохъ
плѣтѣ	**дѣнже**	**сѣ**	**молн**	**да**
плете	дигна	сѣ	моли	даде
плѣтѣ	**дѣнже**	**сѣ**	**молн**	**да**
плете	дигна	сѣ	моли	даде

Множествено число

плѣтохомъ	**дѣнгохомъ**	**сѣхомъ**	**молнхомъ**	**дахомъ**
плетохме	дигнахме	сѣхме	молихме	дадохме
плѣтостѣ	**дѣнгостѣ**	**сѣстѣ**	**молнстѣ**	**дастѣ**
плетохте	дигнахте	сѣхте	молихте	дадохте
плѣтоша	**дѣнгоша**	**сѣша**	**молнша**	**даша**
плетоха	дигнаха	сѣха	молиха	дадоха

Двойствено число

плѣтоховѣ	**дѣнгоховѣ**	**сѣховѣ**	**молнховѣ**	**дахове**
плѣтоста	**дѣнгоста**	**сѣста**	**молнста**	**даста**
плѣтостѣ	**дѣнгостѣ**	**сѣстѣ**	**молнстѣ**	**дастѣ**

Отличията въ съпоставенитѣ глаголни форми засѣгатъ множественото число. Именно вмѣсто окончанието **-хомъ** днесъ стои -хме, а вмѣсто **-стѣ** (второ лице) -хте, **х** отъ първоначалното окончание съ време е застжпило **с** отъ второличното, та въ новобългарски имаме **-хте** намѣсто **-сте;** по подобие пъкъ на второличното окончание **-хте** и въ първо лице започнало да се

*) Новобългарската форма отъ тия глаголи стои малко отдалечена отъ старобългарската: Новобълг. „дадохъ“ се е повело по глаголи като „предохъ“, понеже и въ сегашно време гласи дадешъ, даде, дадемъ, както предешъ, преде, предемъ и т. н., въ старобълг. **дамь, дасн, дастъ.** — Форми като дигнахъ отъ цѣлата инфинитивна основа има рѣдко и въ старобългарски. (Въ Зографското евангелие се срѣща **плюнж,** новобългарски плю(в)на).

употрѣбява **-хме** намѣсто **-хомъ.** Трето лице вмѣсто **-ша** днесъ стои **-ха (хѫ),** както и при минало несвършено време. Ала въ нѣкои северозападни говори и днесъ се употрѣбяватъ старитѣ форми: рекосте, плетоше и др.

Сигматиченъ аористъ. Само отъ нѣкои глаголи на I разредъ се образува едничка въ старобългарски форма за минало свършено време съ окончания **-съ, -сомъ** и т. н. Тѣзи форми съ **-съ -сомъ** и пр. носятъ име *сигматиченъ аористъ* (минало свършено време) и иматъ съответствие и въ гръцки езикъ (отъ *παιδεύω* — възпитавамъ, аористъ е *ἐ-παίδευ-σ-α* — възпитахъ, съ *σ* (сигма), отдето и името сигматиченъ аористъ). Поменатитѣ окончания се прибавятъ къмъ инфинитивната основа, която трѣбва да свършва на съгласна безъ гърленитѣ **г, к, х.** При това тукъ наставатъ и тия промѣни: коренитѣ гласни се замѣстватъ съ други по-силни (степенуватъ се, удължаватъ се): **ь** въ **н, є** въ **ѣ, о** въ **а,** пъкъ крайната съгласна на корена се губи. Примѣри: сег. вр. **бод-ѫ,** инф. **бости** (вм. **бод-ти**), аористъ **бадъ** (вм. **бад-съ**); сег. вр. **плет-ѫ,** инф. **плєсти** (вм. **плет-ти**), аористъ **плѣсъ** (вм. **плѣт-съ**), **ѵьт-ѫ** — **ѵнсъ** (вм. **ѵнт-съ**).

За образецъ да спрегнемъ:

Единствено число

бадъ бодохъ	**плѣсъ** плетохъ	**ѵнсъ** четохъ
бодє	**плєтє**	**ѵьтє**
бодє	**плєтє**	**ѵьтє**

Множествено число

басомъ	**плѣсомъ**	**ѵнсомъ**
бастє	**плѣстє**	**ѵнстє**
баса	**плѣса**	**ѵнса**

Двойствено число

басовѣ	**плѣсовѣ**	**ѵнсовѣ**
баста	**плѣста**	**ѵнста**
бастє	**плѣстє**	**ѵнстє**

Промѣна на кореннитѣ гласни. Коренната гласна се мѣни чрезъ степенуване и удължение.

1. Степенуване на кореннитѣ гласни. Подъ степенуване разбираме замѣната на една гласна съ друга въ еднокоренни срички. Гласна отъ по-низка степень се замѣства отъ гласна съ по-висока степень, сир. степенува се. Така въ думитѣ **рєкѫ** (сег. вр. 1 л. ед. ч.), **рѣчь** (сѫществ.), **пророкъ** (сѫществ.) и пр. гласната **є** се степенува въ **ѣ** и **о**. Обикновено степенуването става по тия три реда:

а) **ь — є — о — ѣ** (ѣ$_1$ отъ ē)

тьци — тєкѫ — точити и **токъ**
рьци — рєкѫ — пророкъ — рѣчь

б) **ь — и — ѣ** (**ои**) (ѣ$_2$ отъ дифтонгъ)

выѭ — вити — вѣньць, повои
пьѭ — пити — поити

в) **ъ — ы** (**ъв**) **— оу** (**ов**), **ъв** и **ов** — предъ гласна вмѣсто **ы** и **оу**

дъхнѫти — доухъ
рыти — ръвати — ровъ

И въ днешния езикъ имаме доста случаи съ такова редуване или степенуване на гласнитѣ. Степенувани сѫ р**е**кохъ, прор**о**къ; т**е**ка, т**о**ча, прот**о**къ; прев**е**ждамъ, прев**о**дъ; д**ъ**хамъ, д**у**хъ; в**и**я, в**ѣ**нецъ, пов**о**й; изб**е**ра, изб**о**ръ.

2. Удължение на кореннитѣ гласни. Кореннитѣ гласни **є, о, ь, ъ** при образуване на многократни глаголи се удължаватъ въ **ѣ, а, и, ы**. Така:

є — ѣ: грєбѫ, инф. **грєти** (отъ **грєбти**) — **погрѣбати**
о — а: колѭ, инф. **клати — закалати**
ь — и: бєрѫ, инф. **бьрати — избирати**
ъ — ы: сълати — посылати (изпращамъ).

И днесъ казваме и пишемъ: тека, изтичамъ; рекохъ, изричамъ; лежа, залѣгамъ и т. н.

Простъ аористъ. Разгледанитѣ аористни форми съ окончания **-хъ, -хомъ, -съ, -сомъ** и т. н. сѫ форми на сложния старо-

български аористъ. Неговитѣ форми за 2 и 3 лице единствено число сж заети отъ тъй наречения простъ аористъ, изчезналъ въ новобългарски езикъ. Простиятъ аористъ се срѣща само при глаголи отъ I спрежение, чиято инфинитивна основа свършва на съгласна, и тия отъ II спрежение, коренътъ на които свършва на съгласна. Прим. **пасти, пад-ж, падъ; двигнжти, двиг-нж, двигъ.**

Образци:

Единствено число

бодъ	**несъ**	**двигъ**	**рекъ**
бодє	**несє**	**движе**	**рєує**
бодє	**несє**	**движе**	**рєує**

Множествено число

бодомъ	**несомъ**	**двигомъ**	**рєкомъ**
бодєтє	**несєтє**	**движетє**	**рєуєтє**
бодж	**несж**	**двигж**	**рєкж**

Двойствено число

бодовѣ	**несовѣ**	**двиговѣ**	**рєковѣ**
бодєта	**несєта**	**движета**	**рєуєта**
бодєтє	**несєтє**	**движетє**	**рєуєтє**

Повелително наклонение.

(Императивъ).

Упражнение 5.

1. **Отроковицє, въстани.** — 2. **Любитє врагы вашѧ.** — 3. **Ащє хощеши съвръшенъ бъти, иди и продаждь имѣниє своє и даждь нищимъ.** — 4. **Въскрьсни, господи, съпаси мѧ, боже мои.** — 5. **Азъ глаголж вамъ: проситє и дастъ сѧ вамъ, ищитє и обрѧщетє, тлъцѣтє и отъвръзетъ сѧ вамъ.** — 6. **Бждѣтє милосръдни, якоже отьць вашь милосръдъ єстъ.** — 7. **Господи, рьци намъ слово.** — 8. **Рєує Іисусъ оученикомъ своимъ: въстанѣтє, нє контє сѧ.** —

9. **Възлюби ближьнꙗаго своѥго, ꙗко самъ сѧ.** — 10. **Въстани и възьми ложе твоѥ и иди въ домъ твои.**

Отроковица — момиче. — **Нищь** — беденъ. — **Тлѣщи, тлъкѫ, -чеши** — чукамъ, тропамъ, удрямъ. — **Отъврѣсти, -връзѫ, -зеши** — отварямъ, развързвамъ, — **Рещи, рекѫ, -чеши** — казвамъ. — **Слово** — дума, речь, слово. — **Възѧти, възьмѫ, -еши** — взема. — **Ложе** — постелка, легло.

И формитѣ на повелително наклонение се образуватъ отъ сегашната основа безъ крайнитѣ гласни. Окончанията се прибавятъ къмъ особена — повелителна — основа, която въ единствено число свършва на **и**, въ множествено и двойствено число пакъ на **и**, съ изключение на глаголитѣ отъ I и II спрежение, при които се явява **ѣ** вмѣсто **и**. Примѣри: **неси—несѣте** (2 и 3 л. ед. и мн. ч.), **хвали — хвалите, рекѫ** (сег. вр.) — **рьци — рьцѣте** (Гърленитѣ **г, к, х** предъ **ѣ**, което тукъ се явява вмѣсто **и**, ставатъ **ѕ, ц, с.**). За образуване на единствено число не се прибавятъ окончания — самата повелителна основа служи за тия форми. Останалитѣ две числа се образуватъ съ следнитѣ окончания:

Множествено число

Новобългарски	Старобългарски
1. —	**-мъ**
2. -те	**-те**
3. —	**-те**

Двойствено число

1. —	**-вѣ**
2. —	**-та**
3. —	**-та**

Въ множествено число новобългарски езикъ има форма само за 2 лице, старобългарски пъкъ за 2 и 3 лице една форма; въ единствено число новобълг. има пакъ една форма — за 2 лице, а старобългарски — за 2 и 3 лице една форма. 1 и 3

лице множ. ч. въ новобълг. се изказва посрѣдствомъ сегашно време+частицата **да** или **нека**, понѣкога и дветѣ — **нека да.**

За образецъ вземаме спрѣганитѣ и по-рано глаголи:

Единствено число

2.	**плєти**	**двигни**	**єѣи**	**моли**	**ꙗждь**
	плети	дигни	сѣй	моли	яжъ
3.	**плєти**	**двигни**	**єѣи**	**моли**	**ꙗждь**
	—	—	—	—	—

Множествено число

1.	**плєтѣмъ**	**двигнѣмъ**	**єѣимъ**	**молимъ**	**ꙗдимъ**
	—	—	—	—	—
2.	**плєтѣтє**	**двигнѣтє**	**єѣитє**	**молитє**	**ꙗдитє**
	плетете	дигнете	сѣйте	молете	яжте
3.	**плєтѣтє**	**двигнѣтє**	**єѣитє**	**молитє**	**ꙗдитє**
	—	—	—	—	—

Двойствено число

1.	**плєтѣвѣ**	**двигнѣвѣ**	**єѣивѣ**	**моливѣ**	**ꙗдивѣ**
2.	**плєтѣта**	**двигнѣта**	**єѣита**	**молита**	**ꙗдита**
3.	**плєтѣта**	**двигнѣта**	**єѣита**	**молита**	**ꙗдита**

Новобългарски и старобългарски езикъ и при повелително наклонение не се различаватъ много: само **й** се явява следъ гласна (единств. и множ. число) въ новобългарски езикъ вмѣсто **и** въ старобългарски (— сѣй — сѣйте, **єѣи — сѣитє**), и **е** следъ съгласна — вмѣсто **и** въ старобългарски за множествено число (молете — **молитє**). Въ нѣкои говори сѫ запазени старинни форми за повелително наклонение и съ окончание **-ите.** Въ новобългарски се казва молете, пишете споредъ правилното идете, плетете.

Спомагателенъ глаголъ.

Упражнение 6.

1. **Азъ ѥсмь богъ твои.** — 2. **Ты ѥси Христосъ.** — 3. **Ѥдино вѣмь ꙗко слѣпъ бѣхъ, нынѣ же виждѫ.** — 4. **Слъньце бысть на заходѣ.** — 5. **Ѥще мало съ вами ѥсмь.** — 6. **Нагъ бѣхъ и облѣкосте мѧ.** — 7. **И бѫдстъ мьзда ваша мънога.** — 8. **И бысть гладъ по вьсеи земли.** — 9. **Ісоусъ въпрашаашє оученикы своѩ: кого мѧ глаголѭтъ чьловѣци быти?**

Вѣдѣти, вѣмь, вѣси — зная. — **Нынѣ** — сега. — **Нагъ** — голъ. — **Мало** — малко. — **Облѣщи** (отъ **облѣкти**), **-кѫ, -чеши** — облѣка, обличамъ. — **Мьзда** — награда. — **Въпрашати, -шаѭ, -шаѥши** — питамъ, запитвамъ.

Както въ редъ чужди езици, тъй и въ старобългарски и новобългарски спомагателниятъ глаголъ служи за образуване на форми за сложни глаголни времена. Спомагателни сѫ френскитѣ глаголи avoir и être, нѣмскитѣ haben и sein, рускиятъ быть, и старобългарскиятъ **быти**, формитѣ на който въ различнитѣ времена гласятъ тъй:

Сегашно време

Единствено число		Множествено число		Двойствено число	
1. съмъ	**ѥсмь**	сме	**ѥсмъ**	—	**ѥсвѣ**
2. си	**ѥси**	сте	**ѥсте**	—	**ѥста**
3. е	**ѥстъ**	сѫ	**сѫтъ**	—	**ѥсте**

Минало несвършено време

Единствено число		Множествено число	
1. бѣхъ	**бѣахъ (бѣхъ)***)	бѣхме	**бѣахомъ (бѣхомъ)**
2. бѣше	**бѣаше (бѣ)**	бѣхте	**бѣашсте (бѣсте)**
3. бѣше	**бѣаше (бѣ)**	бѣха	**бѣахѫ (бѣшѧ)**

*) Поставенитѣ въ скоби форми за минало несвършено време иматъ окончанията на минало свършено (аористъ).

Двойствено число

1. —	**бѣаховѣ (бѣховѣ)**
2. —	**бѣашета (бѣста)**
3. —	**бѣашете (бѣсте)**

Минало свършено време

1. бихъ (бѣхъ)	**бъıхъ**	бихме (бѣхме)	**бъıхомъ**	—	**бъıховѣ**
2. би (бѣ)	**бъı (бъıстъ)**	бихте (бѣхте)	**бъıсте**	—	**бъısта**
3. би*) (бѣ)	**бъı (бъıстъ)**	биха (бѣха)	**бъıша**	—	**бъıсте**

Освенъ тия старобългарски форми за минало свършено време, срѣщатъ се и други, въ които вмѣсто **ъı** стои **и**:

Ед. ч. 1.	**бимь**	Мн. ч. **бимъ**	Дв. ч. **бивѣ**
2.	**би**	**бистє**	**биста**
3.	**би**	**бѫ**	**бистє**

Повелително наклонение

Единств. число		Множеств. число		Двойств. число	
1. —	—	—	**бѫдѣмъ**	—	**бѫдѣвѣ**
2. бѫди	**бѫди**	бѫдете	**бѫдѣтє**	—	**бѫдѣта**
3. —	**бѫди**	—	**бѫдѣтє**	—	**бѫдѣтє**

Неопредѣлително наклонение (инфинитивъ) — **бъıти.**
Достигателно наклонение (супинъ) — **бъıтъ.**

Глаголнитѣ форми за времената на спомагателния глаголъ сѫ образувани съ различни корени и основи. Формата за сегашно време има коренъ **иєс-**. Новобългарскитѣ форми не сѫ много далече отъ старобългарскитѣ: напр. само началното **и** на корена на мѣста е изчезнало, понеже е било безъ ударение: **иєстє** — сте, **иєси** (вм. **иєсси**) — си. Формата за минало време има другъ коренъ. Старобългарскитѣ и новобългарскитѣ форми на спомагателния глаголъ сѫ близки: чрезъ стѣгане на гласнитѣ се

*) Наредъ съ би, бихме и пр. има и форми биде, бидохме.

получава отъ **бѣахъ, бѣаше** — бѣхъ, бѣше. — Другъ е коренътъ (**бѫд-**) и на повелително наклонение, чиито новобългарски форми сѫ еднакви съ старобългарскитѣ: **бѫди, бѫдѣте** — бѫди, бѫдете.

Причастия.

Упражнение 7.

1. **Мъноѕи бо сѫтъ зъвани, мало же изъбраныхъ.** — 2. **Вы обрѧщете младеньць повитъ лежѧщь.** — 3. **Имѣѩ оуши слышати, да слышитъ.** — 4. **Ангелъ господьнь съшьдъ съ небесе и пристѫпл҃ь отъвали камень отъ гроба и сѣдѣаше на нѥмъ.** — 5. **Отъвѣщавъ же Ісоусъ рече: Симоне, имамь ти нѣчьто рещи.** — 6. **Оуподоби сѧ цѣсарьствиѥ небесьноѥ чьловѣкоу сѣвъшоу добро сѣмѧ.** — 7. **Благословенъ грѧды въ имѧ господьне.** — 8. **Вьсѩ дѣла ѥго видима бѫдѫтъ.** — 9. **Приде бо Іоанъ Крьстител҃ь ни хлѣба ѩды, ни вина пьѩ.**

Отъвѣщати, -щаѭ, -щаѥши — отговарямъ, отвръщамъ. — **Нѣчьто** — нѣщо. — **Цѣсарьствиѥ (цьсарьствиѥ)** — царство. — **Сънити, -идѫ, -идеши** — слизамъ.

По форма причастията сѫ прилагателни и като такива иматъ родъ, число и падежъ, а по съдържание — глаголи и като тѣхъ иматъ форма за време и залогъ: сегашно и минало време, действителенъ и страдателенъ залогъ. Днесъ най-добре сѫ запазени формитѣ на причастията за минало време, които иматъ следнитѣ окончания:

а) Действителенъ залогъ.

Новобългарски	Старобългарски
м. р. **-лъ,** ж. р. **-ла,** ср. р. **-ло**	м. р. **-лъ,** ж. р. **-ла,** ср. р. **-ло**

б) Страдателенъ залогъ.

1. м. р. **-нъ,** ж. р. **-на,** ср. р. **-но** и **-енъ, -ена -ено**	1. м. р. **-нъ,** ж. р. **-на,** ср. р. **-но** и **-енъ, ена, -ено**
2. м. р. **-тъ,** ж. р. **-та.** ср. р. **-то**	2. м. р. **-тъ,** ж. р. **-та,** ср. р. **-то**

Старобългарскитѣ причастни окончания за минало време въ действителенъ и страдателенъ залогъ се прибавятъ направо къмъ

инфинитивната основа. Действ. прич.: **видѣ-лъ, видѣ-лѫ, видѣ-ло** (инфин. **видѣ-ти**); **плє-лъ, плє-лѫ, плє-ло** (инфин. **плєс-ти** отъ **плєт-ти**).*) Страдателни причастия: **видѣ-нъ, видѣ-нѫ, видѣ-но**; **дѣла-нъ, дѣла-нѫ, дѣла-но**; отъ **рєцѝ** (коренъ **рєк-**) — **рєу-єнъ, -єнѫ, -єно**; **проклѧ-тъ, проклѧ-тѫ, проклѧ-то**. (Окончанието **-нъ, -нѫ, -но** искатъ глаголи, чиято инфинитивна основа свършва на **-ѣ, -ѧ**, а **-тъ, -тѫ, -то**, чиято основа свършва на **-ѧ**, и др.).

Новобългарскитѣ окончания за сѫщото време и сѫщитѣ залози се прибавятъ къмъ основата на минало свършено или несвършено време (при действителния залогъ), а при страдателния залогъ — къмъ основата на минало свършено време. Глаголитѣ отъ II спр. (съ аористъ на -ихъ) образуватъ това причастие съ -енъ, -ена, -ено. Действителни причастия: видѣ-лъ, видѣ-ла, видѣ-ло (мин. свърш. време видѣ-хъ); игра-лъ, игра-ла, игра-ло (мин. св. игра-хъ); плетѣ-лъ, плетѣ-ла, плетѣ-ло (мин. несв. плетѣ-хъ). Страдателни причастия: гледа-нъ, гледа-на, гледа-но (мин. св. глед-ахъ); грабе-нъ, грабе-на, грабе-но (мин. св. граби-хъ); би-тъ, би-та, би-то (сег. вр. би-я, мин св. би-хъ). Една Вазова сбирка съ разкази има заглавие „Видено и чуто“.

Образци:

Действителенъ залогъ		Страдателенъ залогъ	
плелъ, -ла, -ло	**плєлъ, -лѫ, -ло**	боденъ, -на, -но	**бодєнъ, -нѫ, -но**
молилъ, -ла, -ло	**молилъ, -лѫ, -ло**	реченъ, -на, -но	**рєуєнъ, -нѫ, -но**
далъ, -ла, -ло	**далъ, -лѫ, -ло**	проклетъ,-та,-то	**проклѧтъ, -тѫ,-то**

Новобългарското причастие за минало свършено време действителенъ залогъ не се различава отъ старобългарското; току-речи сѫщото важи и за страдателенъ залогъ. Но въ новобългарски има и *причастие отъ минало несвършено време.* Така отъ плета мин. св. вр. е плетохъ, а причастие плелъ; мин. несв. пъкъ е плетѣхъ, и причастие — плетѣлъ. Примѣръ: Когато ти си влѣзълъ, тя плетѣла. — Царската дъщеря презъ цѣлия день плела.

---

*) Зжбнитѣ съгласни **д, т**, когато се случвали въ края на инфинитивната основа, която е и коренъ, се уподобявали на близкото **л** и сетне изчезвали: **плєлъ**, вмѣсто **плєллъ** отъ **плєтлъ**; **далъ**, вмѣсто **даллъ** отъ **дадлъ**.

Въ старобългарски езикъ има още едно причастие за минало време, известно съ името *минало действително причастие първо.**) Образува се, като къмъ инфинитивната основа, ако свършва на съгласна, се прибавятъ окончанията **-ъ** (за м. и ср. родъ) и **-ъшн** (за ж. родъ), а ако свършва на гласна — окончанията **-къ** (м. и ср. родъ). **-къшн** (ж. р.) Напримѣръ: **плєт-ъ, плєт-ъшн; двиг-ъ, двиг-ъшн; молн-къ, молн-къшн; видѣ-къ, видѣ-къшн.**

Днесъ това причастие е запазено при малко глаголи и то въ литературния езикъ и подъ руско влияние: свърши-вшъ, свърши-вша, свърши-вшо; би-вшъ, би-вша, би-вшо. Напримѣръ: свършившъ по медицина; бившъ министъръ. Въ нѣкои наши говори пъкъ се срѣща форма не питàшъ (напр. кѫде си ходилъ не питàшъ), вм. не пытавъшъ.

Въ старобългарски има и причастие за сегашно време — действителенъ и страдателенъ залогъ. Първото свършва на **-ы** (м. и ср. родъ) при глаголи отъ I, II и V спрежение и **-а** (**-ѧ**) при глаголи отъ III и IV спрежение; женски родъ обаче въ именителенъ падежъ свършва на **-и**, което се прибавя къмъ друга основа на **-жщ-** или **-ящ-**, която се явява въ останалитѣ падежи. Напр. **плєт-ы, плєт-жщ-и; двиги-ы двиги-жщ-и; сѣ-ѧ, сѣ-ящ-и; мола, мол-ящ-и; ѧд-ы, ѧд-жщ-и.** Вторитѣ (страдателнитѣ) причастия се образуватъ съ окончанията **-мъ, -ма, -мо**; тѣ се прибавятъ къмъ сегашната основа, която въ случая свършва на **-о** (I, II и V спр.), **-ѥ** (III спр.), **-и** (IV спр.), Примѣри: **плєто-мъ, -ма, -мо; двигно-мъ, -ма, -мо; сѣѥ-мъ, -ма -мо; види-мъ, -ма -мо.**

И сегашнитѣ причастия сж малко-много запазени въ новобългарски езикъ. Действителнитѣ се образуватъ съ окончания -ещъ, -еща, -еще при глаголитѣ отъ I и II спр. и -ащъ (-ящъ) при глаголитѣ отъ III спр.: плет-ещъ, плет-еща, плет-еще, мол-ещъ, -ща, -еще;**) кумув-ащъ, -ща, -аще. Страда-

---

*) Причастието съ окончание **-лъ, -ла, -ло** се нарича минало действително второ.

**) Подъ влияние на руски езикъ нѣкои употрѣбяватъ и форми на -ящъ и -ющъ (-ущъ); свирящъ вм. свирещъ, действующъ вмѣсто действуващъ, пишущъ вмѣсто пишещъ. Но отъ глагола горя употрѣбява се прич. форма горящъ вм. горещъ, което е прилагателно.

телнитѣ пъкъ сѫ преминали къмъ групата на прилагателнитѣ имена. Форми като умолимъ, видимъ, платимъ, търпимъ, -ма, -мо и др. и сега се смѣтатъ за прилагателни; сѫщитѣ прилагателни съ частицата **не** получаватъ обратенъ смисълъ: неумолимъ, невидимъ, нетърпимъ. И така, сегашното страдателно причастие въ новобългарски е преминало въ службата на прилагателно име.

Деепричастие. Нѣкои отъ изчезналитѣ старобългарски причастия сега можемъ да предадемъ съ помощьта на частицата **като** или тъй нареченото деепричастие — особена форма, която свършва на **-ейки (-айки)** най-често и която не се мѣни. Примѣри: **Ісоусъ въпрашааше оученикы своѩ, глаголѩ** — Исусъ питаше ученицитѣ си, казвайки (като казваше). Освенъ деепричастнитѣ форми на **-ейки (-айки),** които сѫ обикнати въ нѣкои македонски говори (ходейки — като ходи — като ходѣше, плачейки — като плаче), срѣщатъ се такива, които свършватъ на **-щецъ** (вървещецъ — вървейки, гледащецъ — гледайки, припущецъ: „Двама бързоконци се връщатъ припущецъ да посрещнатъ сватбата“), на **-ещи** (Гори одещи, билки берещи) и др. Деепричастнитѣ форми се срѣщатъ начесто въ живата българска речь.

Сложни глаголни времена.

Упражнение 8.

1. **Аще сь не би былъ зълодѣи, то не быхомъ ти ѥго прѣдали.** — 2. **Благослови, доуше моѩ, господа; господи боже мои, възвеличилъ сѧ ѥси ѕѣло.** — 3. **Мъноѕи же бѣахѫ пришьли къ Мартѣ и Марии да оутѣшѧтъ и.** — 4. **Не имаши вънити въ цѣсарьствиѥ небесьноѥ.** — 5. **Сынъ чьловѣчьскы прѣданъ иматъ быти.** — 6. **Господи, аще би былъ сьде, не би мои братъ оумрѣлъ.** — 7. **Ничьтоже бо покръвено ѥстъ, ѥже не открыетъ сѧ и таино, ѥже не разоумѣѥтъ сѧ.** — 8. **Азъ трѣбоуѭ отъ тебе крьстити сѧ.** — 9. **Адамъ бо пръвъ съзьданъ бысть.** — 10. **Не иматъ ходити въ тьмѣ.** — 11. **Аще не бимь пришьлъ, грѣха не бѫ имѣли.**

Аще — ако. — **Сьде** — тукъ. — **Ѕѣло** — твърде. — **Ничьтоже** — нищо. — **Покръвено** — покрито, скрито. — **Тьма** — мракъ.

Сегашно време, минало несвършено и свършено, както и другитѣ разгледани до тукъ глаголни времена, сѫ прости, защото формитѣ имъ се състоятъ само отъ една дума. Но освенъ съ тия времена мисъльта въ старобългарски и новобългарски езикъ се изказва и съ още други, които сѫ сложни глаголни времена, защото се състоятъ не само отъ една дума: тѣ се образуватъ отъ причастие или инфинитивъ и спомагателния глаголъ **ѥсмь** (съмъ) въ различнитѣ му форми. Напр. **Пришьлъ ѥси сѣмо мѫчити насъ** — дошълъ си тукъ да ни мѫчишъ.

Сѫществуватъ следнитѣ сложни времена, залози и наклонения:

1. *Минало неопредѣлено.*

Образува се отъ формата на минало действително причастие на кой-да-е глаголъ и формата на сегашно време на спомагателния глаголъ. Въ новобългарски езикъ често пѫти спомагателниятъ глаголъ се изоставя въ 3 л. ед. и мн. ч., сѫщо и въ старобългарски — д а л ъ, д а л и, **далъ**, **дали** вмѣсто д а л ъ е, д а л и сѫ, но **далъ ѥсмь** — д а л ъ с ъ м ъ.

Образецъ:

Единствено число		Множествено число	
1. плелъ съмъ	**плелъ ѥсмь**	плели сме	**плели ѥсмъ**
2. плелъ си	**плелъ ѥси**	плели сте	**плели ѥсте**
3. плелъ е	**плелъ ѥстъ**	плели сѫ	**плели сѫтъ**

Двойствено число

—	**плели ѥсвѣ**
—	**плели ѥста**
—	**плели ѥсте**

Забележка. Разгледаната глаголна форма е форма за *минало неопредѣлено свършено.* Въ новобългарски има форма и за *минало неопредѣлено несвършено,* която се образува отъ формата на минало несвършено причастие на глагола и формата за сегашно време на спомагателния глаголъ с ъ м ъ: плетѣлъ съмъ. Отъ глагола с п я минало неопредѣлено свършено е с п а л ъ с ъ м ъ, с и, е и пр., а неопредѣлено несвършено — с п ѣ л ъ с ъ м ъ, с и, е и пр. Примѣри:

Ти не си спалъ миналата нощь (минало неопредѣлено свършено); казватъ, че ти си спѣлъ, когато тѣ влѣзли (минало неопредѣлено несвършено), съответно на: ти спѣше, когато тѣ влѣзоха.

2. *Минало предварително.*

Образува се отъ формата на сѫщото минало действително причастие и отъ формата на минало несвършено време на спомагателния глаголъ: **посълалъ бѣахъ** — бѣхъ изпратилъ; **плелъ бѣахъ** — бѣхъ плелъ, **плелъ бѣаше** — бѣше плелъ и т. н.

Въ новобългарски тия две сложни времена (минало неопредѣлено и минало предварително) биватъ свършени и несвършени, въ зависимость отъ свършената или несвършена глаголна форма на причастието: напр. плелъ съмъ и плелъ бѣхъ сѫ свършени сложни времена, а плетѣлъ съмъ — несвършено.

Въ новобългарски езикъ сѫ се развили форми като челъ съмъ билъ и четѣлъ съмъ билъ, които минаватъ подъ името форми за отдавна минало време или за минало предварително неопредѣлено (свърш. и несвърш.).

3. *Бѫдеще.*

Въ старобългарски езикъ формата за бѫдеще време се предава и чрезъ формата на просто глаголно време, именно чрезъ формата на сегашно време отъ глаголи, които показватъ свършено действие: **въспоѭ** — ще възпѣя; **на рѫкахъ възьмѧтъ тѧ** — на рѫце ще те взематъ. Сложното изказване на бѫдеще време пъкъ става, като се вземе инфинитивната форма на глагола и къмъ нея се прибави формата за сегашно време на нѣкой отъ тия глаголи, които тукъ иматъ значение на спомагателни: **имамь, хощѫ, начьнѫ, въчьнѫ** (начевамъ): **имамь пьсати** — имамъ да пиша, сир. — ще пиша; въ новобългарски това глаголно време (бѫдеще опредѣлено) се изказва съ формата за сегашно време и частицата ще, която е останка отъ **хощѫ**, 3. л. ед. ч. **хо-ще-тъ: хощѫ вѣровати** — ще вѣрвамъ*). Въ старобългарски има още една форма

*) Отдѣлно отъ формата за бѫдеще опредѣлено въ новобългарски има и форма за *бѫдеще неопредѣлено време*. Въ формитѣ: ще дамъ, ще дадешъ, ще даде и пр. (бѫдеще опредѣлено) главниятъ глаголъ е опредѣленъ, а въ да̀-ща,

за сложно бѫдеще (бѫдеще предварително), което се образува отъ формата на минало действително причастие (второ) и сегашнитѣ глаголни форми на **бѫдѫ**, тъй както и въ новобългарски езикъ: **бѫдѫ пришьлъ** — ще бѫда дошелъ, **бѫдѫ видѣлъ** — ще бѫда видѣлъ.

Образци:

а) Бѫдеще опредѣлено.

Единствено число		Множествено число	
1. ще вѣрвамъ	**хощѫ вѣровати**	ще вѣрваме	**хощемъ вѣровати**
2. ще вѣрвашъ	**хощеши вѣровати**	ще вѣрвате	**хощете вѣровати**
3. ще вѣрва	**хощетъ вѣровати**	ще вѣрватъ	**хощѫтъ вѣровати**

Двойствено число

—	**хощевѣ вѣровати**
—	**хощета вѣровати**
—	**хощете вѣровати**

б) Бѫдеще предварително.

1. ще бѫда видѣлъ (ще съмъ видѣлъ)	**бѫдѫ видѣлъ**
2. ще бѫдешъ видѣлъ	**бѫдеши видѣлъ**
3. ще бѫде видѣлъ	**бѫдетъ видѣлъ**
1. ще бѫдемъ видѣли	**бѫдемъ видѣли**
2. ще бѫдете видѣли	**бѫдете видѣли**
3. ще бѫдатъ видѣли	**бѫдѫтъ видѣли**
—	**бѫдевѣ видѣли**
—	**бѫдета видѣли**
—	**бѫдете видѣли**

да̀-щешъ, да̀-ще, да̀-щемъ, да̀-щете, да̀-щатъ—форми на бѫдеще неопредѣлено време, главниятъ глаголъ (д а м ъ) е съкратенъ инфинитивъ, спомагателниятъ глаголъ пъкъ се спрѣга. Въ изрази като: дȍ-ще време, да̀-ще Господь и др. имаме сѫщо тъй бѫдеще неопредѣлено време; д ȍ и д а̀ сѫ съкратени инфинитиви.

4. Условно наклонение.

Формата на това наклонение и въ старобългарски и въ новобългарски езикъ се образува отъ формата на минало действително причастие (II за старобългарски) и спомагателния глаголъ съмъ (**ѥсмь**) въ минало свършено време: **глаголалъ бимь** — говорилъ бихъ.

Образецъ:

Единствено число		Множествено число	
1. видѣлъ бихъ	**видѣлъ бимь**	видѣли бихме	**видѣли бимъ**
2. видѣлъ би	**видѣлъ би**	видѣли бихте	**видѣли бисте**
3. видѣлъ би	**видѣлъ би**	видѣли биха	**видѣли бише**

и т. н.

5. Страдателенъ залогъ.

Въ старобългарски и новобългарски страдателниятъ залогъ се образува по два начина: отъ действителния залогъ и възвратното мѣстоиме **сѧ** (се): **нарєчєтъ сѧ** — ще се нарече, или пъкъ сложно — отъ страдателнитѣ причастия и спомагателния глаголъ **ѥсмь** (съмъ), **нарєчєнъ ѥстъ** — нареченъ е; **побѣжденъ бѫдеши** — ще бѫдешъ победенъ; **видими бѫдѫтъ** — ще бѫдатъ видими; **одръжимъ бѣваашє** — и пр. И сложнитѣ времена, както всички глаголни времена изобщо, въ старобългарски и новобългарски стоятъ нераздѣлно. Съ богатитѣ си и разнообразни глаголни форми новобългарскиятъ не само че не е изгубилъ отъ старобългарскитѣ форми, но е притурилъ къмъ тѣхъ нови — минало неопредѣлено несвършено, покрай минало неопредѣлено свършено, бѫдеще неопредѣлено, покрай бѫдеще опредѣлено.

ВТОРА ГЛАВА.

Имена.

При имената различаваме падежъ, родъ и число. Въ старобългарски, както и въ днешния руски езикъ, има седемь падежа: именителенъ, родителенъ, дателенъ, винителенъ, звателенъ, творителенъ и мѣстенъ. Отъ тѣхъ въ сегашния нашъ езикъ сж запа-

зени четири (твърде ограничено, само при известни имена): именителенъ, дателенъ, винителенъ и звателенъ. Изчезналитѣ три падежи: родителенъ, творителенъ и мѣстенъ се предаватъ съ помощьта на предлозитѣ: **на, за, съ, отъ** и др. Началото на това изчезване може да се проследи по старитѣ писмени паметници — въ срѣднобългарския периодъ отъ развитието на езика ни то се проявява въ замѣна на единъ падежъ съ други и въ разни видове „грѣшки“ по отношение на старобългарската граматика.

Родоветѣ сѫ три: мѫжки, женски и срѣденъ. Нашиятъ езикъ и тукъ изпъква съ своето разнообразие, като пази още старитѣ три рода, подобно на руски, нѣмски и др.; а единъ езикъ като френския има само два рода (срещу три въ латински), пъкъ английски, арменски, персийски и др. не различаватъ вече никакви родове.

Числата сѫ, както се спомена и при глаголитѣ, сѫщо три: единствено, множествено и двойствено. При последното число обаче, отъ което въ днешния езикъ има рѣдки остатъци, смѣтани за множествено число, се различаватъ само три падежни форми: една за именителенъ, винителенъ и звателенъ, друга за родителенъ и мѣстенъ, трета за дателенъ и творителенъ.

Новобългарскиятъ езикъ има много по-малко падежни форми, отколкото старобългарскиятъ; едни отъ тѣхъ сѫ изчезнали изцѣло, други сѫ се поизмѣнили, а има и такива, които сѫ запазени непромѣнено. Въ литературния ни езикъ и въ живата народна речь се срѣщатъ доста много остатъци отъ изчезналитѣ стари падежи.

А.

Сѫществителни имена.

Старобългарскитѣ сѫществителни имена сѫ групирани въ петь склонения: имаме петь вида основи споредъ основната приставка. И понеже последната може да бѫде твърдъ или мекъ звукъ, то при нѣкои склонения различаваме твърди и меки основи. Въ новобългарски подобна разпредѣлба на имената въ склонения не сѫществува.

I. Склонение.

То се нарича още **о** склонение (**о-** основи), понеже основата на думитѣ му нѣкога е свършвала на **-о**, което личи най-хубаво въ творителенъ падежъ единствено число: съ **бог-о-мь**. Къмъ него се числятъ имена отъ мѫжки и срѣденъ родъ. Именителенъ падежъ единствено число на първитѣ свършва на **-ъ, -ь, -и**, а на вторитѣ — на **о, -ѥ, -є: богъ, кон̑ь***), **краи, лѣто, полѥ, лицє**. При това склонение има твърди и меки основи.

а) Твърди основи.

Упражнение 9.

1. **Хлѣбъ нашь даждь намъ дьньєь.** — 2. **Комоу оуподоблѭ чьловѣкы рода єєго и комоу єѫтъ подобьни.** — 3. **Вино възвєєєлитъ єръдьцє чьловѣкоу и хлѣбъ єръдьцє оукрѣпитъ.** — 4. **Поѭ богоу моѥмоу, доньдєжє ѥємь.** — 5. **Чьловѣчє, отъпоуштаѭтъ ти єѧ грѣєи.** — 6. **Нєплъни єѧ доухомь євѧтымь.** — 7. **Мъноѕи лъжипророци въєтанѫтъ.** — 8. **Слъньцє позна западъ євои.** — 9. **Сь чьловѣкъ дроугъ мытарємъ и грѣшьникомъ** — 10. **Роди єѧ вамъ дьньєь Съпаєъ, иже ѥстъ Хриєтоєъ Гоєподь, въ градѣ Давидовѣ.**

Оукрѣпити, -плѭ, -пиши — усилвамъ. — **Доньдєжє** — до когато. — **Дьньсь** — днесъ. — **Сь** — този. — **Дроугъ** — приятель, другарь.

Образци:

Мѫжки родъ

Единствено число		Множествено число	Двойствено число	
Им.	**родъ, богъ**	**роди, боѕи**	Им.	**рода, бога**
Р.	**рода, бога**	**родъ, богъ**	В.	
Д.	**родоу, богоу**	**родомъ, богомъ**	Зв.	
В.	**родъ, богъ**	**родъı, богъı**	Р.	**родоу, богоу**
Зв.	**родє, божє**	**роди, боѕи**	М.	
Тв.	**родомь, богомь**	**родъı, богъı**	Д.	**родома, богома**
М.	**родѣ, боѕѣ**	**родѣхъ, боѕѣхъ**	Тв.	

Като **родъ** и **богъ** се скланятъ: **плодъ, рабъ, влъкъ, грѣхъ, образъ, зѫбъ, врагъ** (множествено число **враѕи**) и пр.

---

*) Съ знака ^ се отбелязва мекостьта на съгласната.

Въ новобългарски сж запазени нѣкои отъ тия падежни форми при имена отъ мжжки родъ и то главно въ единствено число, напр. богъ, човѣкъ, братъ. Но най-добре сж запазено и се изказватъ безъ предлогъ именителната и звателната форми.

Им.	богъ	човѣкъ	братъ
Д.	богу	човѣку	брату
В.	бога	човѣка	брата
Зв.	боже	човѣче	брате

Множествено число отъ човѣкъ е човѣци, съ падежно окончание, както и въ старобългарски.

Промѣнитѣ на гърленитѣ съгласни **г, к, х** подъ влияние на мекитѣ гласни (**и, є, ь, ѣ**) въ **ж, ч, ш**, сжщо и въ **ѕ, ц, с** (предъ $ѣ_2$, $и_2$), за което се говори при спрежението на глаголитѣ отъ сегашно време, ставатъ и тукъ: звателенъ падежъ **боже** (вм. **богє**), именителенъ множествено число — **бози** (вм. **богн**), отъ **чловѣкъ** — **чловѣче** (вм. **чловѣкє**), **чловѣци** (вм. **чловѣкн**), сжщъ отъ **грѣхъ** — **грѣше** (вм. **грѣхє**), **грѣси** (вм. **грѣхн**). Въ новобългарски езикъ тия промѣни се пазятъ изобщо доста добре: врагъ — множествено число врази, влахъ — власи, войникъ — войници, юнакъ — юнаци (звателенъ падежъ юначе, войниче). Множествено число отъ орѣхъ пъкъ е орѣхи, но по народнитѣ говори и у нѣкои наши писатели се срѣща орѣси — по старобългарски, както сиромахъ — сиромаси.

Въ новобългарски сж запазени и остатъци отъ изчезналитѣ старобългарски падежи: родителенъ, творителенъ и мѣстенъ. Напримѣръ: сбогомъ, гърбомъ, викомъ вика и пр. И дателниятъ падежъ единствено число доста често се употрѣбя по старобългарски: Мама Стояну думаше (въ народни пѣсни), гарванъ гарвану око не вади (пословица), господину (най често въ адреса на писмата), слава Богу и др., но обикновено новобългарскитѣ дателни форми за единствено число се образуватъ съ предлогъ **на** и винителна форма: на Стояна, на Бога. Посрѣдствомъ предлози (отъ, на, съ и др.) се предаватъ сега и изцѣло изчезналитѣ старобългарски падежи: творителенъ съ предлога **съ**, дателенъ съ предлога **на**, родителенъ — **на, отъ.**

Срѣденъ родъ

Единств. число		Множеств. число	Двойств. число	
Им.	лѣто	лѣта	Им. В. Зв.	лѣтѣ
Р.	лѣта	лѣтъ	Р. М.	лѣтоу
Д.	лѣтоу	лѣтомъ	Д. Тв.	лѣтома
В.	лѣто	лѣта		
Зв.	лѣто	лѣта		
Тв.	лѣтомь	лѣты		
М.	лѣтѣ	лѣтѣхъ		

Като **лѣто** се скланятъ: **село, ѫдро, иго, ребро** и др.

При сѫществителнитѣ имена отъ срѣденъ родъ е запазена днесъ формата за именителенъ, винителенъ и звателенъ падежъ единствено и множествено число. Остатъци отъ мѣстенъ падежъ единст. число въ новобългарски добре личатъ въ наречията: лѣте, добре, блазе, приживе*). А форми като криле, колѣне сѫ остатъци отъ двойствено число, по старобългарски съ ѣ на края.

б) Меки основи.

Упражнение 10.

1. **Бѫдѣте милосрѣдни, ѩко отьць вашь милосрѣдъ иестъ.** — 2. **Не въведи насъ въ искоушениѥ.** — 3. **Иже отъвръжетъ сѧ мене прѣдъ ѹловѣкы, отъвръгѫ сѧ иего и азъ прѣдъ отьцемь.**—4. **Идѣже бо съкровище ваше, тоу и срѣдьце ваше.** — 5. **Отьче нашъ, иже иесн на небесьхъ.** — 6. **Растиславъ, моравьскын кънязь, съвѣтъ сътвори съ кънязи.**

Ѩко — както. — **Иже** — който. — **Отъвръщи, -връгѫ, -жеши** — отхвърлямъ, отмѣтамъ. — **Идѣже** — дето, де.

---

*) Споредъ сегашния правописъ, въведенъ презъ 1923. год., остатъцитѣ отъ двойствено число (напримѣръ криле, колѣне), както и тия отъ мѣстенъ падежъ (лѣте, добре и пр.) се пишатъ на края съ е.

Мѫжки родъ

	Единств. число	Множеств. число	Двойств. число	
Им.	**кон҃ь, отьць**	**кон҃и, отьци**	Им.	**конꙗ, отьца**
Р.	**конꙗ, отьца**	**кон҃ь, отьць**	В.	
Д.	**коню, отьцоу**	**конѥмъ, отьцемъ**	Зв.	
В.	**кон҃ь, отьць**	**конѧ, отьцѧ**	Р.	**коню, отьцоу**
Зв.	**коню, отьче**	**кон҃и, отьци**	М.	
Тв.	**конѥмь, отьцемь**	**кон҃и, отьци**	Д.	**конѥма, отьцема**
М.	**кон҃и, отьци**	**кон҃ихъ, отьцихъ**	Тв.	

По тоя образецъ се скланятъ: **мѫжь, вождь, кънѧѕь, врачь**; сѫщо и думи въ именителенъ падежъ на **и**: **краи, покои** и др.

Разликитѣ, които се забелязватъ тука въ окончанията, се дължатъ на нѣкогашно **j**: именит. падежъ **ь** (**кон҃ь**) е отъ **j+ъ**, следъ гласна **и** (**краи**) — отъ **j + ъ** (**ь**); въ творит. единствено число-**емь** е отъ **j + омь**: **мѫжемь, кошемь**. И днесъ множествено число отъ кошъ, ножъ областно (Софийско и другаде) гласи кошеве, ножеве, вмѣсто по-новото кошове, ножове.

Въ новобългарски мекитѣ основи сѫ запазени въ конь и отецъ, както следва: именит. падежъ конь, отецъ; винит. коня, отца; дателенъ коню, отцу; зват. коню, отче. Множеств. число всички падежи: коне (въ нѣкои народни говори кон'и), отци.

Срѣденъ родъ

	Единств. число	Множеств. число	Двойств. число	
Им.	**полѥ**	**полꙗ**	Им.	**пол҃и**
Р.	**полꙗ**	**пол҃ь**	В.	
Д.	**полю**	**полѥмъ**	Зв.	
В.	**полѥ**	**полꙗ**	Р.	**полю**
Зв.	**полѥ**	**полꙗ**	М.	
Тв.	**полѥмь**	**пол҃и**	Д.	**полѥма**
М.	**пол҃и**	**пол҃ихъ**	Тв.	

Като **полѥ** се скланятъ: **сръдьце, морѥ, копьѥ, ложе, знаменьѥ** и др.

И отъ тоя родъ сѫществителни въ днешния ни езикъ сѫ запазени падежни форми като поле, поля (наредъ съ полета). Отъ Вазова има стихотворна сбирка „Поля и гори“.

Ако сравнимъ твърдитѣ и мекитѣ основи, ще видимъ, че сѫществуващитѣ отличия сѫ главно отъ звуковитѣ промѣни, настѫпили поради мекостьта на известни звукове. Така напр., въ падежнитѣ окончания вмѣсто **о, ѣ, ы** при твърдитѣ основи, при мекитѣ се явява **є, и, и** (вмѣсто **ы** въ вин. мн. ч. се явява **ѧ**). Мекостьта на крайнитѣ съгласни е означена съ знака ˆ, поставенъ надъ самата съгласна.

Изобщо отъ първото старобългарско склонение въ новобългарски има доста много следи: освенъ че сѫ запазени при много думи отъ мѫжки родъ въ единствено число сѫществуващитѣ днесъ четири падежа, запазени сѫ още и остатъци отъ родителенъ, творителенъ и мѣстенъ падежъ, за които се спомена по-рано. Въ изрази като нѣма срама, отъ кумова срама срѣщаме сѫщо останки отъ родителенъ единств. число, защото срамъ е сѫществително отъ мѫжки родъ.

II. Склонение.

Упражнение 11.

1. **Да придетъ цѣсарьствиѥ твоѥ, да бѫдетъ волꙗ твоꙗ.** — 2. **Бѫдѣте мѫдри ꙗко змиꙗ.** — 3. **Даждь славѫ богоу.** — 4. **Въ начѧло ты, господи, землѭ основалъ ѥси и дѣла рѫкоу твоєю сѫтъ небеса.** — 5. **Въздвигъ рѫцѣ свои къ богоу, сътвори молитвѫ.** — 6. **Глаголаахѫ же ѥдини отъ фарисеи: нѣстъ сь отъ бога чьловѣкъ, ꙗко сѫботы не хранитъ.** — 7. **И рекѫ доуши моѥи: доуше, имаши мъного добро лежѧще на лѣта мънога, почиваи, ꙗждь, пии, весели сѧ.** — 8. **Възлюбиши господа бога своѥго отъ вьсего сръдьца твоѥго и вьсеѭ доушеѭ.** — 9. **Съберетъ пьшеницѫ въ житьницѫ.** — 10. **Да исплънитъ сѧ оуста моꙗ похвалы.**

Въздвигнѫти, -нѫ, -неши — подигамъ. — **Сътворити, -рѭ, -риши** — правя, извършвамъ. — **Хранити, -нѭ, -ниши** — пазя. — **Добро** — имотъ.

Къмъ второто склонение спадатъ сѫществителни имена, чиято основа е свършвала на -а, поради което самото склонение е известно подъ името а склонение (а- основи). Понеже предъ основното окончание стои твърда или мека съгласна, и тия основи биватъ твърди и меки. Думитѣ отъ това склонение сѫ отъ женски родъ и свършватъ обикновено на -а (-ꙗ): **рѫка, землꙗ**; има обаче нѣколко думи, които означаватъ мѫжки сѫщества, по значение сѫ значи отъ мѫжки родъ, но по форма — отъ женски, та спадатъ пакъ къмъ това склонение: **слоуга, владыка, старѣишина, прѣдътеча, юноша.** *)

а) Твърди основи.

Единств. число		Множеств. число	Двойств. число	
Им.	**рѫка**	**рѫкы**	Им.	**рѫцѣ**
Р.	**рѫкы**	**рѫкъ**	В.	
Д.	**рѫцѣ**	**рѫкамъ**	Зв.	
В.	**рѫкѫ**	**рѫкы**	Р.	**рѫкоу**
Зв.	**рѫко**	**рѫкы**	М.	
Тв.	**рѫкоѭ**	**рѫками**	Д.	**рѫкама**
М.	**рѫцѣ**	**рѫкахъ**	Тв.	

Като **рѫка** се скланятъ: **жена, вѣра, рыба, мѫка, сила, дѣва, нога** и др.

б) Меки основи.

Единств. число		Множеств. число	Двойств. число	
Им.	**землꙗ**	**землѧ**	Им.	**земл҃и**
Р.	**землѧ**	**земл҃ь**	В.	
Д.	**земл҃и**	**землꙗмъ**	Зв.	
В.	**землѭ**	**землѧ**	Р.	**землю**
Зв.	**землѥ**	**землꙗ**	М.	
Тв.	**землѥѭ**	**землꙗми**	Д.	**землꙗма**
М.	**земл҃и**	**землꙗхъ**	Тв.	

Като **землꙗ** се скланятъ: **доуша, царица, змиꙗ, чаша, польѕа, овьца, стража** и др.

---

*) Къмъ второ склонение спадатъ и имената отъ мѫжки и женски родъ въ им. падежъ на -и: **богын҃и, рабын҃и, ладии, сѫдии, кънигъчии** (ученъ), **шаръчии** (живописецъ), **сокачии** (готвачъ) и др. Още въ старобългарски и срѣднобългарски обаче тѣ се явяватъ и съ окончание **ꙗ**, както по новобългарски **богынꙗ** (богиня), **сѫдиꙗ** (сѫдия).

И при тия меки основи, както и въ първо склонение, въ сравнение съ твърдитѣ, се натъкваме на промѣни, които почиватъ на звуковитѣ явления, напр. **й (j)+о** дава **ѥ** (зват. падежъ единствено число **землѥ, рѫко**), **j+ѣ** дава **и** (дателенъ падежъ ед. ч. **земли, рѫцѣ**) и пр., както е при I склонение.

Въ новобългарски езикъ сѫ останали цѣлостни само формитѣ за именителенъ и звателенъ падежъ единствено число: р ѫ к а, ж е н а, р ѫ к о, ж е н о; ц а р и ц а, ц а р и ц е; дателенъ падежъ се изказва съ предлогъ **на**+винителенъ падежъ: н а р ѫ к а т а, н а ж е н а т а. Звателенъ падежъ отъ д у ш а—д у ш о се е повелъ по ж е н о, б а б о. Отъ II склонение има и остатъци отъ изчезналитѣ въ днешния ни езикъ падежи, напр. въ изразитѣ: Иде му отъ р ѫ к и (старобълг. **рѫкы** — родителенъ падежъ единствено число); б а б и, м а й ц и (старобълг. дателенъ падежъ единствено число **и** вм. **ѣ** безъ ударение), Ботевото стихотворение „Майцѣ си"; п е т ь д у ш ъ, с т о г л а в ъ д о б и т ъ к ъ, д е с е т ь г о д и н ъ (старобълг. родителенъ падежъ, множествено число), у Вазова: „Сто и двайсеть годинъ. Тъмнини дълбоки!" (Стихотворение П а и с и й), „Деветь годинъ той скита се бездоменъ, безъ сънь, безъ покой". (Стихотворение Л е в с к и). Мѣстни падежи сѫ з и м е, г о р е (отъ г о р а — „височина"), н а з е м и.

Устно (епентетично) л. Въ старобългарски, когато следъ устнитѣ съгласни **п, б, в, м** се случи **j** (сир. **и**, което само̀ не образува сричка, както днешното **й**), ставатъ известни звукови промѣни, а именно — вмѣсто **j** се явява **л̊**. Това меко **л̊**, що се явява вмѣсто **j**, се нарича устно, защото стои при устнитѣ съгласни. Тъй че, отъ **бj, вj, мj, пj**, ще имаме **бл̊ вл̊, мл̊, пл̊**. Примѣръ: **корабль** (вм. **корабjь**), **люблѭ** (вм. **любjѭ** = сегашно време отъ **любити**), **ловлѭ, ловлѩахъ, землѩ** (вм. **земjа**), **каплѭ, каплѥши**. Това звуково явление не е строго прокарано въ старобългарски езикъ: въ едни старобългарски паметници се срѣща, а въ други — не, и особено предъ **и** и **ь**; въ срѣднобългарския периодъ на езика ни вече съвсемъ е изчезнало. Въ новобългарски сѫщо нѣма устно **л**; срѣщатъ се обаче и отъ него остатъци, напр. днесъ обикновено пишемъ и казваме: у п р а в л я в а м ъ,

управление, земледѣлие, земледѣлецъ, поземленъ данъкъ, възлюблена и подобни, подъ влияние на старобългарски и руски.

III Склонение.

Упражнение 12.

1. **Оуготоваите пѫть господьнь, правы творите стьзѧ ѥго.** — 2. **Ꙗко таетъ воскъ отъ огни, тако погибнѫтъ грѣшьници.** — 3. **Помози, господи, боже мои, съпаси мѧ по милости твоѥи.** — 4. **Въспоите господи пѣснь новѫ.** — 5. **Господи, аще хощеши, можеши мѧ оучистити.** — 6. **Изиде Ісоусъ и оученици ѥго въ странѫ Кесариѩ Филиповы и на пѫти въпръшааше оученикы своѩ, глаголѩ: кого мѧ глаголѭтъ чьловѣци быти?** — 7. **Милости хощѫ, а не жрътви.**

Стьзѧ — пѫтека, пѫть. — **Таити, -таѭ, -таиши** — топя, стопявамъ се, та̀я; крия. — **Погибнѫти, -нѫ, -неши** — погивамъ, загивамъ, падамъ въ пропасть. — **Тако** — така, тъй.

Къмъ това склонение, известно още и като склонение на **и**-основи, се числятъ сѫществителни имена отъ мѫжки и женски родъ, които въ именителенъ падежъ свършватъ на **-ь**: **пѫть, нощь.**

Мѫжки родъ

Единств. число		Множеств. число	Двойств. число	
Им.	**пѫть**	**пѫтьѥ (пѫтиѥ)**	Им.	**пѫти**
Р.	**пѫти**	**пѫтьи (пѫтии)**	В.	
Д.	**пѫти**	**пѫтьмъ**	Зв.	
В.	**пѫть**	**пѫти**	Р.	**пѫтью (пѫтию)**
Зв.	**пѫти**	**пѫтьѥ**	М.	
Тв.	**пѫтьмь**	**пѫтьми**	Д.	**пѫтьма**
М.	**пѫти**	**пѫтьхъ**	Тв.	

Като **пѫть** се скланятъ: **гость, господь, голѫбь, звѣрь, зѧть, огнь, пръстень, боль** (болникъ) и др.

Женски родъ

	Единств. число	Множеств. число	Двойств. число	
Им.	**нощь**	**нощи**	Им.	**нощи**
Р.	**нощи**	**нощьи (нощии)**	В.	
Д.	**нощи**	**нощьмъ**	Зв.	
В.	**нощь**	**нощи**	Р.	**нощью (нощию)**
Зв.	**нощи**	**нощи**	М.	
Тв.	**нощьѭ (нощиѭ)**	**нощьми**	Д.	**нощьма**
М.	**нощи**	**нощьхъ**	Тв.	

Скланятъ се като **нощь: мощь, кость, памѧть, плъть, заповѣдь, мѣдь, мѫдрость, власть, брань** и др.

И отъ това склонение има остатъци въ новобългарски. Така напр. пѫтемъ се отбихъ (**пѫтьмь**, тв. пад. ед. ч. се срѣща по паметницитѣ и **пѫтємь**, сир. **ь** се изяснилъ въ **є**, понеже се намира въ затворена сричка); допѫти; нощя е студено (тв. пад. ед. ч. **нощьѭ**); по подобие на нощя сѫществува форма деня, вмѣсто очакваното денемъ, което сѫщо се употрѣбява. У Ботева: „Денемъ му сѣнка пази орлица". По подобие пъкъ на денемъ имаме и нощемъ (по народнитѣ говори и у Пенча Славейковъ); Господи, Господи (зв. пад. ед. ч.); бѣхъ на гости (вин. пад. мн. ч.); множеств. число отъ гостъ днесъ е гости както и отъ нощь — нощи. Въ народнитѣ говори се срѣща и гост'е (госк'е) отъ **гостьѥ**.

IV Склонение.

Упражнение 13.

1. **Нє посъла богъ сынъ свои въ миръ да сѫдитъ мироу, нъ да съпасєтъ сѧ миръ имь.** — 2. **Господи, възлюбихъ красотѫ домоу твоѥго.** — 3. **И сє мѫжь изъ народа възъпи, глаголѩ: оучителю, молѭ ти сѧ, призьри на сынъ мои, ꙗко ѥдиноѵѧдъ ми ѥстъ.** — 4. **Приде Ісоусъ въ домъ Петровъ, видѣ тьщѫ ѥго лежѧщѫ огньмь**

жегомѫ. — 5. **Помилоуи ны Ісоусе, сыноу Давыдовъ.** — 6. **Не приходите изъ домоу въ домъ** — 7. **Тоу бѣ и мати сыноу Ꙁаведеовоу.**

Посълати, -лѭ, -лѥши — пращамъ. — **Миръ** — свѣтъ; миръ, съгласие. — **Призьрѣти, -рѭ, -риши** — Поглеждамъ. — **Ѥдиночѧдъ** — единороденъ (само едно дете). — **Жещи, жегѫ, жежеши** — горя, срв. новобълг. нажеженъ. — **Тоу** — тукъ.

Четвърто склонение (**оу-** основи) е най-малочисленото откъмъ думи, защото много отъ спадащитѣ къмъ него сѫществителни сѫ се слѣли по падежни форми съ тия отъ I склонение и постепенно сѫ преминали къмъ него. Затова е спомогнала формалната (външната) прилика на думитѣ отъ IV склонение, именителенъ падежъ на които свършва на **-ъ**, както и при първото склонение. Преди да се изравнятъ съ основитѣ на **-о**, нѣкогашнитѣ падежни форми на **оу-** основи отъ своя страна сѫ влияли на имената отъ I склонение. Така въ родителенъ падежъ множествено число се явява окончание **-овъ** отъ IV склонение (подобно явление има и въ руски); за дателенъ падежъ има форми и на **-ови** вм. **-оу**: **богови** вм. **богоу, адамови** и пр.

Четвърто склонение е най-добре запазено въ думата **сынъ**.

Ед. ч.		Мн. ч.	Дв. ч.	
Им.	**сынъ**	**сынове**	Им.	**сыны**
Р.	**сыноу**	**сыновъ**	В.	
Д.	**сынови**	**сынъмъ**	Зв.	
В.	**сынъ**	**сыны**	Р.	**сыновоу**
Зв.	**сыноу**	**сынове**	М.	
Тв.	**сынъмь**	**сынъми**	Д.	**сынъма**
М.	**сыноу**	**сынъхъ**	Тв.	

Къмъ това склонение се числятъ следнитѣ думи, спазили малко-много отъ падежнитѣ окончания на **сынъ**: **домъ, медъ, ꙗдъ** (отрова), **ледъ, чинъ, волъ, миръ, санъ, връхъ.**

Въ днешния ни езикъ най-добре сѫ запазени остатъци отъ четвърто склонение при множествено число на едносложнитѣ

думи като волъ — волове, чинъ — чинове, както и при **о-** основа, гробъ — гробове, столъ—столове, градъ—градове и пр. (старобълг. им. п. мн. ч. **сынокс** е, както въ новобълг. синове); срѣщатъ се по говоритѣ и останки отъ зв. п. ед. ч. сину.

V Склонение.

Упражнение 14.

1. **Сѣмѧ ѥстъ слово божиѥ.** — 2. **Вьсс тѣло твоѥ свѣтьло бѫдстъ.** — 3. **Рсус господь: свѣтильникъ тѣлсси ѥстъ око.**—4. **Въ имѧ господьн҃е сътворьшааго нсбо и зсмлѭ.**—5. **Радоуитс сѧ, ꙗко имена ваша написана сѫтъ на нсбссьхъ.** — 6. **Крьштсниѥ Іоаново отъ кѫдоу бѣ: съ нсбссс ли или отъ чьловѣкъ.**

Кѫдоу — кѫде.

Основата на думитѣ, които се числятъ къмъ първитѣ четири склонения, свършва на гласна (**о, а, и, оу**), а на тия отъ пето склонение — на съгласна. Споредъ крайната основна съгласна при пето склонение различаваме следнитѣ основи: 1) **с-** основи: **чоудо, нсбо, слово**; 2) **т-** основи: **тслѧ, отроча, козьлѧ**; 3) **н-** основи: **имѧ, врѣмѧ, камы (камень), дьнь**; 4) **р-** основи: **мати, дъщи** (основата имъ е **матср-** и **дъщср-**); 5) **в-** основи: **цръкы, любы, смокы.** Думитѣ отъ това склонение принадлежатъ къмъ тритѣ рода; много отъ тѣхъ сѫ преминали къмъ I, II и III склонение.

За образецъ отъ срѣденъ родъ да вземемъ думата **тслѧ** (основа **тслѧт-**), и отъ женски родъ—**цръкы** (основа **цръкъв-**).

	Ед. ч.	Мн. ч.	Дв. ч.	
Им.	**тслѧ**	**тслѧта**	Им.	**тслѧтѣ**
Р.	**тслѧтс**	**тслѧтъ**	В.	
Д.	**тслѧти**	**тслѧтьмъ**	Зв.	
В.	**тслѧ**	**тслѧта**	Р.	**тслѧтоу**
Зв.	**тслѧ**	**тслѧта**	М.	
Тв.	**тслѧтьмь**	**тслѧты**	Д.	**тслѧтьма**
М.	**тслѧтс**	**тслѧтьхъ**	Тв.	

	Ед. ч.	Мн. ч.
Им.	цр҃ькъı	цр҃ькъви
Р.	цр҃ькъве	цр҃ькъвъ
Д.	цр҃ькъви	цр҃ькъвамъ
В.	цр҃ькъвь(-ъве)	цр҃ькъви
Зв.	цр҃ькъı	цр҃ькъви
Тв.	цр҃ькъвьıж(нж)	цр҃ькъвами
М.	цр҃ькъве	цр҃ькъвахъ

Новобългарскитѣ множествени форми сж като старобългарскитѣ: т е л е — т е л е т а, ц ъ р к в а — ц ъ р к в и; имената отъ ср. родъ сж запазили пакъ старото окончание: ч у д о — ч у д е с а, в р е м е — в р е м е н а, с е м е — с е м е н а, п л е м е — п л е м е н а, отъ дърво по **с-** основи—д ъ р в е с а, по **т-** основи—д ъ р в е т а; по **о-** основи—д ъ р в а (за горене); отъ с л о в о по **с-** основи—с л о в е с а, по **о-** основи — с л о в а.

За ударението и промѣната на нѣкои гласни. Въ новобългарски и старобългарски езикъ. а сжщо така и въ руски, ударението не стои постоянно на едно и сжщо мѣсто, не е опредѣлено, както напр. въ френски езикъ, или пъкъ въ езика на поляцитѣ, турцитѣ и др. Въ това отношение — неопредѣленото мѣсто на ударението — новобългарскиятъ езикъ не се отличава отъ старобългарския. Общобългарското ударение значи е разносрично, сир. пада върху различни мѣста на думата и се мѣсти. Напр. въ р ж к а̀, р ж ч и̏ц а, о́т р ж к и, на̀р ж к и; г р а д ъ, г р а̀ д с к и, г р а д о в ѐ; г р а д ъ́ т ъ — ударението е ту на края на думата, ту въ срѣдата, ту на третата сричка отъ края. Но има случаи, когато една и сжща дума (глаголъ или име) въ разни краища на земята ни се изговаря съ различно ударение, напр. в о д а́ и в о́ д а; в а л и̏ и в а̀ л и; п и̏ с а л ъ и п и с а̀ л ъ и др. Явно е, че въ едни говори старото ударение се задържа, а въ други се отмѣта. Има обаче и говори съ опредѣлено ударение, какъвто е Прилепскиятъ, въ който ударението стои върху третата сричка отъ края: г о́ д и н а, д е с ѐ т-п а р и, п р о м ѣ́ н и-с е, в о д ѐ н и ц а, но в о д е н и̏ ц а т а и пр.

Ударението има свойство да задържа правилния изговоръ на гласната **(а, е, о)**, върху която стои; неударената гласна малко се поизмѣня въ нѣкои говори: неударено **е** отива къмъ **и** (тилѐ, тилѐта, вм. телѐ, телѐта, читà вм. четà); неударено **а** отива къмъ **ѫ (ъ)**: пърѝ вм. парѝ, църу́вамъ вм. цару́вамъ; неударено **о**—къмъ **у**: гулѣ́мъ вм. голѣ́мъ, ступàнъ вм. стопàнъ, рубу́вамъ вм. робу́вамъ.

За сричкитѣ ръ, лъ. Въ старобългарски езикъ съчетанието **ръ, лъ** между две гласни не се промѣня, когато въ новобългарски **ъ** се премѣта, та се получава **ър, ъл: цръкъви**—църкви, **дръво**—дърво, **сръдьце**—сърдце, **влъкъ**—вълкъ, **слъза**—сълза. Но има говори, дето и сега се изговаря все **ръ, лъ** (дръво, блъгаринъ). Въ новобългарския литературенъ езикъ се пише обикновено **ър, ъл** предъ една съгласна, а **ръ, лъ** — предъ две и повече: върба, но връбница, гълтамъ, но глътка, държа, но дръжка, мълча, но млъкна, дърво—дръвникъ, гърло—гръклянъ, дълъгъ—дължина—длъгнестъ.

Сѫществителнитѣ имена въ днешния ни езикъ изобщо сѫ се поотдалечили отъ старобългарскитѣ, — днесъ старо-българското склонение се е разпаднало и три отъ падежитѣ му сѫ изчезнали. Запазенитѣ остатъци отъ стари падежи обаче безъ съмнение говорятъ за близко родство между старобългарски и новобългарски езикъ. И не само на стари падежи, като нѣмамъ мира (родителенъ падежъ) и др., за които се спомена, но и на изчезналото двойствено число—двѣ крилѣ (сега пишемъ две криле), два града, два мѫжа и пр.

Б.

Прилагателни имена.

Упражнение 15.

1. **Бѫдѣте оубо вы съвръшени, ꙗко отьць вашь небесьны съвръшенъ ѥстъ.** — 2. **Словѣньскаꙗ писмена свѧтѣиша сѫтъ и чьстьнѣиша.** — 3. **И на крьстѣ повѣшенъ бывъ множаиша чоудеса показалъ ѥстъ.** — 4. **Чьто ѥстъ оудобѣѥ рещи раслабл҃еномоу: отъпоущаѭтъ ти сѧ грѣси твои, ли рещи: въстани и ходи?** —

5. **Доуша бо бо̑льши ѥстъ пища и тѣло одсжда.** — 6. **Никътожс нс въливаѥтъ вина нова въ мѣхы встъхы.** — 7. **Иже пръвъ вълажаашс, съдравъ бываашє.** — 8. **Богъ прѣславьна чоудсса сотворилъ ѥстъ.** — 9. **Чьто красьнѣѥ, чьто ли слаждс боголюбьцємъ?**

Писма, -снс — буква. — **Чьстьнъ** — почетенъ, честенъ. — **Ли** — или. — **Бо̑льи, болѥ, бо̑льши** (сравн. степ.) — по-голѣмъ, -а, -о. Въ народнитѣ пѣсни се срѣща боле („Боле юнакъ отъ мене") — остатъкъ отъ старобълг. сравн. степень. — **Никътожс**— никой. — **Одсжда** — дреха. — **Вълазити, -лажѫ, -лажиши**—влизамъ — **Съдравъ** — здравъ. — **Красьнъ** — хубавъ.

Старобългарскитѣ прилагателни се скланятъ като сѫществителнитѣ и то мѫжки и срѣденъ родъ по I склонение, женски родъ по II склонение, сѐ по твърдитѣ и мекитѣ основи: **новъ** като **родъ**, **нова** като **рѫка**, **ново** като **лѣто**; меки основи: **си̑нь** като **ко̑нь**, **синꙗ** като **зсмлꙗ**, **синѥ** като **полѥ**.

	Мѫжки родъ	Женски родъ	Срѣденъ родъ
Им.	**новъ**	**нова**	**ново**
Р.	**нова**	**новы**	**нова**
Д.	**новоу**	**новѣ**	**новоу**
	и т. н.	и т. н.	и т. н.
Им.	**си̑нь**	**синꙗ**	**синѥ**
Р.	**синꙗ**	**синѩ**	**синꙗ**
Д.	**синю**	**си̑ни**	**синю**
	и т. н.	и т. н.	и т. н.

Въ старобългарски има нѣколко прилагателни, които иматъ една и сѫща форма за всички числа и родове, та могатъ да се схващатъ като наречия. Тѣ свършватъ на **-ь** въ тритѣ рода: **свободь** (свободенъ), **различь** (различенъ), **исплънь** (пъленъ), **соугоубь** (двоенъ), **прѣпрость** (простъ).

Степени за сравнение.

Днесъ сравнителна и превъзходна степень отъ прилагателнитѣ се образува съ помощьта на частицитѣ по и най, които се поставятъ предъ прилагателното, а при писането се туря между тѣхъ и прилагателното една чертица: по-новъ; по-добъръ; най-добъръ. Въ старобългарски обаче степенитѣ за сравнение се образуватъ съ особени окончания, запазени сега въ думи като височайши (височайши влакъ), старѣйшина*) (старейшина въ семейството), вишни (вишни Боже).

Старобългарскитѣ окончания за сравнителна степень се явяватъ като родовитѣ окончания на прилагателното и сѫ двояки:

1. Мѫжки родъ **-ѣи**, женски родъ **-ѣиши**, срѣденъ родъ **-ѣѥ**: отъ **но-въ** се получава **нов-ѣи, нов-ѣиши, нов-ѣѥ**; отъ **старъ** — **стар-ѣи, стар-ѣиши, стар-ѣѥ**.

2. Мѫжки родъ **-ьи** (**-ии**), женски родъ **-ьши**, срѣденъ родъ **ѥ**; **мьи̑-ьи, мьи̑-ьши, мьи̑-ѥ** (по-малъкъ, а, о).

Обаче отъ **высокъ** — **висоуаи, высоуаиши, высоуаꙗ**; **глоухъ** — **глоушаи, глоушаиши, глоушаѥ**, сир. гърленитѣ **г, к, х** предъ **ѣ** на окончанието за сравн. степень се смекчаватъ въ **ж, ч, ш** като самото **ѣ** се явява като **а**.

После отъ **хоудъ** (беденъ) — **хоуждьи, хоуждьши, хоуждѥ**; **драгъ** — **дражии, дражьши, драже**, сир. подъ влияние на **j** (**й**), която се намира въ окончанията (**ьи** — **jьи**), твърдитѣ съгласни се обръщатъ въ съответни меки.

И най-сетне, отъ **крѣпъкъ** наредъ съ **крѣпъчаи, крѣпъчаиши, крѣпъчаѥ**, сѫщо и **крѣпл̑ьи, крѣпл̑ьши, крѣплѥ**, сир. прилагателни на **-ъкъ** (сѫщо и на **-окъ**) образуватъ сравнителна степень правилно по I начинъ, а по II, като отхвърлятъ окончанието **-ъкъ**.

Прилагателнитѣ въ сравнителна степень сѫщо се скланятъ: мѫжки и срѣденъ родъ по I склонение, женски родъ по II меко склонение.

---

*) И тая дума споредъ въведения сега правописъ се пише съ е — старейшина.

	Мѫжки родъ	Женски родъ	Срѣденъ родъ
Им.	**новѣи**	**новѣиш-и**	**новѣѥ**
Р.	**новѣиш-а**	**новѣиш-ѧ**	**новѣиш-а**
Д.	**новѣиш-оу**	**новѣиш-и**	**новѣиш-оу**
	и т. н.	и т. н.	и т. н.
Им.	**мьн̑ьи**	**мьн̑ьш-и**	**мьнѥ**
Р.	**мьн̑ьш-а**	**мьн̑ьш-ѧ**	**мьн̑ьш-а**
Д.	**мьн̑ьш-оу**	**мьн̑ьш-и**	**мьн̑ьш-оу**
	и т. н.	и т. н.	и т. н.

За превъзходна степень въ старобългарски не сѫществуватъ отдѣлни форми. Тя се изказва или съ самата сравнителна степень, която въ случая ще има смисълъ и на превъзходна, или пъкъ съ положителна степень на прилагателното, като се постави предъ него наречието: **ѕѣло** (твърде), **прѣ**; напр. **ѕѣло пользьнъ** (най-полезенъ), **прѣпрость** (най-простъ). И въ новобългарски има подобно образуване на превъзходна степень съ представка пре: превъзходенъ, предобъръ.*)

В.

Числителни имена.

Упражнение 16.

1. **Мы не имамъ сьде тъкъмо пѧть хлѣбъ и дъвѣ рыбѣ.** — 2. **Идеже ѥста дъва или тръѥ събрани въ моѥ имѧ, то тоу ѥсмь и азъ по срѣдѣ ихъ.** — 3. **Бѣаше бо мѫжь ꙗко пѧть тысѫщь.** — 4. **Възвратишѧ же сѧ седмь десѧтии****) **съ радостиѭ, глаголѭще: господи, и бѣси повиноуѭтъ сѧ намъ о имени твоѥмь.** — 5. **Четырьми десѧти и шестьѭ лѣтъ съзьдана бысть цръкы си.** — 6. **И ꙗшѧ вьси и насытишѧ сѧ и възѧсѧ избытъкы оукроухъ дъва на десѧте коша исплънь.** — 7. **Приѥмъ же пѧть хлѣбъ и обѣ рыбѣ, възьрѣвъ на небо, благослови и прѣломи и даꙗше оученикомъ своимъ прѣдъложити народоу.** — 8. **И въ осмыи день придошѧ обрѣзати отроча.**

---

*) Като сравнителна степень се скланя, съ малки изключения, сегашно и минало действително причастие.

) Скланя се по III склонение (срв. **костии) вмѣсто по V (**десѧть**).

Тъкъмо — само. — **По срѣдѣ** — посрѣдъ, въ срѣдата. — **О** — **ба** двама. — **Повиновати сѧ, -ноуѭ, -ноуѥши** — подчинявамъ се, покорявамъ се. — **О** (предлогъ) — за, заради — **Съзьдати, -зиждѫ, -ждеши** — съзиждамъ, съграждамъ. — **Си** — тази — **Възѧти, възьмѫ, възьмеши** — вземамъ. — **Избытъкъ** — остатъкъ; изобилие. — **Оукроухъ** — троха. — **Прѣломити, -маѭ, -миши** — пречупвамъ. — **При(и)ти, -идѫ, -идеши** — дохождамъ.

Новобългарскитѣ числителни имена доста малко се отличаватъ отъ старобългарскитѣ — бройни и поредни. Това най-добре изпъква отъ съпоставката имъ:

а) Бройни

новобълг.	старобълг.
единъ, една, едно	**ѥдинъ, -а, -о**
два, две	**дъва** (**дъвѥ** ж. и ср. родъ)
три	**трьѥ** (**три** ж. и ср. родъ)
четири	**ѵетъıре** (**ѵетъıри** за ж. и ср. родъ)
петь	**пѧть**
шесть	**шесть**
седемь	**седмь**
осемь	**осмь**
деветь	**девѧть**
десеть	**десѧть**
единадесеть	**ѥдинъ на десѧте**
дванадесеть	**дъва на десѧте**
. . . . .	. . . . .
двадесеть	**дъва десѧти**
тридесеть	**три десѧти**
. . . . .	. . . . .
петдесеть	**пѧть десѧтъ**
шестдесеть	**шесть десѧтъ**
. . . . .	. . . . .
сто	**съто**
двесте	**дъвѣ сътѣ**
триста	**три съта**
четиристотинъ	**ѵетъıри съта**
петстотинъ	**пѧть сътъ**
. . . . .	. . . . .
хиляда	**тъıсѫща**

Старобългарскитѣ числителни се скланятъ и то по различни склонения. Така **ѥдинъ, -а, -о** и **дъва, дъвѣ** — по мѣстоименното склонение, за което ще се говори следъ числителнитѣ; **трьѥ, три** и **четыре, четыри**, както и **пѧть** до **десѧть** — по трето склонение; отъ единадесеть до деветнадесеть — мѣнятъ се само единицитѣ; при десетицитѣ — 20, 30, 40 — мѣнятъ се и дветѣ числителни, а отъ петдесеть до деветдесеть — само единицата; **съто** — по I склонение, а **тысѫща** — по II.

б) Поредни.

първи	**пръвъ (пръвыи)**
втори	**въторъ (въторыи)**
трети	**третьи (третии)**
четвърти	**четвръть (четврътьыи)**
пети	**пѧтъ (пѧтыи)**
. . . . .	. . . . .
десети	**десѧтъ (десѧтыи)**
единадесети	**ѥдинадесѧтьнъ (пръвыи на десѧте)**
дванадесети	**дъвадесѧтьнъ (въторыи на десѧте)**
. . . . .	. . . . .
двадесети	**дъвадесѧтьнъ**
. . . . .	. . . . .
стотни	**сътьнъ**

Въ новобългарски при пореднитѣ отъ 1—10 сѫ по-обикновени формитѣ, които отговарятъ на старобългарскитѣ съ окончание **ыи**, но имаме и пръвъ, покрай първи; съвсемъ рѣдко и вторъ вмѣсто втори. Отъ пореднитѣ старобългарски форми пъкъ отъ 11—19, образувани сѫщо двояко, по-близко до новобългарскитѣ стоятъ първитѣ, въ които единици и десетици сѫ съединени.

Г.

Мѣстоимена.

Както въ новобългарски, тъй и въ старобългарски езикъ има различни мѣстоимена: лични, възвратни, показателни, притежателни, въпросителни и др., които замѣстватъ имена (сѫществи-

телни и прилагателни) и като тѣхъ иматъ родъ, число, падежъ, а при личнитѣ се различава и лице, но не се различава родъ. Склонението на старобългарскитѣ мѣстоимена, различаващи родъ (родови), отъ които има и твърди и меки основи, е различно отъ именното. Старото мѣстоименно склонение днесъ се е позапазило сравнително добре при личнитѣ, възвратнитѣ и показателнитѣ мѣстоимена.

1. Лични мѣстоимена.

Упражнение 17.

1. **Азъ ѥсмь богъ твои.** 2. **Прѣжде даже кокотъ не възгласитъ, три краты отъвръжеши ма отъ мене.** — 3. **Се отьць твои и азъ скрѣбяща искаахове тебе.** — 4. **Не сътвори себѣ кумира.** — 5. **Егда оубо твориши милостыню не въстрѫби прѣдъ собоѭ.** — 6. **Аще както любитъ ма, слово мое съблюдастъ, и отьць мои възлюбитъ и.** — 7. **Господи, наоучи ны молити ся, якоже Іоанъ наоучи оучьникы своѭ.** — 8. **Не сѫдите да не сѫдать вамъ и не осѫждаите да не осѫдать васъ, отпоущаите и отъпоустать вы.**

Кокотъ — пѣтелъ. — **Възгласити, -шѫ, -сиши** — викамъ, издавамъ гласъ, пѣя. — **Кратъ, три краты** — три пѫти. — **Се** — ето, вижъ. — **Творити, -рѭ, -риши** — правя. — **Съблюдати, -даѭ, -даѥши** — пазя, запазвамъ. — **Якоже** — както.

По своитѣ падежни окончания личнитѣ мѣстоимена стоятъ по-близко отъ останалитѣ мѣстоимена до склонението на имената. Ето самото имъ склонение въ новобългарски и старобългарски:

	I лице		II лице	
	новобълг.	старобълг.	новобълг.	старобълг.
	Единств. число		Единств. число	
Им.	азъ	азъ	ти	ты
Р.	—	мене	—	тебе
Д.	мене (ми)	мьнѣ (мн)	тебе (ти)	тебѣ (тн)
В.	мене (ме)	мене (ма)	тебе (те)	тебе (та)
Тв.	—	мъною	—	тобоѭ
М.	—	мьнѣ	—	тебѣ

	Множеств. число		Множеств. число	
Им.	ние	мы	вие	вы
Р.	—	насъ	—	васъ
Д.	намъ (ни)	намъ	вамъ (ви)	вамъ
В.	насъ (ни)	ны	васъ (ви)	вы
Тв.	—	нами	—	вами
М.	—	насъ	—	васъ

	Двойств. число		Двойств. число	
Им.	—	кѣ	—	ва
В.	—	на	—	ва
Р. М. Д. Тв.	—	наю	—	ваю
	—	нама	—	вама

За трето лице служатъ нѣкогашнитѣ показателни мѣстоимена **тъ, та, то** (новобъл. той, тя, то), **онъ, она, оно** (новобългарски диалектично онъ, она, оно) и др.

По сѫщия начинъ се скланя и възвратното мѣстоиме, което има еднакви падежи и за тритѣ лица и числа:

	Новобълг.	Старобълг.
Им.	—	—
Р.	—	себе
Д.	себе (си)	себѣ (сн)
В.	себе (се)	себе (сѧ)
Тв.	—	собоѭ
М.	—	себѣ

Въ днешния ни езикъ, освенъ запазенитѣ падежни форми, срѣщатъ се още остатъци и отъ изчезналитѣ старобългарски падежи, напр., отъ родителния, който изпълнява служба на винителенъ.

падежъ: Ти мене търси (род. ед. ч.), кой търси васъ (род. мн. ч.). Обикновено се употрѣбяватъ удвоени мѣстоимена (мене ме, тебе те, насъ ни, намъ ни) въ начало на изречение: Мене ме викатъ, но и мене викатъ, а не тебе; па и други случаи, когато се изтъква съответното лице: азъ ще те науча тебе. Доста примѣри биха се набрали изъ народнитѣ пѣсни:

Тебе те е, горо сестро,
Слана осланила,
Мене ме е, горо сестро,
Мама оженила.

---

2. Показателни мѣстоимена.

Упражнение 18.

1. **И тъ запрѣти ѥмоу никомоуже не глаголати.** — 2. **Блаженъ работъ, ѥгоже пришьдъ господинъ ѥго обрѧщетъ творѧща тако.** — 3. **Къто еь ѥетъ, ꙗко вѣтри и море послоушаѭтъ ѥго?** — 4. **И видѣвъ ѭ господь милосръдова ѭ и рече ѥи: не плачи еѧ.** — 5. **Ꙗкоже хощете да творѧтъ вамъ чьловѣци и вы творите имъ такожде.** — 6. **Въпрошаахѫ же оученици ѥго глаго̑лѭще: чьто ѥетъ притьча еи.** — 7. **Иже бо иматъ, даетъ еѧ ѥмоу, а иже не иматъ и ѥже мьнитъ еѧ имѣѩ, отиметъ еѧ отъ н̑его.** — 8. **Мариꙗ бо благѫѭ чѧеть избьра, ꙗже не отъиметъ еѧ отъ н̑еѩ.**

Рабъ — слуга, робъ. — **Плакати еѧ, -чѫ, -чеши** — плача. — **Такожде** — така сѫщо. — **Въпроеити, -шѫ, еиши** — питамъ, запитвамъ.—**Дати, дамь, даеи** — дамъ. — **Мьнѣти еѧ, -нѭ,, -ниши** — мисля, чини ми се. — **Отимати, -ѥмлѭ, -ѥмлѥши** — отнемамъ.

Старобългарскитѣ показателни мѣстоимена сѫ нѣколко: **тъ, та, то**; **еь, еи, ее** (този, тази, това); **овъ, ова, ово**; **онъ, она, оно.** Всички показателни мѣстоимена, както е явно, иматъ твърди основи, а само **еь, еи, ее** — меки.

а) Твърди основи.

Единствено число

м. р.		ср. р.	ж. р.
Им.	**тъ**	**то**	**та**
Р.	**того**	**того**	**тоѫ**
Д.	**тому**	**тому**	**той**
В.	**тъ**	**то**	**тѫ**
Тв.	**тѣмь**	**тѣмь**	**тоѭ**
М.	**томь**	**томь**	**той**

Множествено число

Им.	**ти**	**та**	**тъи**
Р.	**тѣхъ**	**тѣхъ**	**тѣхъ**
Д.	**тѣмъ**	**тѣмъ**	**тѣмъ**
В.	**тъи**	**та**	**тъи**
Тв.	**тѣми**	**тѣми**	**тѣми**
М.	**тѣхъ**	**тѣхъ**	**тѣхъ**

Двойствено число

И. В.	**та**	**тѣ**	**тѣ**
Р. М.	**тою**	**тою**	**тою**
Д. Тв.	**тѣма**	**тѣма**	**тѣма**

По тоя образецъ се скланя въпросителното мѣстоиме **къ-то** (род. пад. **кого**), неопредѣлителното **нѣкъ-то**, числителнитѣ **єдинъ**; **дъва**, **дъвѣ** и др.

Новобългарски е запазилъ доста много остатъци и отъ формитѣ на тѣзи мѣстоимена. Именит. пад. ед. ч. сега се срѣща съ частицата -зи (-я, -ва): този (тоя), тази, (тая), това; онзи, онази; въ того-ва, того-зи, оного-ва на дателенъ, а сѫщо и въ: едному майка, другиму мащеха, или двамина едного не чакатъ. Редовно употрѣбяваме и до день днешенъ

винит. (родит.) мн. ч.: тѣхъ (Тѣхъ азъ искамъ да видя); дат. мн. ч. тѣмъ (Тѣмъ се струва всичко на шега). Срѣщатъ се най-сетне останки и отъ двойствено число: два-та (Не можемъ да съберемъ двата края).

Членътъ въ новобългарски езикъ. Членната форма въ днешния ни езикъ е една отъ главнитѣ особености, по която той се отличава отъ останалитѣ славянски езици. Докато въ френски, нѣмски и други езици тя стои предъ името, въ български се поставя следъ него и така то добива по-опредѣленъ видъ. Като кажемъ напр. конь, жена, село, не ни е ясно за кой конь или за коя жена се говори, но като се каже конь-тъ, жена-та, дете-то, членътъ **тъ, та, то** дава да се разбере, че е дума за известенъ, опредѣленъ предметъ: коньтъ, жената, детето първично сѫ значели този конь, тази жена, това дете. По такъвъ начинъ излиза, че опредѣлителниятъ членъ въ новобългарски не е нищо друго, освенъ старобългарско показателно мѣстоиме. Днешниятъ членъ въ езика ни има опредѣлително или показателно значение. Неговото образуване може да се проследи добре по старитѣ паметници, дето се срѣщатъ форми като въ изречението **бѣаше бо мѫжьтъ простъ и грѫбъ**, сир. този мѫжъ бѣше простъ и грубъ. Сѫщото може да се каже и за другото показателно мѣстоиме **сь, си, се**, чиято служба е била да посочва по-близки предмети.

По паметницитѣ се срѣщатъ форми и като **образось** (този образъ): **чьи ѥстъ образось и написанье?** И сега, когато кажемъ нощесъ, днесъ, лѣтосъ и пр., употрѣбяваме наречия съ остатъкъ отъ старобългарското показателно мѣстоиме, защото нощесъ значи тази нощь, лѣтосъ — това лѣто. Освенъ това, на нѣкои мѣста изъ Родопитѣ сега казватъ: чилякъ-съ, дворъ-съ, жена-са въ смисълъ на човѣкътъ, дворътъ, жената, отъ което се вижда, че старобългарското показателно мѣстоиме днесъ е употрѣбено като членъ: то изпърво се поставяло следъ името и изпълнявало чисто показателна служба, а по-късно — презъ по-нататъшното развитие на езика — срастнало се съ него и добило значение на опредѣлителенъ членъ. Въ македонскитѣ говори има и членни форми отъ други мѣстоимена: жена-ва, дете-но и под.

б) Меки основи.

Тукъ спада мѣстоимето **и, ѧ, ѥ.** Въ именителенъ падежъ то се срѣща винаги съ частицата **же**, която му придава смисълъ на относително мѣстоиме: **иже** — който, **ѥгоже** — когото, **ѥмоуже** — комуто и т. н. Въ всички други падежи се употрѣбява безъ поменатата частица и има вече показателно значение. Ето и самото му склонение:

Единствено число

	м. р.	ср. р.	ж. р.
Им.	**и-же**	**ѥ-же**	**ѧ-же**
Р.	**ѥго**	**ѥго**	**ѥѧ**
Д.	**ѥмоу**	**ѥмоу**	**ѥи**
В.	**и**	**ѥ**	**ю**
Тв.	**имь**	**имь**	**ѥю**
М.	**ѥмь**	**ѥмь**	**ѥи**

Множествено число

Им.	**и-же**	**ѧ-же**	**ѧ-же**
Р.	**ихъ**	**ихъ**	**ихъ**
Д.	**имъ**	**имъ**	**имъ**
В.	**ѧ**	**ѧ**	**ѧ**
Тв.	**ими**	**ими**	**ими**
М.	**ихъ**	**ихъ**	**ихъ**

Двойствено число

Им.	**ѧже**	**и-же**	**и-же**
В.	**ѧ**	**и**	**и**
Р. М.	**ію**	**ію**	**ію**
Д. Тв.	**има**	**има**	**има**

По мекитѣ основи се скланятъ и притежателнитѣ мѣстоимена **нашь, наша, наше; вашь, ваша, ваше; мои, моꙗ, моѥ; твои, твоꙗ, твоѥ; свои, своꙗ, свое.**

Въ новобългарски езикъ сѫ запазени остатъци и отъ мекитѣ мѣстоименни основи, напр. нашего брата; свой своего не храни, тежко му, който го нѣма. Сравнително добре се е запазило мѣстоимето **и-же** въ днешнитѣ форми на третоличното мѣстоиме той, тя, то.

	Единствено число			Множ. число
	м. р.	ж. р.	ср. р.	м. ж. ср. р.
Им.	той	тя	то	тѣ
В.	него (го)	нея (я)	него (го)	тѣхъ (ги)
Д.	нему (му)	ней (й)	нему (му)	тѣмъ (имъ)

Родителната форма м. и ср. р. сега има значение на винителна. Когато формитѣ за винителенъ и дателенъ падежъ се изтъкватъ, тѣ привличатъ върху себе си ударението и се явяватъ съ едно **н** въ началото (срещу **го,** което е обикновено безъ ударение, стои **него,** срещу **му—нему** и т. н., вм. старобълг. **ѥго, ѥмоу**).

Вметнато (епентетично) н. Косвенитѣ падежи (род., дат., вин., твор. и мѣстенъ) отъ мѣстоимето **и-же,** когато се случатъ следъ предлозитѣ **въ, съ, къ, надъ, отъ, за, на, по, при** и др., се употрѣбяватъ още въ старобългарски съ едно **н,** наречено вметнато: **отъ нѥго, въ нѥмоу** и т. н. Сѫщото **н** намираме и при други думи, напр. въ глагола **вънити** (влизамъ), както и въ **въ-н-имати, вънемлѭ** (внимавамъ). Първоначално това **н** е принадлежало само на предлозтѣ **съ** и **въ,** които нѣкога сѫ гласѣли **сън** и **вън** и следъ време, когато въ старобългарски се появилъ звуковъ законъ, споредъ който всички думи трѣбва да свършватъ на гласна, наложило се и то, като съгласна, да изчезне. Но тамъ, дето тия предлози били вече съединени съ думи, както е въ **вънити** напр., понеже **н** се намира въ срѣдата, то се запазило, срастнало се съ самата дума, като че не е принадлежало на

предлога, а на думата. Така отъ **сън-имѫ** и **сън-имати** напр. става снема, снимамъ, сир. **и** се сраства съ глагола. Сѫщото става по-сетне и при други предлози, които не сѫ притежавали **и**: **по нѥмоу, на нѥмь** и др., сир. **и** се срастнало съ мѣстоимето.

Сложно склонение.

Упражнение 19.

1. **Благыи чьловѣкъ отъ благаго съкровища сръдьца своѥго износитъ благоѥ.** — 2. **Иже брата видимааго не любѧи, како можетъ бога невидимааго любити?** — 3. **Чьто ищете живаго съ мрътвыми.** 4. **Господь испытаѥтъ правьдьнаѥго и грѣшьнаѥго.** — 5. **Вы бѫдѣте сынове вышьнѩѥго.** — 6. **Господь изъ мрътвыихъ въсталъ.** — 7. **Ісоусъ видѣ Симона, нарицаѥмааго Петръ.** — 8. **Сила вышнѩаго осѣнитъ тѧ, тѣмьже ѥже родитъ сѧ свѧто нареченъ сѧ сынъ Божии.** — 9. **Къто ѥстъ болии въ цѣсарьствии небесьнѣѣмь?**

Како — какъ. — **Износити, -шѫ, -сиши** — изнасямъ, изваждамъ. — **Въстати, -станѫ, -неши** — ставамъ, подигамъ се.

Освенъ склонението на имената и мѣстоимената, за което се говори до тукъ, въ старобългарски, а сѫщо и въ новобългарски по остатъци, има т. н. сложно склонение. По него се скланятъ сложни прилагателни (сѫщо и причастия), които се образуватъ отъ обикновенитѣ прилагателни и мѣстоимето **и, ꙗ, ѥ**: **новъ-и, ново-ѥ**. При склонението на имената и мѣстоимето обаче трѣбва да се забележи, че въ нѣкои падежи името не се скланя, именно дето мѣстоимето почва съ **и** (твор. пад. единствено число **имь**, род. пад. множ. число **ихъ** и др.); тамъ вмѣсто съответното падежно окончание срѣщаме **-ъ** (**-ь**), които подъ влияние на следващето **и** се обръщатъ на **ы** или **и**. Трѣбва да се забележи и това, че намѣста при мѣстоимето се явяватъ съкратени форми, напр.: **ꙗ, ѭ** вм. **ѥꙗ** и **ѥѭ** — род. и тв. ед. ч. за ж. р.

И тукъ, както при имената и мѣстоимената, се различаватъ твърди и меки основи. Ето образци:

а) Твърди основи.

Единствено число

	м. р.	ср. р.	ж. р.
Им. Зв.	новъ (-ъ)	ново	нова
Р.	новаго	новаго	новы
Д.	новоу	новоу	нове
В.	новъ (-ъ)	ново	нову
Тв.	новымь	новымь	новою
М.	нове	нове	нове

Множествено число

Им. Зв.	нови	нова	новы
Р.	новыхъ	новыхъ	новыхъ
Д.	новымъ	новымъ	новымъ
В.	новы	нова	новы
Тв.	новыми	новыми	новыми
М.	новыхъ	новыхъ	новыхъ

Двойствено число

Им. В.	нова	нове	нове
Р. М.	новоу	новоу	новоу
Д. Тв.	новыма	новыма	новыма

б) Меки основи.

Единствено число

	м. р.	ср. р.	ж. р.
Им. Зв.	вышьнь (-нь)	вышьнее	вышьня
Р.	вышьняго	вышьняго	вышьни
Д.	вышьнюмоу	вышьнюмоу	вышьней
В.	вышьнь (-нь)	вышьнее	вышьнюю
Тв.	вышьнимь	вышьнимь	вышьнею
М.	вышьнимь	вышьнимь	вышьни

Множествено число

Им. Зв.	вꙑшьн҃ии	вꙑшьнꙗꙗ	вꙑшьнѩѩ
Р.	вꙑшьн҃иихъ	вꙑшьн҃иихъ	вꙑшьн҃иихъ
Д.	вꙑшьн҃иимъ	вꙑшьн҃иимъ	вꙑшьн҃иимъ
В.	вꙑшьнѩѩ	вꙑшьнꙗꙗ	вꙑшьнѩѩ
Тв.	вꙑшьн҃иими	вꙑшьн҃иими	вꙑшьн҃иими
М.	вꙑшьн҃иихъ	вꙑшьн҃иихъ	вꙑшьн҃иихъ

Двойствено число

Им. В.	вꙑшьнꙗꙗ	вꙑшьн҃ии	вꙑшьн҃ии
Р. М.	вꙑшьнюю	вꙑшьнюю	вꙑшьнюю
Д. Тв.	вꙑшьн҃иима	вꙑшьн҃иима	вꙑшьн҃иима

Запазени остатъци въ новобългарски езикъ отъ сложното склонение на прилагателнитѣ имена има най-често въ им. п. ед. ч.: вишни (най-високи) Боже; селски кметъ; стари приятелю; при членуваната форма на сѫщитѣ прилагателни, напр. стариятъ се натъкваме на именит. форма ед. ч. м. р. старꙑи; за ж. р.: милая майко. Особено често употрѣбява сложнитѣ форми на прилагателнитѣ Неофитъ Бозвели, деецъ по черковния въпросъ и писатель отъ миналия вѣкъ († 1848. г.). Съчинението му „Мати Болгария“ започва съ тия редове, дето ясно личатъ сложнитѣ прилагателни: „Сърцеведче милий Боже, дотегна ми! Отъ жалости душата ми изнеможа! Дали ще има другая жалостно-изпадналая, освенъ мене, бедна и окаяна майка? Коя ли другая изъ нихъ си гледа, каквото горка азъ, рожденитѣ си премили, горки рожби? . .“ (Наредъ съ сложнитѣ прилагателни въ сѫщитѣ редове се срѣщатъ и други старинни форми: отъ жалости, нихъ).

Забележка 1. Формитѣ новаѥго, вꙑшьнꙗѥго, новоуѥмоу, новѣѥмь се срѣщатъ уподобени: новааго, вꙑшьнꙗаго, новоуоумоу, новѣѣмь, а сѫщо тъй и стегнати: новаго, вꙑшьнꙗго, новоумоу, новѣмь.

Забележка 2. По сложното склонение се скланятъ още сложнитѣ прилагателни въ сравнителна степень — новѣи, новѣишиꙗ, новѣишеѥ и сложнитѣ причастия — сег. действ.: плетꙑи, плетѫщиꙗ, плетѫщеѥ, мин. действ. I: плетъи, плетъшиꙗ, плетъшеѥ.

Единствено число

	м. р.	с. р.	ж. р.
Им.	новѣи	новѣишеѥ	новѣишиꙗ
Р.	новѣишаѥго	новѣишаѥго	новѣишаꙗ
Д.	новѣишоуѥмоу	новѣишоуѥмоу	новѣишии
В.	новѣи	новѣишеѥ	новѣишѫѭ

И т. н. въ останалитѣ падежи и числа току-речи сѫщо както **вышьн҃ьи**, сир. както мекитѣ основи на сложнитѣ прилагателни.

Единствено число

Им.	плетыи	плетѫщеѥ	плетѫщиꙗ
Р.	плетѫщаѥго	плетѫщаѥго	плетѫщаꙗ
Д.	плетѫщоуѥмоу	плетѫщоуѥмоу	плетѫщии
В.	плетѫщьи(-ии)	плетѫщеѥ	плетѫщѫѭ
Тв.	плетѫщиимь	плетѫщиимь	плетѫщѫѭ
М.	плетѫщиимь	плетѫщиимь	плетѫщии

Множествено число

Им.	плетѫщеи	плетѫщаꙗ	плетѫщаꙗ
Р.	плетѫщиихъ	плетѫщиихъ	плетѫщиихъ

И т. н. останалитѣ падежи на множествено и двойствено число пакъ по мекитѣ основи на сложнитѣ прилагателни.

Зѣвъ. Често въ една дума се срѣщатъ две гласни една следъ друга (или пъкъ въ две последовни думи) и при произношението имъ се създава известна несгода, поради това, че устата трѣбва да стои сé отворена. Това явление, което забелязваме въ новобългарски и старобългарски, се нарича з ѣ в ъ. Зѣвътъ може да се избѣгне, като се вмѣсти между дветѣ съседни гласни, а сѫщо тъй и въ началото на думата, щомъ тя почва съ гласна, **j (й)** или **в**. Знае се, чрезъ сравнение съ други езици, че въ думитѣ **вьѭ, виѭ** (инф. **вити**), **свекръве** (род. ед. ч. отъ **свекры**— свекърва) напр. **j** и **в** сѫ се появили, тъкмо за да се премахне зѣвътъ.*)

*) Дето глаголическитѣ паметници пишатъ **єдинъ, єго, єстъ** и т. н., сир. съ нейотовано **є**, кирилскитѣ пишатъ **ѥдинъ, ѥго, ѥстъ** и пр., съ йотовано **є** и избѣгватъ зѣва.

Въ сложнитѣ думи обаче — еднакво за старобългарски и новобългарски — зѣвътъ се търпи, та имаме думи като **злато-оустъ, на-оучити, добраего** (вм. **добраѥго**), както и въ несложното **дѣаниѥ** (вм. **деѩниѥ**), еднообразенъ, кръвообращение, многообиченъ, черноокъ, стърчиопашка, цареубиецъ.

Склонението на имената и мѣстоимената въ новобългарски е пострадало много повече отъ спрежението на глаголитѣ. Защото, освенъ двойствено число, изчезнало както при глаголитѣ, тъй и при имената, склонението е изгубило и три отъ падежитѣ си, та въ днешния нашъ езикъ има само четири падежа при нѣкои имена, когато езикътъ на руситѣ е запазилъ до днесъ всичкитѣ седемь падежа, като звателенъ падежъ съвпадналъ съ именителенъ. Загубата обаче на тия падежи не е намалила богатството и хубостьта на родния ни езикъ, нито силата му да изразява и най-тънкитѣ прояви на мисъльта, понеже изчезналитѣ падежи сега се предаватъ, както се каза, чрезъ запазенитѣ и чрезъ разни предлози. Езикътъ ни, наистина, се е лишилъ съ течение на времето отъ известни форми, каквато е инфинитивътъ, но затова пъкъ се е сдобилъ и съ нови, като задпоставния членъ, сиречь българинътъ въ езика си е изоставилъ неопредѣленитѣ форми, а е увеличилъ опредѣленостьта съ члена.

Връзката между старобългарски и новобългарски езикъ е жива и яка. Остатъцитѣ отъ стари езикови форми по народнитѣ говори и въ книжовния ни езикъ убедително говорятъ за това. Подобни остатъци вече посочихме при глаголитѣ и при имената, но тѣ могатъ да бѫдатъ увеличени съ много още. Така, винит. падежъ отъ показателното мѣстоиме **и** днесъ се срѣща въ Шуменско; тамъ казватъ: катъ не ѝ знайшъ, не ѝ бутай (**ѝ** въ смисълъ на **го**). По други наречия се срѣщатъ остатъци отъ стари родителни падежи. Ще те дари добра дара (род. ед.); светого Ивана (сѫщо); снощи си дойдохъ. Отъ тв. ед. ч.: Съ добромъ да се запомни; Гюргица му свѣти и го тихомъ пита. Денемъ му сѣнка пази орлица (Ботевъ) и мн. др.

Неизмѣняеми думи.

Упражнение 20.

1. **Не бѫди невѣрьнъ, нъ вѣрьнъ.** — 2. **Егда придетъ сынъ чьловѣчьскы въ славѣ своѥи и вьси ангели съ н҃имъ, тъгда сѧдетъ на прѣстолѣ славы своѥѩ.** — 3. **Ты же, господи, въ вѣкъ прѣбываѥши.** — 4. **Крьщениѥ Іоаново отъ кѫдоу бѣ; съ небесе ли или отъ чьловѣкъ?** — 5. **Тъгда принѣсѧ къ нѥмоу дѣти, да рѫцѣ възложитъ на н҃ѩ.** — 6. **Горе вамъ, кънижьници и фарисеи!**

Сѣсти, сѧдѫ, сѧдеши — седя. — **Горе** — горко!

Глаголитѣ, имената (сѫществителни, прилагателни, числителни) и мѣстоимената се мѣнятъ по време, лице, родъ, число, падежъ и пр., но има други думи, които не се измѣняватъ. Първитѣ сѫ известни подъ общото име измѣняеми части на речьта, а вторитѣ — неизмѣняеми части на речьта.

По произходъ много отъ неизмѣняемитѣ думи сѫ стари падежи отъ имена и мѣстоимена; тѣхната служба е да дадатъ по-голѣма опредѣленость на мисъльта, да свържатъ отдѣлни думи или изречения и др. Различаваме следнитѣ видове неизмѣняеми думи: наречия, предлози, съюзи, междуметия и частици.

1. Наречия.

Наречията въ по-голѣмата си часть сѫ стари падежни форми — дателенъ, винителенъ, творителенъ и мѣстенъ. Споредъ значението си биватъ:

а) За мѣсто: горе — **горѣ**, долу — **долѣ**, вънъ — **вънъ**, **вънѣ**, вѫтре — **ѫтрь**, близу — **близъ**, по срѣдата — **срѣдѣ**, **срѣдь**, тукъ — **тоу**, **сьде**, тамъ — **тамо**, отпредъ — **прѣди**, отзадъ — **зади**, далечъ — **далече**, всѣкѫде — **вьсьде** и др.

б) За време: утре — **оутре**, зиме — **зимѣ**, лѣте — **лѣтѣ**, преди — **прѣди**, лани — **лани**, отколе — **колѣ**, когато — **къгда**, **ѥгда**, нѣкога — **инъгда**, всѣкога — **вьсегда** и пр.

в) За начинъ: тайно — **таи**, **отаи**, явно, яве — **ꙗвѣ**, добре — **добрѣ**, зле — **зълѣ**, внезапно — **вънезапѫ**, безплатно — **тоуніє** и др.

(г За количество: малко — **мало**, твърде — **ѕѣло**, **вельми**, толкова — **тольми**, **толико**, още — **ѥще**, двойно — **соугоубь** и др.

2. Предлози.

Произходътъ на предлозитѣ се крие въ наречията. Едни наречия се отдѣлили отъ общата си група и започнали да опредѣлятъ по-близу глаголитѣ, докато се съединили съ тѣхъ въ видъ на представки. Тия именно наречия, оформили се по-после като предлози, започватъ да се употрѣбяватъ предъ различнитѣ падежни форми. Напр. **про-ити**, **из-ити**, **прѣ-стѫпити**, **раздѣлити**, **оу-бѣжати**, **вы-гънати** и пр., дето добре личи представ-ката — предлогъ и глаголътъ. При това **прѣ** и **про** сѫ си останали сѐ като представки въ сложни думи.

По-често употрѣбявани сѫ следнитѣ предлози: въ — **въ**, възъ — **възъ**, за — **за**, изъ — **изъ**, на — **на**, надъ — **надъ**, подъ — **подъ**, при — **при**, предъ — **прѣдъ**, по — **по**, до — **до**, отъ — **отъ**, презъ — **прѣзъ**, съ — **съ**, у — **оу**.

Има една група предлози, които служатъ и за наречия. Такива сѫ: между — **междоу**, прямо — **прѣмо**, следъ — **слѣдь**, близу — **близъ** и мн. др.

3. Съюзи.

Предлозитѣ обикновено означаватъ отношение между лица, предмети, или отношение между действие и предметъ; съюзитѣ пъкъ служатъ да се свържатъ еднородни части въ изречението или отдѣлни изречения. Ето по-известнитѣ отъ тѣхъ: и — **и**, а — **а**, та — **та**, или — **или**, но — **но**, **нъ**, понеже — **понеже**, даже — **даже**, нежели — **нежели**, ако — **ако**, **аще**, защото — **ꙗко**, **зане**, **занеже**.

4. Междуметия.

Съ междуметията въ езика се изказватъ различни чувства: радость, скръбь, болка, очудване и пр. Напр. оле — **оле**, уви — **оуквы** (срв. турск. вай), ей — **ѥи**, ба — **ба**, ухъ — **оухъ**.

5. Други частици.

Въ старобългарски и новобългарски има нѣколко частици (дребни думички). Едни се употрѣбяватъ отдѣлно, други се присъединяватъ къмъ други думи и имъ придаватъ малко по-друго значение. Така частицитѣ не — **нѥ** и ни — **ни** служатъ за отрицание: **ни-къто** (никой), **ничьто** (нищо). Понѣкога тия две частици се употрѣбяватъ съвмѣстно за две различни отрицания: нищо не зная, **никъто нѥ вѣроуѥтъ**, нѣма нигде никого. **Нѥ** е отрицание при глаголъ, а **ни** при други думи.

Частицата нѣ — **нѣ** се съединява съ въпросителни мѣстоимена и съ наречия и имъ придава неопредѣлено значение: **нѣ-къто** (нѣкой), **нѣ-къгда** (нѣкога).

Частицата **жѥ** придава относително значение на думитѣ: **идѥ-жѥ** (кждето), **ѥгда-жѥ** (когато), **и-жѥ** — който.

Въ новобългарски частицата **да** служи за утвърждение, **не** — за отрицание; въ старобългарски **ѥи**, **ѥи**—да, да; **ни**, **ни**—не, не.

И по отношение на неизмѣняемитѣ думи старобългарски и новобългарски се намиратъ въ най-близки връзки. Много отъ тия старобългарски думи въ днешния езикъ не се употрѣбяватъ, напр. наречието **колъми** — колко, предлогътъ **сквозѣ** (презъ) — запазенъ въ руски съ сѫщото значение; или пъкъ ги има тукъ-тамъ по народнитѣ говори, като наречието **опать** (пакъ, отново) въ форма **опетъ** — пакъ назадъ, руски **опять**.

Словното богатство въ езика ни.

§ 1. Нашиятъ езикъ, а това може да се каже за всѣки езикъ по своята сѫщность, като срѣдство за предаване на мислитѣ и преживяванията ни, отначало и до днесъ непрестанно се е развивалъ и мѣнилъ. Процесътъ на това развитие е бавенъ; той може да се проследи по писменитѣ паметници отъ най-старо и ново време. Самото развитие на езика ни въ разни времена и моменти не е вървѣло винаги еднакво: понѣкога то е усилено, понѣкога бавно, като че ли замира. То върви съ развитието и напредъка на народа. Въ историческото развитие на нашия народъ има важни моменти, като приемането на християнството, златниятъ вѣкъ на Симеона, турското робство и др., които сѫ оказали своето влияние, както върху народа ни, тъй и върху езика. Постепенно се мѣни и начинътъ на живота, появяватъ се нови придобивки и нѣща, по-нови разбирания и отношения у човѣка, които, разбира се, трѣбва да бѫдатъ изразявани чрезъ езика. Културниятъ подемъ на народа изобщо създава и потикъ за творческа дейность въ областьта на езика. Между книжовния (писменъ) нашъ езикъ и живитѣ народни говори (говоримия езикъ) винаги е имало и днесъ има най-тѣсни връзки и взаимни влияния. Отъ тѣзи влияния наставатъ редъ промѣни, които засѣгатъ звуковетѣ и формитѣ на езика. Едни звукове, като носовкитѣ напр., изчезватъ и вмѣсто тѣхъ се явяватъ други застѫпници; изчезватъ цѣли граматически форми, изчезва двойствено число, изчезва инфинитивътъ и др., и езикътъ си нагажда нови начини за изказъ, които замѣстватъ изчезналитѣ форми; изчезватъ и цѣли думи, като нѣкои оставатъ само следи или пъкъ се запазватъ тукъ-тамъ по говоритѣ, както е случаятъ съ думата отъ V склонение **жрѣвы** (мелница), запазена въ Шуменско — жерка, **пшеногъ** (баджанакъ), запазена въ нѣкои западни говори, напр. въ Битолско и др.

§ 2. Презъ течение на времето сѫ се създавали наредъ съ историческитѣ връзки и връзки между българския езикъ и езика на други нѣкои народи, особено между тия, съ които сме въ съседство или въ родствени по племененъ произходъ отношения. По този начинъ въ нашия езикъ сѫ придошли много думи отъ езика на други народи, едни отъ които думи дори сѫ срастнали тъй тѣсно съ общобългарскитѣ, че изглеждатъ вече като наши, родни, а не заети. И така постепенно чрезъ думи, заети отъ стария нашъ

езикъ или заети отъ чужди езици, чрезъ новообразувани думи, чрезъ сѐ по-нови начини на изказъ се изгражда и обогатява днешниятъ ни езикъ. Разбира се, че въ дѣлото на това обогатяване най-голѣмо участие сж взели писателитѣ ни. И ние днесъ сме свидетели и говоримъ на единъ обогатенъ, звученъ и хубавъ езикъ, който бавно и непрестанно се е създавалъ, за да получи сегашния си видъ.

§ 3. Най-голѣмо признание и очудване заслужава дарената отъ Бога на човѣка способность да се прояви като творецъ на цѣлъ единъ свѣтъ (поетическа действителность) *чрезъ думи*. Езикътъ е първата поезия, първото творчество на човѣка, отъ което се ражда културата. Както въ природата отъ ограниченъ брой елементи се създаватъ хиляди съединения, така и въ езика творческиятъ духъ на човѣка създава отъ малко първични звукови елементи десетки хиляди думи. Понѣкога тия думи се състоятъ отъ два корена (сложни думи), напр.: **воєвода**, нѣмски Herzog (отъ Heer— войска и zog отъziehen — влача, водя), **богородица**, небесносинь и т. н.; дори за нови изобретения се създаватъ такива думи: гърмоотводъ, пароходъ, топломѣръ (по гръцки термометъръ). Нашитѣ прадѣди, както и другитѣ славяни, имали свои названия за месецитѣ, създадени твърде сполучливо споредъ характернитѣ явления въ околната природа. Така октомврий (точно осмиятъ месецъ споредъ римския календаръ, като се брои отъ мартъ, по латински octo — осемь) се нарича **листопадъ**, сиречь, месецъ, презъ който падатъ листата; декемврий (римскиятъ десети месецъ, старолатински decem — десеть) е по старобългарски **студенъ** (студенъ); февруарий е **сѣчень**, днесъ малъкъ сѣчко (Сѣчко сѣче, марта дере, априлъ кожи продава); хубавиятъ месецъ май е месецъ на цвѣтята и тревитѣ — **тр҃вень** и т. н. Дори въ имената на седмичнитѣ дни българскиятъ и славянскиятъ творчески духъ се е проявилъ не по-малко сполучливо. Докато западноевропейски народи именуватъ днитѣ споредъ планетитѣ, слънцето и луната (френск. lundi, отъ латински lunae dies, нѣмски Montag — деньтъ на луната — понедѣлникъ; нѣмски Sontag — деньтъ на слънцето — недѣля), българитѣ и другитѣ славянски народи наричатъ деня на Божията почивка (френски dimanche отъ лат. dies dominica) **недѣля**, день, въ който не се работи; после иде **понедѣльникъ**, **вторьникъ**, сетне срѣдата на седмицата—**срѣда**, (руски середа, нѣмски Mittwoch), нататъкъ **четвртъкъ**, **петъкъ**, само **сжбота** е отъ източенъ (еврейски) произходъ.

§ 4. Особено голѣмо богатство и разнообразие виждаме и въ наставкитѣ, съ които се образуватъ думитѣ въ нашия и другитѣ

сродни езици. За разни видове сѫществителни и прилагателни се използуватъ десетки най-разнообразни „суфикси“. Отъ коренъ **вод-** на думата вода имаме прилагателно воденъ (рисунка съ водни бои — „акварелъ“), после сѫществително вод-еница (мелница на вода и изобщо мелница), затова нѣкои (погрѣшно) казватъ и вѣтърна воденица: а човѣкътъ, що работи въ воденицата, е воденичарь, занаятътъ му — воденичарство; който принадлежи на воденицата — водениченъ, а който е отъ или на воденичаря — воденичарски. За отвлѣчени сѫществителни отъ женски родъ имаме наставка **-ость:** рад-ость, стар-ость, млад-ость и пр.; **-нтъ, -атъ** въ прилагателни за означаване на оня, който притежава нѣкакво качество: **имен-нтъ, плодов-нтъ, брад-атъ, зѫб-атъ,** гърб-атъ, ок-атъ и пр.

Наставкитѣ могатъ да се групиратъ по значението, което придаватъ на думитѣ. Така напр., днесъ наставкитѣ *-че, -ле, -ецъ, -це, -ичка* и др. придаватъ умалително значение: кумче, братле, вѣтрецъ, агънце, ржичка; наставкитѣ *-акъ, -ище* и др. засилватъ значението на думата, за да се придаде било обидность, било обилность: глупакъ, орѣшакъ, момчище, сборище; съ наставкитѣ: *-арь, -тель* — се образуватъ имена на деятели: обущарь, хлѣбарь, учитель, приятель.

Нѣкои отъ наставкитѣ ставатъ и по-обикнати, било защото сѫ по-звучни, било защото даватъ по-съкратенъ видъ на думата, и затова производството на думи чрезъ тѣхъ взема по-голѣмъ размѣръ. Така е съ *-ежъ, -ба* и др. Вазовъ напр. предпочита да пише шептежъ вмѣсто шептене, летежъ вм. летене, творба вм. творчество и пр.*).

* * *

§ 5. Словното богатство на българския езикъ може да се види и като се посочи влиянието на нѣкои други езици върху него. Отъ това може да се види и какъ постепенно съ културния напредъкъ на народа ни, а сѫщо и въ разни времена отъ неговия животъ се наслояватъ сѐ повече разнообразни и нови думи въ езика му; може да се види най-сетне, въ какво отношение се намира езикътъ ни спрямо тия други езици, съ които е той въ близки или далечни връзки. Тъй, българскиятъ езикъ прртежава думи, чийто коренъ е общоевропейски, напр., думата **соль** (руски соль, френски sel, нѣмски Salz, въ латински, гръцки и др. езици звучи приблизително тъй, сир. запазенъ е общиятъ коренъ съ известни звукови промѣни, наложени отъ звуковитѣ особености на всѣки езикъ), **медъ** и мн. др.

---

*) Гл. за наставкитѣ *Христоматия съ граматика* за IV кл. отъ Т. Атанасовъ, Ив. Хаджовъ и С. Барутчиски (Граматика — при сѫществителнитѣ и прилагателнитѣ).

Индоевропейски коренъ имаме и въ редица думи, които означаватъ родствени отношения: **мати — матерь** — майка (руски мать, френски mère, нѣмски Mutter, латински mater и пр.), сѫщо така е и съ синъ, дъщеря (нѣмски Tochter, гръцки θυγάτηρ), сестра, свекъръ и т. н.; общъ индоевропейски коренъ имаме и въ думи за жилище, домашни животни, напр. **домъ, вьсь** (руски весь) — село, **овьца, свинꙗ, праса** (руски поросенокъ, френски porc).

§ 6. Наредъ съ тия думи, които сочатъ и мѣстото, което нашиятъ езикъ заема между другитѣ славянски и по-общо между индоевропейскитѣ езици, имаме и такива, които сѫ заети изцѣло отъ други езици. Преди всичко отъ езика на Аспаруховитѣ българи сѫ ни останали нѣколко. Между тия вѣроятни остатъци сѫ **бисеръ, бѣлѣгъ** (белегъ, знакъ) **бѣлъчоугъ** (пръстенъ), **бѫбрѣгъ** (бѫбрекъ), **пашеногъ** (баджанакъ), **тоꙗга** и др.

§ 7. Въ новобългарската речь има и доста думи, заети отъ гръцки езикъ. Както е известно, българитѣ приеха християнството отъ гърцитѣ и първитѣ преводи отъ свещеното писание и други богослужебни книги сѫ извършени пакъ отъ гръцки. Заедно съ тия преводи сѫ преминали у насъ немалко думи изъ християнската терминология, като апостолъ (пратеникъ), евангелие (благовестие), ангелъ (веститель), иерей, архиерей и др. Тия християнски думи сѫ общобългарски. Освенъ тѣхъ, въ езика ни има още думи отъ гръцки произходъ, заети въ послешно време.

§ 8. Дълготрайното робство и постоянното сношение съ турцитѣ сѫ дали възможность да се възприеме въ живия ни говоръ употрѣбата на множество турски думи, които сѫ се яко вгнѣздили на мѣста: джамъ (стъкло), арабаджия (коларь), дюшекъ (постеля), йо́рганъ (завивка), фенеръ и много още и то отъ най-различно естество. Въ старобългарски има една турска наставка — **чии** въ думи като **шаръчии** — живописецъ, **сокачии** — готвачъ; турски наставки има и въ новобългарски: *-джия* (абаджия, бозаджия и др.), *-лия* (мерак-лия, дерт-лия), *-лъкъ, -ликъ, -лукъ* (аджами-лъкъ — неопитность, дори войник-лъкъ; сербез-ликъ; боклукъ и др.).

§ 9. Много сѫ и рускитѣ думи въ езика ни. Нѣкои ги наброяватъ около 2000. Руското влияние върху българския езикъ се е разпространило нашироко. За това е повлияло както близостьта на тия два славянски езика, тъй сѫщо и връзкитѣ между двата славянски братски народа, особено следъ освобождението ни. Въ днешния ни езикъ има думи чисто руски: барабанъ, осторожность — предпазливость, почеркъ, печка, лесничей, сходенъ и др.; има и неруски думи, които сме заели чрезъ руситѣ:

контрола, фелдфебелъ, фелдшеръ, рамка, шкафъ, рота и др. Отъ друга страна много старобългарски думи сега се изговарятъ по руско влияние: князъ (вм. кнезъ, ст.-бълг. **кънязь**), порядъкъ (вм. поредъкъ, ст.-бълг. **рядъ**), художникъ (вм. хѫдожникъ, ст.-бълг. **хѫдогъ**), ругая се (вм. ржгая се, ст.-бълг. **ржгати сѧ**), бодъръ (вм. бъдъръ, ст.-бълг. **бъдръ**); по руско влияние изговаряме и нѣкои западно-европейски думи: герой (гръцки съ h, френ. héros), популяренъ (френ. populaire). Много отъ общитѣ или заетитѣ думи сѫ промѣнили своето значение (срв. бълг. могила — на руски могила — гробъ, бълг. искамъ — на руски искать — търся, бълг. думамъ, говоря — на руски думать — мисля).

§ 10. Въ български езикъ има думи и отъ френски и германски произходъ: пансионъ (фр.), тренъ (фр.), краль (герм.), буква (герм.) и пр. Въ езика си ние, българитѣ, имаме още много думи, които сме заели отъ разни други езици. Основавайки се на редъ сравнителни съпоставки и издирвания, науката за езика — езикознанието — се старае да покаже произхода на всички по-неясни чужди думи.

§ 11. Може да се каже, че нашиятъ роденъ езикъ вече е доста богатъ откъмъ думи и изразни срѣдства. Едни отъ тѣхъ сѫ наши, домашни, други чужди, заети отъ други езици; едни отъ чуждитѣ думи не можемъ да замѣстимъ съ собствени наши, но за други си имаме наши, родни. Чужди думи, като пансионъ и машина не бихме могли да замѣнимъ съ собствени, ала тренъ, осторожно можемъ да замѣстимъ съ влакъ, предпазливо, които сѫ хубави нашенски думи. Изобщо, ние трѣбва всѣкога да избѣгваме непотрѣбнитѣ чужди думи, а да обичаме нашитѣ, като помнимъ думитѣ на отца Паисия: „Българино, знай своя родъ и езикъ!“

Откѫслеци отъ старобългарски текстове.

1.

Рече господь притъчѫ сьѭ: Чьловѣка дъва вънидосте въ цръкъвь помолитъ сѧ, ѥдинъ фарисеи, а дроугыи мытарь. Фарисеи же ставъ сице въ себѣ молѩаше сѧ: боже, хвалѫ тебѣ въздаѭ, ꙗко нѣсмь ꙗко и проучии чьловѣци хыщьници, неправедьници, прѣлюбодѣи, ли ꙗко сь мытарь; пощѫ сѧ дъва краты въ сѫботѫ, десѧтинѫ даѭ отъ вьсего, ѥлико притѧжаѭ. А мытарь издалече стоѩ не хотѣаше очи възвести на небо, но биѩаше сѧ въ пръси своѩ глаголѩ: боже, милостивъ бѫди мьнѣ грѣшьникоу. Глаголѭ вамъ, сънидє сь оправьданъ въ домъ свои паче оного, ꙗко вьсѣкъ, възносѧи сѧ, съмѣритъ сѧ, и съмѣрѩѧи сѧ, възнесетъ сѧ.

(Еванг. отъ Лука, гл. XVIII, ст. 10—14).

Вънити, -идѫ, -идеши — влизамъ. — **Стати, станѫ, -неши** — ставамъ, заставамъ — **Сице** — така. — **Проучии** — други, останалитѣ. — **Хыщникъ** — грабитель. — **Ли** — или. — **Постити сѧ, -щѫ сѧ, -стиши сѧ** — постя. — **Ѥлико** — което. — **Възвести очи, -ведѫ, -деши** — подигамъ очи, поглеждамъ. — **Нъ** — но, обаче. — **Пръси** — гърди. — **Сънити, -идѫ, -идеши** — слизамъ, отивамъ. — **Паче**—повече. — **Възносити сѧ, -ношѫ сѧ, -сиши сѧ**— надигамъ се, гордѣя се. — **Съмѣрити сѧ, -рѭ сѧ, -риши сѧ** — смирявамъ се.

2.

Рече господь инѫ притъчѫ: оуподоби сѧ цѣсарьство небесьноѥ чьловѣкоу сѣвъшоу добро сѣмѧ на селѣ своѥмь. Съпѧщемъ же чьловѣкомъ, приде врагъ ѥго и въсѣ плѣвелъ посрѣдѣ пьшеницѧ и отиде; егда же прозѧбе трѣва и плодъ сътвори, тъгда ꙗви сѫ и плѣвелъ. Пришьдъше же раби господина, рѣшѧ ѥмоу: господи, не добро ли сѣме сѣлъ ѥси на селѣ твоѥмь? Отъ кѫдоу оубо иматъ плѣвелъ? Онъ же рече имъ: врагъ чьловѣкъ се сътвори. Раби же

рѣшѧ ѥмоу: хощеши ли оубо да шьдъше неплѣвемъ ѩ? Онъ же рече: ни, еда въстръгаѭще плѣвелъ въстръгнете коупьно съ нимъ и пьшеницѫ. Оставите коупьно расти оубо до жѧтвы, и въ врѣмѧ жѧтвы рекѫ дѣлателемъ: съберѣте пръвѣѥ и плѣвелъ съвѧжате и въ снопы ꙗко съжешти ѩ, пьшеницѫ съберѣте въ житьницѫ моѭ.

(Еванг. отъ Матея, гл. XIII, ст. 24—30).

Инъ, -а, -о — другъ, -а, -о. — **Село** — нива, поле. — **Прозѧбнѫти, -нѫ, -неши** — пониквамъ. — **Тъгда** — тогава. — **Прити (при-ити)** — ида, дохаждамъ. — **Кѫдоу** — кѫде. — **Ни** — не. — **Въстръгнѫти, -нѫ, -неши** — изскубвамъ, изтръгвамъ. — **Коупьно** — заедно. — **Дѣлатель** — работникъ, земедѣлецъ. — **Съвѧзати, -вѧжѫ, -жеши** — свързвамъ. — **Съжещи, -жегѫ, -жежеши** — изгарямъ; срв. жега.

3.

**Рече господь притъчѫ сьѭ: чьловѣкъ ѥтеръ имѣ дъва сына; и рече мьн҃ии сынъ отьцоу: отьче, даждъ ми достоинѫѭ чѧсть имѣниꙗ. И раздѣли има имѣниѥ. И не по мънозѣхъ дьньхъ, събъравъ вьсе мьн҃ии сынъ, отиде на странѫ далечьнѫ и тоу растоуи имѣниѥ своѥ, живы блѫдьно. Иждивъшоу же ѥмоу вьсе, бысть гладъ крѣпъкъ на странѣ тои и тъ начѧтъ лишати сѧ. И пришьдъ прилѣпи сѧ ѥдиномь отъ житель тоѩ страны: и посъла и на село своѥ пасти свинии. И жѧдааше насытити чрѣво своѥ отъ рожьцъ, ѩже ꙗдѣахѫ свиниѩ и никътоже не даꙗше ѥмоу. Помысливъ же въ себе, рече: колико наимьникъ оу отьца моѥго избываѭтъ хлѣбы, азъ же сьде гладомь гыблѭ. Въставъ идѫ къ отьцоу моѥмоу и рекѫ ѥмоу: отьче, съгрѣшихъ на небо и прѣдъ тобоѭ, оуже нѣемь достоинъ нарещи сѧ сынъ твои; сътвори мѧ ꙗко ѥдиного отъ наимьникъ твоихъ. И въставъ иде къ отьцоу своѥмоу. Еще же ѥмоу далече сѫщоу, оузьрѣ и отьць ѥго и милъ ѥмоу бысть, и текъ паде на выѭ и облобыза и.

(Еванг. отъ Лука, гл. XV, ст. 11—20).

Ѥтеръ — нѣкой. — **Мьн҃ии** — по-малъкъ. — **Достоинъ, -а, -о** — съразмѣренъ, съответствуващъ. — **Чѧсть** — часть. — **Расто-**

чити, -чѫ, -чиши — разпръсвамъ, пропилѣвамъ, разточавамъ. — **Блѫдьно** — безпѫтно, развратно. — **Иждити, -вѫ, -веши** — изхарчвамъ, прахосвамъ, изразходвамъ. — **Крѣпъкъ** — силенъ. — **Прилѣпити сѧ, -плѭ сѧ, -пиши сѧ** — приставямъ се, прилепямъ се. — **Чрѣво** — коремъ, стомахъ. — **Рожьць** — рожковъ. — **Колико** — колко. — **Наимьникъ** — наемникъ. — **Избывати, -ваѭ, -ваѥши** — имамъ въ изобилие. — **Гыбати, -блѭ, -блѥши** — гина. — **Оузьрѣти, -рѫ, -риши** — виждамъ. — **Облобызати, -заѭ, -заѥши** — цѣлувамъ.

4.

Ісоусъ видѣ чьловѣкъ слѣпъ отъ рождьства. И въпросишѧ и оученици ѥго, глаголѭще: оучителю, къто съгрѣши, сь ли или родителꙗ ѥго, ꙗко слѣпъ роди сѧ? Отъвѣща Ісоусъ: ни сь съгрѣши, ни родителꙗ ѥго, нъ да ꙗвѧтъ сѧ дѣла божиꙗ на нѥмь. Мьнѣ подобаѥтъ дѣлати дѣла посълавъшааго мѧ, доньдеже дьнь ѥстъ: придетъ нощь, егда никъто же не можетъ дѣлати. Єгда въ мирѣ ѥсмь, свѣтъ ѥсмь мироу. Си рекъ, плинѫ на землѭ и сътвори брьниѥ отъ плиновениꙗ и помаза ѥмоу очи бръниѥмь и рече ѥмоу: иди оумыи сѧ въ кѫпѣли силоуамьсцѣ, ѥже съказаатъ сѧ посъланъ. Иде же и оумы сѧ и приде видѧ.

(Еванг. отъ Иоана, гл. IX, ст. 1—7).

Дѣлати, -лаѭ, -лаѥши — правя, върша. — **Свѣтъ** — свѣтлина. — **Доньдеже** — докато. — **Плинѫти, -нѫ, -неши** — плювамъ. — **Брьниѥ** — каль. — **Плиновениѥ** — плюнка. — **Кѫпѣль** — кѫпалня.

5.

Въ оно врѣмѧ изиде Ісоусъ и оученици ѥго въ странѫ Кесариꙗ Филиповы и на пѫти въпрашааше оученикы своꙗ, глаголꙗ: кого мѧ глаголѭтъ чьловѣци быти? Они же отъвѣщашѧ: ови Іоана Крьстителꙗ, ини же Илиѭ, а дроуѕии ѥдиного отъ пророкъ. И тъ глагола имъ: вы же кого мѧ глаголѥте быти? Отъвѣщавъ же Петръ глагола ѥмоу: ты ѥси Христосъ. И запрѣти имъ, да никомоуже не глаголѭтъ о нѥмь. И начѧ оучити ꙗ, ꙗко подобаѥтъ

сынови чьловѣчоу мъного пострадати и искоушеноу быти отъ старьць и архиѥреи и кънижьникъ и оубиѥноу быти и по трьхъ дьньхъ въскрьснѫти.

(Еванг. отъ Марка, гл. VIII, ст. 27—31).

Овъ, -а, -о — единъ, -а, -о, **ови** — едни. — **Да** — щото. — **Начѧти, -чьнѫ, -чьнеши** — начена, почна. — **Подобати, -баѭ, -баѥши** — подобава, прилича, трѣбва.

6.

Рече господь притьчѫ сьѭ: чьловѣкъ бѣ домовитъ, иже насади виноградъ и оплотомь и огради и ископа въ нѥмь точило и съзьда въ нѥмь стлъпъ и въдастъ и дѣлателемъ, и отиде. Егда же приближи сѧ врѣмѧ плодомъ, посъла рабы своѩ къ дѣлателемъ приѩти плоды ѥго. Ѥмъше же дѣлателе рабы ѥго ового бишѧ, ового же оубишѧ, ового же каменисмь побишѧ. Пакы посъла ины рабы мъножаишѧ пръвыхъ, и сътворишѧ имъ такожде. Послѣдь же посъла къ нимъ сынъ свои глаголѧ: оусрамлѩѭтъ сѧ сына моѥго. Дѣлателе же ѥгда оузьрѣшѧ сынъ, рѣшѧ въ себѣ: сь ѥстъ наслѣдьникъ, придѣте оубимъ и, и оудръжимъ достоѩниѥ ѥго. И ѥмъше и извѣсѧ вънъ изъ винограда и оубишѧ и. Егда же оубо придетъ господинъ винограда, чьто сътворитъ дѣлателемъ тѣмъ? Глаголашѧ ѥмоу: зълы зълѣ погубитъ ѩ и виноградъ прѣдастъ инѣмъ дѣлателемъ, иже въздадѧтъ ѥмоу плоды въ врѣмена своѩ.

(Еванг. отъ Матея, гл. XXI, ст. 33—41).

Домовитъ — стопанинъ. — **Виноградъ** — лозе. — **Оплотъ** — ограда, плетъ. — **Точило** — жлебъ, линъ. — **Стлъпъ** — стълбъ, кула. — **Въдати, -дамь, -даси** — предавамъ. — **Приѩти, -имѫ, -имеши** — вземамъ, получавамъ, прибирамъ. — **Ѩти, имѫ, имеши** — вземамъ. — **Побити, -биѭ, -биѥши** — убивамъ. — **Послѣдь** — последенъ. — **Достоѩниѥ** — имотъ, наследство. — **Извести, -ведѫ, -ведеши** — изведа. — **Въздати, -дамь, -даси** — давамъ, предавамъ.

7.

Изъ шестото слово на „Шестодневъ“.

(Иоанъ Екзархъ).

Ꙗкоже єъмръдъ и нищь чьловѣкъ и єтраньнъ пришьдъ изъ далєчє къ прѣворамъ цѣєарьєкоу дъвороу и, видѣвъ ꙗ, дивитъ єѧ; и, приєтѫпивъ къ вратомъ, чоудитъ єѧ, въпрашаꙗ; и ѫтрь въшьдъ, видитъ на обѣ єтранѣ храмы єтоꙗщє, оукрашєны каменьюмь, и дрѣвомь нєпьєаны и проучьє. Въ дворьць въшьдъ, и оузьрѣвъ полаты выєокы и цръкъви изъдобрюны бєзгода каменьюмь и дрѣвомь и шаромь, изънѫтри жє мраморомь и мѣдьѭ, єьрєбромь и златомь, — тачє жє нє вѣды чьєомь приложити ихъ, нє бо ѥєтъ видѣлъ на євоѥи земл҃и того, развѣ хызы єламьныихъ, оубогъ тъ, ꙗко и погоубивъ єи оумъ, чоудитъ єѧ имъ тоу. Нъ аще єѧ прилоучитъ ѥмоу и цѣєарꙗ видѣти, єѣдѧща въ єрацѣ, быєьромь покыданѣ, гривьнѫ цѧтавѫ на выи ноєѧща, и обрѫчи на рѫкѫ, поꙗєомь вълъръмитомь поꙗєана и мєчь златъ при бєдрѣ виєѧщъ, и оба полы ѥго болꙗрє єѣдѧщє въ златахъ гривьнахъ и поꙗєѣхъ, и обрѫчьхъ, и аще ѥго къто въпръшаѥтъ, възъвращьша єѧ на євоѭ землѭ, рєкы: чьто видѣ тамо? рєчєтъ:

Когато нѣкой омърсенъ и беденъ човѣкъ и чужденецъ дойде отъ далечъ до предверията на царския дворецъ и ги види, диви се; и като пристѫпи до вратата, чуди се, разпитвайки; и като влѣзе вѫтре, вижда отъ дветѣ страни издигнати постройки, украсени съ камъни и съ дърво нашарени и прочее. Като влѣзе въ двореца и като види високи стаи и църкви безподобно украсени съ камъни и дърво и шарки, отвѫтре пъкъ съ мраморъ и медь, сребро и злато толкова, че не знае съ що да ги сравни, защото въ своята страна не е видѣлъ друго, освенъ сламени хижи, — бедниятъ като че ли ще си изгуби ума — чуди имъ се тукъ. Но ако му се случи да види и царя, седящъ съ обшита съ бисеръ мантия, съ огърлица отъ жълтици на шията и гривни на рѫката, съ пурпуренъ (кадифенъ) поясъ, препасанъ и висящъ при бедрото златенъ мечъ, а отъ дветѣ му страни седятъ боляри съ златни огърлици и пояси и гривни, и ако, когато се за-

не вѣдѣ*) како въсповѣдати того — свои бо бысте очи умѣлѣ достоинѣ уоудити са красотѣ. Такождѣ и азъ не могѫ достоинѣ тоѭ доброты и унна съказати, нъ самъ къждо васъ оунма плътьнъıнма вида и оумомь бесплътьнъıнмь размъıшлаѭ, паче же можетъ изъвѣстьнѣıе уоудити: свои бо оун никомоу же не лъжете.

верне, нѣкой го попита, като рече: „Какво видѣ тамъ“? той ще отговори: „Не знамъ, какъ да разкажа това — само собствените ви очи биха умѣли добре да се чудятъ на хубостьта“. Тъй и азъ не мога достойно да разкажа за тази доброта и редъ, но всѣки отъ васъ самъ съ плътнитѣ си очи, като види, и съ безплътния си умъ като размисли, може найдобре да се чуди: защото собствените очи никого не лъжатъ.

Прѣкора — предверие. — **Полата** — стая, палатъ. — **Изъдобрьнъ** — украсенъ. — **Безгода** — безподобно, твърде много. — **Приложити, -жѫ, -жиши** — прилагамъ, прибавямъ; сравнявамъ. — **Сраца, сраница** — дреха, риза, мантия. — **Покъıдати, покъıдаѭ, -даıеши** — нахвърлямъ, обсипвамъ; новобългарски запокитямъ — захвърлямъ. — **Цата** — монета, пара. — **Къıлъръмитъ** — кадифе, френски velours. — **Полъ** — страна. — **Унъ** — редъ, степень. — **Изъвѣстьно** (срав. степ. **изъвѣстьнѣıе**) — навѣрно.

8.

О писменьхъ

За азбуката

(Черноризецъ Храборъ)

Прѣжде оубо словѣне не имѣахѫ кънигъ, нъ урѣзами и рѣзами уътѣахѫ и гатаахѫ, погани сѫще. Кръстивъше же са, римьскъıими и гръцьскъıими писмены нѫждаахѫ са писати словѣньскѫ рѣчь безъ оустроениа. Нъ како можетъ са писати

Преди, прочее, славянитѣ нѣмаха книги, но съ черти и рѣзки четѣха (брояха) и отгатваха, бидейки езичници. Когато се кръстиха, принудени бѣха да пишатъ славянската речь съ римски и гръцки букви безъ уредба. Но какъ може да се

*) Наредъ съ **вѣмь** (1 лице единств. число сег. време) срѣща се и **вѣдѣ**.

добрѣ грьчьскыими писмены: богъ, или животъ, или ѕѣло, или цркы, или чаꙗние, или широта, или ꙗдъ, или ждоу, или ꙗзыкъ и ина подобьнаꙗ симъ? И тако бѣша мънога лѣта.

По томь же чловѣколюбьць богъ, строꙗи вьсꙗ и не оставлꙗꙗи чловѣча рода безъ разоума, но вьса къ разоумоу приводꙗ и съпасению, помиловавъ родъ словѣньскъ, посъла имъ сватааго Константина философа, нарицаемааго Кирила, мѫжа правьдьна и истиньна, и сътвори имъ писмена три десатє и осмь, ова оубо по чиноу грьчьскыихъ писменъ, ова же по словѣньстѣи рѣчи.

Се же сѫтъ писмена словѣньскаꙗ, сице ꙗ подобаетъ пьсати и глаголати: а, б, в, г и прочаꙗ.

Дроузии же глаголѭтъ: почьто естъ л҃и писменъ сътворилъ? А можетъ са и мьньшимь того пьсати, ꙗкоже и грьци дъвѣма десатьма и четырьма пишѫтъ. И не вѣдатъ колицѣмь пишѫтъ грьци; естъ бо дъвадесате и четыри писменъ, нъ не наплъниѫтъ са тѣми кънигы, нъ приложили сѫтъ двогласьныихъ а҃і, и въ численьхъ же три: шестоие и девать-десатьное и

пише добре съ гръцки букви: **Богъ**, или **животъ**, или **ѕѣло** (твърде), или **цркы**, или **чаꙗние** (очакване), или **широта**, или **ꙗдъ** (отрова), или **ждоу** (кѫде) или **ꙗзыкъ** и други подобни на тѣхъ? И така продължаваше много години.

Подиръ това човѣколюбецътъ-Богъ, който строи всичко и който не оставя човѣшкия родъ безъ разумъ, но води всички къмъ разумъ и спасение, като се смили на славянския родъ, изпрати му свети Константина Философа, нареченъ Кирилъ, мѫжъ праведенъ и истиненъ, който имъ създаде тридесеть и осемь букви, едни по образецъ на гръцката азбука, а други споредъ славянската речь (езикъ).

Тѣзи сѫ славянскитѣ букви; така трѣбва да се пишатъ и изговарятъ: **а, б, в, г** и прочее.

Едни обаче казватъ: „Защо е създалъ 38 букви? Може и съ по-малко да се пише, както и гърцитѣ пишатъ съ двадесеть и четири". А не знаятъ, съ колко пишатъ гърцитѣ; у тѣхъ има двадесеть и четири букви, но съ тѣхъ не се изпълватъ книгитѣ, та сѫ прибавили 11 двугласни и три за числа: шесть, деветдесеть и деветстотинъ, и тъй се съби-

девѧть-сътьноѥ и събираѭтъ ихъ три десѧте и осмь. Тѣмь же томоу подобьно и въ тъжде образъ сътвори свѧтыи Кирилъ три десѧте писменъ и осмь.

Друзии же глаголѭтъ: чьсомоу же сѫтъ словѣньскы кънигы? ни того бо ѥстъ богъ сътворилъ, нито ангели, ни сѫтъ иждеконьны, ꙗко жидовьскы и римьскы и елиньскы, иже отъ кони сѫтъ и приѩты сѫтъ богомь.

А дроузии мьнѧтъ, ꙗко богъ самъ ѥстъ сътворилъ писмена, и не вѣдѧтъ сѧ чьто глаголѭщи окаꙗнии! И ꙗко трьми ꙗзыкы повелѣлъ богъ кънигамъ быти, ꙗко же въ ѥуаггелии пишетъ: и бѣ дъска напьсана жидовьскы и римьскы и елиньскы, а словѣньскы нѣстъ тоу, тѣмъ же нѣсѫтъ словѣньскыѩ кънигы отъ бога.

Къ тѣмъ чьто глаголѥмъ или чьто речемъ къ тацѣмъ безоумьнынмъ? Обаче речемъ отъ свѧтыихъ кънигъ, ꙗкоже наоучихомъ сѧ, ꙗко вьсꙗ по рѧдоу бываѭтъ отъ бога, а не отъ иного. Нѣсть бо богъ сътворилъ жидовьска ꙗзыка прѣжде, ни римьска, ни елиньска, нъ сирьскыи, имьже и Адамъ глагола, и отъ Адама до потопа, и отъ потопа, доньдеже богъ

ратъ тридесеть и осемь. Подобно на това и по сѫщия начинъ свети Кирилъ създаде тридесеть и осемь букви.

Други пъкъ казватъ: „Защо сѫ пъкъ славянскитѣ книги? Тѣхъ нито Богъ ги е създалъ, нито ангелитѣ, нито сѫ открай време, както еврейскитѣ, римскитѣ и елинскитѣ, които сѫ отъ началото още и сѫ приети отъ Бога“.

А други мислятъ, че самъ Богъ е направилъ буквитѣ, и не знаятъ какво говорятъ окаянитѣ! — и че Богъ е заповѣдалъ на три езика да бѫдатъ книгитѣ, както пише въ евангелието: „И имаше дъска написана на еврейски, римски и елински“. А славянскиятъ езикъ го нѣмаше тамъ, затова и славянскитѣ книги не сѫ отъ Бога.

На тѣхъ какво да кажемъ, или какво да речемъ на такива безумци? Обаче нека имъ речемъ това, което научихме отъ светитѣ книги, — че всичко по редъ отъ Бога става, а не отъ другиго. Богъ не е създалъ еврейски езикъ по-напредъ, ни римски, ни елински, а сирийски, на който е говорилъ и Адамъ, и отъ Адама до потопа, и отъ потопа, докато Богъ раз-

раздѣли ꙗзыкы при стлъпотворении, ꙗкоже пишетъ: размѣшеномъ же бывъшемъ ꙗзыкомъ. И ꙗкоже сѧ ꙗзыци размѣсишѧ, тако и нрави и обычаи и оустави и закони и хытрости на ꙗзыкы: Єгупьтѣномъ же землѥмѣрениѥ, а Персомъ и Халдеомъ и Асирсомъ звѣздочьтениѥ, влъшвениѥ, врачеваниѥ, чарованиꙗ и вьсꙗ хытрость чьловѣча; Жидовомъ же свѧтыꙗ кънигы, въ нихъ же ѥстъ пьсано, ꙗко богъ небо сътвори и землѭ и вьсꙗ, Єже на нѥи, и чьловѣка и вьсꙗ, по рѧдоу, ꙗкоже пишетъ; Єлиномъ же граматикиѭ, риторикиѭ, философиѭ. Нъ прѣжде сего Єлини не имѣахѫ своимь ꙗзыкомь писменъ, нъ финичьскыими писмены писаахѫ своѭ си рѣчь. И тако бѣшѧ мънога лѣта. Панамидъ же послѣжде пришьдъ, начьнъ отъ алфы и виты шесть на десѧть писменъ тъкъмо Єлиномъ обрѣте: приложи же имъ Кадмъ Милисии писмена три. Тѣмъ же мънога лѣта девѧтьѭ на десѧть писмены писаахѫ. И по томь Симонидъ обрѣтъ приложи дъвѣ писменѣ, Єпихарии же съказатель три писмена обрѣте, и събьра сѧ ихъ дъва десѧти четыри. По мъноѕѣхъ же лѣтѣхъ Дионисъ граматикъ шесть двогласьныихъ обрѣте,

дѣли езицитѣ при стълпотворението, както пише: „Откакъ бѣха размѣсени езицитѣ“. И както се размѣсиха езицитѣ, така и нравитѣ и обичаитѣ и наредбитѣ и законитѣ и изкуствата споредъ народитѣ: на египтянитѣ (се падна) землемѣренето, на перситѣ, халдейцитѣ и асирийцитѣ — звездобройството, магията, врачуването, омайването и цѣлото човѣшко изкуство; на евреитѣ пъкъ — светитѣ книги, въ които е писано, че Богъ създаде небето, земята и всичко, което е на нея, и човѣка и всичко по редъ, както се пише; на елинитѣ пъкъ (даде) граматиката, риториката, философията. Но преди това елинитѣ нѣмаха на своя езикъ букви, а съ финикийски букви пишеха своята речь. И така бѣше много години. Като дойде отпосле Панамидъ, почна отъ *алфа* и *вита* и изнамѣри на елинитѣ само шестнадесеть букви; Кадмъ Милиски прибави къмъ тѣхъ три букви. И така много години пишеха съ деветнадесеть букви. И следъ това Симонидъ изнамѣри и прибави две букви, а тълкувательтъ Епихарий изнамѣри три букви, и тъй се събраха двадесеть и четири. Следъ много

по томь же дроугыи пѧть, и дроугыи три писмена и тако мънози мъногы лѣты едва събьраша л҃и писменъ. По томь же мъногомъ лѣтомъ минѫвъшемъ, божиемь повелѣниемь обрѣте сѧ седмь десѧтъ мѫжь, иже прѣложиша отъ жидовьскааго на гръчьскыи ѩзыкъ. А словѣньскыѩ кънигы едииъ свѧтыи Констaнтинъ, нарицаемыи Кирилъ, и писмена сътвори и кънигы прѣложи въ малѣхъ лѣтѣхъ; а они мънози мъногы лѣты седмь ихъ писмена оустроиша, а седмь десѧтъ мѫжь прѣложение. Тѣмь же словѣньскаѩ писмена свѧтѣиша сѫтъ и чьстьнѣиша, свѧтъ бо мѫжь сътворилъ ѩ естъ, а гръчьскаѩ елини погани.

Аще ли къто речетъ, ѩко нѣстъ оустроилъ добрѣ, понеже сѧ пострaѭтъ и еще, отъвѣтъ речемъ симъ: и гръчьскы такожде мъногашди сѫтъ пострaѩли Акила и Симахъ и по томь инии мънози. Оудобѣе бо естъ послѣжде потворити, неже пръвое сътворити.

Аще бо въпросиши кънигъчиѩ гръчьскыѩ, глаголѩ, къто вы естъ писмена сътворилъ или кънигы прѣложилъ, или въ кое врѣмѧ, то рѣдъци отъ

години Дионисъ Граматикъ изнамѣри шесть двугласни, после други — петь, и други — три за числа, и така мнозина за много години едва събраха 38 букви. Следъ това, като изминаха много години, по Божия заповѣдь се намѣриха седемдесеть мѫже, които преведоха отъ еврейски на гръцки езикъ (Свещеното писание). А славянскитѣ книги самъ свети Константинъ, нареченъ Кирилъ, и буквитѣ създаде и книгитѣ преведе въ малко години; а тѣ мнозина, седемь души, въ много години наредиха тѣхнитѣ букви, пъкъ седемдесеть мѫже — превода. Затова славянскитѣ букви сѫ по-свети и пó за почить, защото светецъ-мѫжъ ги е направилъ, а гръцкитѣ — елини езичници.

Ако нѣкой рече, че не ги наредилъ добре, понеже още се поправятъ, ще кажемъ на тия този отговоръ: и гръцкитѣ сѫщо много пѫти сѫ се преправяли отъ Акила и Симаха и следъ туй отъ много други. Поудобно е после да поправишъ, нежели пръвъ пѫть да създадешъ.

Ако обаче попиташъ гръцкитѣ книжовници, като кажешъ: „Кой ви е създалъ буквитѣ или превелъ книгитѣ, или въ кое

ѝнихъ вѣдѧтъ. Аще ли въпросиши словѣньскыѩ боукар҃ѧ, глаголѩ: къто вы писмена сътворилъ ѥстъ или кънигы прѣложилъ, то вьси вѣдѧтъ и отъвѣщавъше рекѫтъ: свѧтыи Константинъ философъ, нарицаѥмыи Кирилъ, тъ намъ писмена сътвори и кънигы прѣложи, и Меѳодиѥ, братъ ѥго; сѫтъ бо ѥще живи, иже сѫтъ видѣли ихъ. И аще въпросиши въ коѥ врѣмѧ, то вѣдѧтъ и рекѫтъ, ꙗко въ врѣмена Михаила, цѣсарꙗ гръчьска, и Бориса, кънѧза блъгарьска, и Растица, кънѧза моравьска, и Коцелꙗ, кънѧза блатьньска въ лѣто же отъ съзьданиꙗ въсего мира ҂ѕтѯг. Сѫтъ же и ины отъвѣти, ꙗже инъде речемъ, а нынѣ нѣстъ врѣмѧ. Такъ разоумъ, братьѥ, богъ ѥстъ далъ словѣномъ, ѥмоуже слава и чьсть и дръжава и поклонениѥ нынѣ и присно и въ бесконьчьныѩ вѣкы. Аминь.

време?“ — то рѣдко отъ тѣхъ знаятъ. Ако ли попиташъ славянскитѣ книжовници, като кажешъ: „Кой ви е създалъ буквитѣ или превелъ книгитѣ?“ то всички знаятъ и като отговорятъ, ще рекатъ: Свети Константинъ Философъ, нареченъ Кирилъ: той ни създаде буквитѣ и преведе книгитѣ, и Методий, неговиятъ братъ. Още сѫ живи (тия), които сѫ ги видѣли. И ако попиташъ — въ кое време, то знаятъ и ще рекатъ, че въ времената на гръцкия царь Михаила, и българския князъ Бориса, и Растица — моравски князъ, и Коцеля — блатенски князъ, въ година 6363 отъ създанието на цѣлия свѣтъ. Има и други отговори, които другаде ще кажемъ, а сега нѣма време. Така, братя, Богъ е далъ разумъ (просвѣщение) на славянитѣ; Нему слава и честь, и сила и поклонение сега и всѣкога и въ безкрайни вѣкове. Аминъ.

Поганъ — езичникъ; новобълг. поганинъ, поганецъ — друговѣрецъ, нехристиянинъ; плъхъ. — **Оустроѥниѥ** — редъ, насока. — **Лѣто** — година. — **Приложити, -жѫ, -жиши** — прибавямъ. — **Иждеконьнъ** — много старъ. — **Ис-кони** — отначало. — **Влъшвениѥ** — магия, врачуване. — **Чарованиѥ** — омайване, омагьосване. — **Съказатель** — тълкуватель. — **Постраꙗти, -ꙗѭ, -ꙗѥши** — поправямъ, подобрявамъ, доуреждамъ. — **Кънигъчии** — книжовникъ, ученъ. — **Боукар҃ь** — книжовникъ, граматикъ.

9.

Изъ Троянската притча.

И Прѣꙗмоушъ краль имѣше женѫ именемь Ꙗкоупа госпожда. И въ единѫ нощь видѣ сънъ Ꙗкоупа госпожда и оужасе сѧ, и въста ѡтъ съна своего, и проꙗви сънъ мѫжоу своемоу Прѣꙗмоушоу кралю и рече емоу: родихъ главнѧ и вьзыде на небо и пакы вьзвративъ сѧ паде въ море и излетѣшѫ изъ море искры, и падошѫ на Трои и погорѣ Троꙗ градъ. И сльшавъ то Прѣꙗмоушъ краль и мыслѣше, що хощетъ се быти. И призва вьсѧ пророкы и вльхвы, мѫдръца и болѣры и нижнѧꙗ люди, малы и великы Троады града, да рекѫтъ емоу о сънѣ. И рекошѫ емоу пророци его сие: Господине кралю, родитъ сѧ ѡтъ жени твоеѧ сынъ, за коего хощетъ изгорѣти Троа градъ и разоритъ сѧ, и не останетъ камень на камень.

Съдържание

Стр.

Предговоръ 3

Уводъ

Езикъ, различни езици . 5
Извори за историята на български езикъ . . 9
Старобългарски паметници 9
Срѣднобългарски паметници 10
Новобългарски паметници . 11
Новобългарска и старобългарска азбука . . 11
Произношение на звуковетѣ въ новобългарски и старобългарски . . 13
Образуване на звуковетѣ 14
Особености на нѣкои звукове въ старобългарски въ сравнение съ новобългарски 17
Ѣ — ятъ 17
Ѧ, Ѫ — гласни съ носовъ призвукъ 18
Ъ, Ь — „ерове“ 19
Ы — „ери“ 21
ШТ 21
ЖД 22
Четиво за упражнение . 23

Дѣлъ I. Думи.

Глава I. Глаголи.

Глаголни времена и наклонения 26
Неопредѣлително наклонение (инфинитивъ) . 26
Упражнение 1 26
Сегашно време . . . 29
Упражнение 2 29
Влияние на мекитѣ (небни) гласни върху гърленитѣ . 33
Изпущане на съгласни . . 34

Стр.

Минало несвършено време (имперфектъ) . . 35
Упражнение 3 35
Уподобяване на гласнитѣ . 38
Стѣгане на гласнитѣ . . 38
Минало свършено време (аористъ) 39
Упражнение 4 39
Сигматиченъ аористъ . . 42
Промѣна на кореннитѣ гласни 43
Простъ аористъ 43
Повелително наклонение (императивъ) . . . 44
Упражнение 5 44
Спомагателенъ глаголъ . 47
Упражнение 6 47
Причастия 49
Упражнение 7 49
Деепричастие 52
Сложни глаголни времена 52
Упражнение 8 52
1. **Минало неопредѣлено** 53
2. **Минало предварително** 54
3. **Бѫдеще** 54
4. **Условно наклонение** . 56
5. **Страдателенъ залогъ** . 56

Глава II. Имена.

А. **Сѫществителни имена** 57
I Склонение 58
а) твърди основи . . . 58
Упражнение 9 58
б) меки основи 60
Упражнение 10 60
II Склонение 62
Упражнение 11 62
Устно (епентетично) **Л** . . 64
III Склонение 65
Упражнение 12 65
IV Склонение 65

	Стр.
Упражнение 13	66
V Склонение	68
Упражнение 14	68
За ударението и промѣната на гласнитѣ	69
За сричкитѣ **ЛЪ, РЪ** . .	70
Б. **Прилагателни имена** .	70
Упражнение 15	70
Степени за сравнение .	72
В. **Числителни имена** .	73
Упражнение 16	73
а) бройни	74
б) поредни	75
Г. **Мѣстоимена**	75
1. **Лични мѣстоимена** .	76
Упражнение 17	76
2. **Показателни мѣстоимена**	78
Упражнение 18	78
Членътъ въ новобългарски езикъ	80
Вметнато (епентетично) **Н** .	82
Сложно склонение . .	83
Упражнение 19	83
Зѣвъ	86

	Стр.
Неизмѣняеми думи . .	88
Упражнение 20	88
1. Наречия	88
2. Предлози	89
3. Съюзи	89
4. Междуметия	90
5. Други частици . . .	90
Словното богатство въ езика ни	91
Откжслеци отъ ст.-български текстове . . .	96
1. Притча за митаря и фарисея	96
2. Притча за плѣвелитѣ .	96
3. Притча за блудния синъ	97
4. Иисусъ изцѣрява слѣпия	98
5. Иисусъ на пжть за Кесария Филипова	98
6. Притча за лозаритѣ .	99
7. Изъ шестоѓо слово на „Шестодневъ“ . . .	100
8. „О писменьхъ“ отъ Черноризецъ Храбъръ . .	101
9. Изъ „Троянската притча“	107

Печатница Хр. Г. Дановъ — Пловдивъ, № 25 (1930.).